S. 657. A-14.

NIEUWE

VERHANDELINGEN

VAN HET

ZEEUWSCH GENOOTSCHAP

DER

WETENSCHAPPEN.

TWEEDE DEEL.

Te MIDDELBURG, bij
S. VAN BENTHEM,
Drukker van het Zeeuwsch Genootschap
der Wetenschappen, MDCCCXVIII.

Het Genootschap wil, door het bekroonen en uitgeven van, aan hetzelve in 't algemeen voldoende, Verhandelingen, geenszins verstaan worden, alle de daar in vervatte stellingen volkomen toe te stemmen, en als de zijne aan te nemen.

Het erkent ook geene Exemplaren voor echt, dan die door den Secretaris des Genootschaps onderteekend zijn.

Kanter, Phil. L.

van den werkkring dezes Genootschaps, openlijk te erkennen.

Moge UWE MAJESTEIT, tot Haar genoegen, in dezen bundel Verhandelingen de blijken vinden, dat ook dit Genootschap nuttige kennis en maatschappelijk heil bij voortduring tracht te bevorderen!

Mogen UWER MAJESTEITS geëerbiedigde Persoon en Vorstelijk Huis, moge Hoogst Derzelver regering door den ALMAGTIGEN gezegend zijn! Kunsten en Wetenschappen en alle nuttige Maatschappijen in UWER MAJESTEITS Rijksgebied, bij ongestoorden Vrede, in bloei en luister immer toenemen!

UWE

UWE MAJESTEIT gelieve in deze uitboezeming de opregtste wenschen aan te nemen van hen, die zich met allen eerbied noemen:

SIRE!

UWER MAJESTEITS

ZEER GEHOORZAME DIENAREN EN GETROUWE ONDERDANEN,

DIRECTEUREN VAN HET ZEEUWSCH GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN,

In derzelver naam,

N. C. LAMBRECHTSEN *VAN RITTHEM,*
PRÆSIDENT.

Middelburg, *den* 21. *van Louwmaand* 1818.

J. DE KANTER, Phil. z.
SECRETARIS.

INHOUD.

DE VERHANDELINGEN IN DIT TWEEDE DEEL VOORKOMENDE, ZIJN DEZE:

I. Prijsverhandeling *over de opslikking der Middelburgsche Haven en de middelen van herstel:* door THOMAS SPELEVELD, Kapitein Ingenieur.

II. Prijsverhandeling *over den Pijthagorischen Wijsgeer* APOLLONIUS van Tijana: door J. A. LOTZE en H. W. TIJDEMAN, (toen) Hoogleeraren te *Franeker.*

III. Tweede Prijsverhandeling, in de Fransche taal, over dezelfde vraag, door G. S. DE CHAUFEPIÉ, Predikant bij de Walsche Gemeente te *Delft.*

IV Prijsverhandeling *over de Hoeksche en Kabeljaauwsche partijschappen* door H. W. TIJDEMAN, (toen) Hoogleeraar te *Franeker.*

V. Verhandeling *over een nieuwen Controleur-* of *Lucht-Thermometer*, door J. CANTZLAAR, te *Rotterdam.*

VI. Zonderlinge Geneeskundige waarneming, door S. A DE MORAAZ, in leven Med. Doctor te *Sommelsdijk.*

NIEUWE
VERHANDEL.
VAN HET
ZEEUWSCH
GENOOTSCHAP
DER
WETENSCHAPPEN.

II. DEEL.

A A N

ZIJNE MAJESTEIT

W I L L E M,

KONING DER NEDERLANDEN,

PRINS VAN ORANJE NASSAU,

GROOT-HERTOG VAN LUXEMBURG

enz. enz. enz.

P R O T E C T O R

VAN HET ZEEUWSCH GENOOTSCHAP

DER WETENSCHAPPEN.

S I R E!

Heeft UWE MAJESTEIT, op het eerbiedig verzoek van het *ZEEUWSCH GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN*, aan hetzelve wel gelieven te vergunnen, het

Tweede

Tweede Deel van deszelfs Nieuwe Verhandelingen aan Hoogstdezelve op te dragen, het mag thans de eer hebben, die hulde aan UWE MAJESTEIT, den Beschermer dezer Maatschappij, allereerbiedigst toe te brengen.

Mogt zij voormaals, gedurende eene reeks van jaren, de bescherming genieten van wijlen UWER MAJESTEITS Heer Vader, Doorluchtiger nagedachtenis, het is haar eene dubbele vreugde, den doorluchtigen Zoon, in UWER MAJESTEITS Persoon, in dezelfde betrekking te mogen eerbiedigen, en, met het warmst gevoel van dankbaarheid, de hooge gunst eener aanmerkelijke ondersteuning, ter instandhouding en uitbreiding

van

NIEUWE VERHANDELINGEN VAN HET ZEEUWSCH GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN.

NIEUWE

VERHANDELINGEN

VAN HET

ZEEUWSCH GENOOTSCHAP

DER

WETENSCHAPPEN.

TWEEDE DEEL.

EERSTE STUK.

Te MIDDELBURG, bij

S. VAN BENTHEM,

Drukker van het Zeeuwsch Genootschap

der Wetenschappen, MDCCCVIII.

Het Genootſchap wil, door het bekroonen en uitgeven van, aan hetzelve in 't algemeen voldoende, Verhandelingen, geenszins verſtaan worden, alle de daar in vervatte ſtellingen volkomen toe te ſtemmen, en als de zijne aan te nemen.

Het erkent ook geene exemplaren voor echt, dan die door den Secretaris des Genootſchaps onderteekend zijn.

ANTWOORD

OP DE

VRAAG,

VOOR HET JAAR

MDCCCIII

OPGEGEVEN:

Welke zijn de natuurlijke oorzaken dat de Bodem van de Middelburgſche Haven en van het Kanaal Welzinge, ſedert eene reeks van jaren zoo aanmerkelijk door opſlikking is verhoogd geworden? Welke zijn de eenvoudigſte, meest vermogende, en minst kostbare middelen, om het voorſchreven ongemak voor te komen, en, is het mogelijk, gemelde Haven en Kanaal op eene behoorlijke diepte te brengen en te houden?

Aan het welk de gouden eerprijs, door het ZEEUWSCH GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN, den 22. October 1806. is toegewezen.

ANTWOORD

OP DE

VRAAG:

Welke zijn de natuurlijke oorzaken dat de Bodem van de Middelburgſche Haven en van het Kanaal Welzinge, ſedert eene reeks van jaren zoo aanmerkelijk door opſlikking is verhoogd geworden? Welke zijn de eenvoudigſte, meest vermogende, en minst kostbare middelen, om het voorſchreven ongemak voor te komen, en, is het mogelijk, gemelde Haven en Kanaal op eene behoorlijke diepte te brengen en te houden?

DOOR

THOMAS SPELEVELD,
Capitein Ingenieur, in dienst van dit Land;

onder de zinſpreuk:

NATUUR WIJST MIJ HET SPOOR.

Wanneer mij de voorgeſtelde Vraag op het eind van het Jaar 1804. in handen viel, gevoelde ik al het gewigt van dezelve voor de Ingezetenen der voornaámſte Stad van *Zeeland*.

Opgewekt door het denkbeeld, dat bijna geheel hun beſtaan afhing van eene voldoende oplosſing van het voorſtel, waagde ik het mijne denkbeelden wegens dit onderwerp aan het Genootſchap mede te deelen, in de hoop dat kundiger perſoonen daar door mogelijk aanleiding zouden verkrijgen, tot de volmaking van het ontwerp der verbetering.— Hoe zeer de plaatſelijke geſteldheid van het gedeelte van *Walcheren*, 't welk in het voorſtel bedoeld wierd, mij geheel onbekend was, kon echter deeze zwaarigheid mij niet wederhouden, dewijl het niet moeijelijk valt, zodanige ontwerpen, welke op goede en algemeene gronden ſteunen, naar den aart der omſtandigheden te wijzigen, en dezelve te ſchikken naar de uitzonderingen, welke de natuur in dit ſlag van zaken zoo dikwijls aanbiedt. Het was hier toe noodig de eerste oorzaken van het kwaad Rivierkundig op te ſpeuren, en uit deze oorzaken een ſtelſel van verbetering af te leiden, 't welk zoo weinig als eenigzins doenlijk was, aan plaatſelijke toevallen was gebonden, en— zal ik het zeggen? — ik beſchouwde deze oorzaken en de daar uit voortvloeijende middelen van herſtel als zoo eenvoudig, dat ik mij niet wederhouden kon, die aan het Genootſchap te ontvouwen.—

De

De zwarigheden mij door hetzelve geopperd, toonden mij de noodzakelijkheid aan, van eenige plaatſelijke kennis te verkrijgen. Aangeſpoord door deszelfs roemwaardig voorbeeld, daar het de Wetenſchappen tot derzelver nuttigst en edelst doeleinde trachtte te doen dienen, zoodanige Prijsvragen voorſtellende, welke eene onmiddelijke betrekking tot het werkdadig welzijn der Maatſchappij hebben; aangevuurd door de moeijelijkheden zelve, en vooral bezield met de innige zucht om, ware het mogelijk, tot het heil eener Stad mede te werken, welker vorige nijverheid en handel in andere Werelddeelen, tot een der bronnen van den bloei des Vaderlands dienden, beſloot ik, hoe zeer door onvermijdelijke bezigheden overkropt, hoe zeer een onſtuimige Winter alle Wegen tot plaatſelijk onderzoek ſcheen af te ſnijden, in de oogenblikken die ter mijner beſchikking ſtonden, op de plaats zelve te beoordeelen, in hoe verre mijne gronden en ontwerpen daar op toepasſelijk waren, en door de verkregene kennis te beproeven, de geopperde zwarigheden op te losſen.

Mijne denkbeelden hadden enkel geſteund op de Kaarten. Ik ontdekte weldra hoe weinig die met de tegenwoordige geſteldheid der zaak overeen kwamen; derzelver onnaauwkeurigheid,

voor al ten aanzien der Banken en Platen, dwong mij alle ſteunſel daar op te verlaten. Ik moest dus zelve de moeite nemen, van die op de plaats te verbeteren, ten einde een zekeren gids te kunnen hebben: de ſchets daar van, voor zoo ver ik zulks noodig had, is aan het eind der Verhandeling gevoegd. De bijzondere Kaart van het Eiland *Walcheren* door de Gebroeders HATTINGA gemaakt, ten grondſlag nemende, vond ik mij niet weinig belemmerd, toen ik uit ſommige gedeeltens derzelve de ſtrekking der Platen wilde bepalen, alzoo de Dijken op het terrein een geheel ander beloop hebben dan op die Kaart: ik was dus genoodzaakt ook het topographiſch gedeelte, waar ik konde, daar naar te veranderen, en het overige door tijdsgebrek en zeer ruw weder niet kunnende onderzoeken, zoo goed en kwaad mij doenlijk was, 'er naar te ſchikken.

Ik acht mij verpligt in deze bijzonderheid te treden, ten einde men zich niet verbeelde dat de hier bijgevoegde ſchets eene naauwkeurige afmeeting van het *Welzinger*- en *Arnemuidenſche Canaal*, benevens van het daarom liggende land is. De ſtrekking der Stroomen, Platen en Voorlanden, de peilingen der Geulen en Vaarwaters, het beloop der Dijken in den omtrek van eenige mijlen te bepalen, is

ze-

zekerlijk het werk van vier of vijf Winterdagen niet.

Door deze hinderpalen te meer verpligt mijnen aandacht op het onderwerp te vestigen, bekenne ik, dat ik zwarigheden ontwaarde, welke mij in vele opzigten onoplosbaar toeschenen, en dat, hoe zeer mijne voorgestelde gronden op het Kanaal zelven toepasselijk bleven, hoe zeer de voornaamste ontwerpen van verbetering ten dien aanzien mij voldoende schenen, 'er echter buiten het Kanaal omstandigheden plaats hadden, die alles konden verijdelen, zoo men de ontwerpen niet naar dezelve inrigtte.

Ten einde deze, van buiten plaats hebbende omstandigheden, zoo veel in mijn vermogen is, klaar te doen blijken, en 'er de noodzakelijkheid uit aantetoonen, dat bij de uitvoering van alle ontwerpen dezelve vooraf dienen overwogen te worden, ben ik gedwongen, in het volgend onderzoek de zaak van wat hooger op te halen, dan tot de enkele beantwoording der Vraag, voor zoo ver dezelve alleen betrekking tot het Kanaal van *Welzinge* heeft, misschien zoude vereischt worden.

EERSTE AFDEELING.

Over de oorzaken van het aanſlikken van het Kanaal Welzinge en van de Haven van Middelburg.

De voorgeſtelde Vraag is, wat de hoofdpunten aangaat, tweeledig:

Voor eerst: *Welke zijn de oorzaken van het aanſlikken van gemelde Haven en Kanaal?*

Ten tweeden: *Welke zijn de geſchikſte middelen, om beide uittediepen, en in het vervolg op de behoorlijke diepte te houden?*

Zeer wijsſelijk is het, mijns erachtens, dat het Genootſchap het opſpeuren van de oorzaken der aanſlikking het tweede lid der Vraag heeft doen voorafgaan, alzoo van de juiste en naauwkeurige oplosſing van het eerste, ook die van het volgende afhangt, en 'er zelfs geheel uit moet voortvloeijen. Men moge buiten eene grondige kennis van het kwaad, middelen ter hand kunnen nemen, welke het voor een oogenblik verheelen, doch deze middelen zelve zijn dikwijls niet dan te zeer geſchikt om het te verergeren: om het voor altoos

weg

weg te nemen moet men 'er de eerste bronnen van onderzoeken; ik zeg, de eerste bronnen, want dezelve zijn in het verhandelde geval meer dan eene. Zoo zij voor een slechts oppervlakkig onderrigtten moeijelijk te ontwaren zijn, zij zijn echter ten uitterſten gewigtig, en van zoodanigen aard, dat zij alle middelen, welke slechts als enkele hulpmiddelen gebezigd worden, verwerpelijk moeten doen voorkomen, 't welk mij toeſchijnt uit de volgende grondbeginſelen en waarnemingen te zullen moeten blijken.

§ I.

Het is eene algemeene en bekende Waarheid, dat alle Stroomen, als wilden zij in hunnen loop de hinderpalen der bogten ontwijken, ſteeds trachten den kortſten en regtſten weg te vinden.

Hier uit vloeit voort, het geen de ondervinding altoos heeft bewaarheid, dat de kleine Zijſpranken van zodanige Rivieren, welke een onbelemmerden Stroom genieten, welhaast moeten aanlanden en verdwijnen, ten zij andere omſtandigheden door de Natuur of de Kunst te weeg gebragt, zulks verhinderen.

§ II.

Ik zal mij, om dezen grondregel op het Zuidelijk gedeelte van het Eiland *Walcheren* toetepasſen, niet inlaten in het onderzoek van den eersten oorſprong van den *Hond*. Het zij dat *Walcheren* door een keten van Duinen aan de kust van *Vlaanderen* is verbonden geweest, het zij dat 'er van de vroegſte tijden af, waar in *Zeeland* zich uit het ſchuim der golven verhief, ſlechts een gering Veer van *Vliſſingen* op het Land van *Kadzand* beſtond; het blijkt in allen gevalle met eenige zekerheid uit de oude Schrijvers, dat ſlechts eene geringe geul de *Weſterſchelde* van de *Noordzee* ſcheidde. 't Geweld der Wateren zich een doortogt banende, hervormde welhaast dit geultje in een aanmerkelijken Zee-arm.

Vliſſingen, door hare aangelegenheid thans gewigt verkrijgende, wierd van een Viſchers gehucht in eene bloeijende plaats herſchapen, en trachtte zich door alle middelen, welke de kunst in die tijden den mensch aanbood, tegen den krachtigen Stroom te beveiligen, welke zich aan beide zijden een regten weg zocht te openen; hier door moest de uitloozing der *Schelde* zich alleen aan de zuidzijde verbreeden, en *Vliſſingen* een punt vormen, waar

waar door het *Sloe* niet, dan met een ſtompen hoek, den Stroom ontving. Men kon dus met regt dit *Sloe* als een ſprank der *Schelde* aanmerken, welkers Stroom, uit hoofde van het in § I. aangehaalde, te zwakker moest zijn, als dezelve in den *Hond* te regter vloeide.

§ III.

De toenemende bedijkingen van *Zuidbeveland*, het welk zich ver bezuiden het Eiland *Walcheren* uitſtrekte, moesten ook toebrengen om den Stroom te breken, welke in het *Sloe* viel. Deze Stroom immers moest op dit Land gedeeltelijk ſtuiten, gedeeltelijk nog meer door de *Westerſchelde* gevoerd worden.

§ IV.

Men moet eene geringe kennis van den aard der Stroomen bezitten, om in de § II. en III. opgenoemde omſtandigheden, geene voorname oorzaken der aanſlibbingen te ontdekken.

Indedaad, wanneer men in acht neemt dat de Vloed de bodems der Rivieren, om dus te ſpreken, ontbindende, tevens de ligtſte deelen daar van optilt en met zich voert, dat de-

dezelve zulks te meer verrigt, naar mate deszelfs Stroom ſterker is (*a*); volgt hier uit, dat wanneer die Vloed door eenige hinderpalen in deszelfs vrijen loop wordt wederhouden of verzwakt, deze medegevoerde ſtoffen, welke enkel door de kracht des Strooms worden opgehouden, zeer ſpoedig moeten zinken en zich vastzetten, waar door in de groote Rivieren de Platen gevormd worden en de volſtrekte opſtoppingen, gelijk zulks hooger (§ I.) is gezegd, in de kleine Zijkanalen worden veroorzaakt.

§ V.

Men zal, dit op § II. en III. toepaſſende, met regt zich niet zoo zeer over de thans beſtaande onevenredigheid der diepte voor de *Zuidwatering* en in den *Hond* verwonderen, dan dat dezelve niet reeds vroeger in grootere mate beſtaan heeft, en waarlijk zou dit het geval geweest zijn, zoo eene gunstige omſtandigheid zulks niet verhinderd, en zelfs tot de verdieping en verwijding van het *Sloe* en de Reede van *Rammekens* had medegewerkt.

Om

(*a*) Men kan het bewijs dezer eigenſchappen van den Vloed, voldoende vinden in de Verhandelingen over de Verbetering der Rivieren, geplaatst in het XIX. Deels Ie. Stuk der Werken van de Maatſchappij der Wetenſchappen te Haarlem.

Om hier al weder op een algemeen grondbeginsel te bouwen, moet men in het oog houden, dat, hoe nadeelig de zwakke Vloeden ook zijn mogen, het gevaar der aanslikkingen vermindert, wanneer de Ebstroom gelijk staat met dien des Vloeds of denzelven overtreft, dat is, wanneer de Eb de stoffen, door den Vloed aangebragt, weder weg kan schuren, eer dezelve zich op de bodems der Rivieren hebben vastgezet.

§ VI.

Dit nu moet het geval zijn geweest, na dat de groote mond der *Westerschelde* gevormd was. Hoe verward, hoe onzeker de oudste berigten der *Zeeuwsche Stroomen* ook zijn mogen, blijkt het echter uit de Kronijken, dat tot in het eind der dertiende eeuw, het Land van *Terveer* en *Noordbeveland* enkel door een eng geultje was gescheiden (*b*), zijnde *Terveer* toen slechts een gering Visschers Gehuchtje. Daar nu de *Oosterschelde* twee armen bezat, die beide zich in het *Sloe* ontlastten, het *Schengen* en de *Zuidvliet* namelijk, welke laatste alleen hier door deszelfs benaming heeft ontvangen, is het natuurlijk dat

(*b*) BOXHORN, Kronijk van Zeeland, Ie. Deel., pag. 38.

dat al de Stroom der Eb van de *Oosterſchelde*, welke door het *Schengen*, en genoegzaam geheel die, welke in de *Zuidvliet* vloeide, door het *Sloe* moest trekken en dit water op eene aanmerkelijke en ſteeds toenemende diepte moest houden, om dat deze Ebſtroom den Vloedſtroom overtrof. (§ V.).

Dit blijkt overtuigend uit het geen hooger (§ II. en III.) van den Vloedſtroom in het *Sloe* gezegd is, en uit de rigting der beide evengenoemde Kanalen. Indedaad zijn dezelve zoo, geleegen dat zij even goed als de *Schelde* bij het Eiland *Schouwen*, en zelfs de *Zuidvliet* in nog regter lijn, den Stroom der Eb kunnen ontvangen, als makende een minderen hoek met het opperſte der *Oosterſchelde* dan het Land van *Zierikzee*. Deze Eb wierd dan daar en boven nog meer door den Stroom van de *Keeten* af komende, naar de *Zuidvliet* heen geleid. Derhalven moet de Ebſtroom door het *Schengen* en de *Zuidvliet* niet minder dan die langs het Eiland *Schouwen* zijn geweest, (*c*) of veel ſterker dan de Vloed in het *Sloe*.

Ik

(*c*) Uit hoofde van het in § I. vastgeſtelde, zou de Ebſtroom in de *Zuidvliet* grooter dan die voor *Zierikzee* geweest moeten zijn: doch men moet opmerken, dat de Vloed met kracht door den *Roompot* langs het Eiland *Schouwen* inſtroomende, meerder diepte aan dat Water moest geven, dan aan de *Zuidvliet* en het *Schengen*, welke toenmaals een zeer geringen Vloedſtroom moesten

Ik durf gerust vastſtellen, dat aan deze omſtandigheid alleen het Kanaal voor de Haven van *Middelburg* (door welke benaming ik altoos de *beide* Kanalen van *Welzinge* en *Arnemuiden* verſta) deszelfs aanwezen is verſchuldigd. Het kon niet misſen, of een zoo ſterke Stroom, als door het *Schengen* vliette, moest het Land van *Walcheren*, daar tegen overliggende, invreten en tot een grooten inham veranderen. De beſchouwing van den betrekkelijken ſtand van het *Arnemuidenſche Gat* en het *Schengen* is voldoende, om 'er al de blijkbaarheid van aantetoonen. Immers dit *Gat* ligt juist in de verlenging van het *Schengen*, en het Kanaal maakt bij de oude Haven van *Middelburg* een hoek, welke elke Stroom die op een Land afſtuit, aanneemt, en die tot aan den mond van het *Welzinger Gat* doorgaat.

Ik meene in de *Walcherſche Arkadia* van GARGON een Penning gevonden te hebben, op welken *Middelburg* digt aan den zuidoostelijken rand van het Eiland ligt, en geheel het

ten hebben (§ I.), en dat de krachten der Stroomen geëvenredigd zijn aan de diepten der Rivieren.— Echter was de Eb voor *Arnemuiden* tegen het einde der vijftiende eeuw nog zoo groot, dat, volgens BOXHORN, de Matrozen bevreesd waren om met hunne Sloepen bij de groote Schepen te komen. Kronijk van Zeeland pag. 270.

het *Nieuwland* ſlechts als eene Plaat wordt afgebeeld.— Ik weet hoe weinig vertrouwen 'er op diergelijke getuigenisſen, en zelfs op die onzer vroegſte Schrijvers over deze onderwerpen, te ſtellen is; ik weet dat men beter uit de oude geulen, welke de Rivieren als gedenkteekens harer vorige loopbanen overlaten, derzelver ſtrekkingen kan opmaken, dan uit de verhalen van onkundige Geſchiedſchrijvers: doch wanneer de menſchelijke gedenkſchriften overeenſtemmen met gezonde grondbeginſels, kunnen de gevolgtrekkingen daar uit opgemaakt, niet dan 'er bij winnen.

Middelburg was het dan aan het *Schengen* verſchuldigd, in hare eerste opkomst eene plaats te zijn, welke het voordeel genoot van bijna onmiddelijk aan Zee te liggen, en tevens eene *Baai* voor zich te hebben, welke veilig de zwaarſte Vloten konde bevatten. Hoe zou het anders te begrijpen zijn, dat een Volk, 't welk van deszelfs eerste opkomst af, zich enkel op den Zeehandel toelag, eene Landſtad, gelijk *Middelburg* thans is, tot den eersten ſtapel van Handel en Zeevaart zou verkozen hebben? — Geene plaats kon beter dan deze, alle de voordeelen bezitten, welke, ten tijde der Romeinen, *Domburg* en *West-*

kap-

kappelle eigen waren, zonder dat daar bij eenige derzelver nadeelen vermengd waren.

§ VIII.

De wisselvalligheid der aardsche zaken liet *Middelburg* niet lang een voordeel genieten, 't welk de oorsprong van haren bloei was geweest; doch ook deze verandering geschiedde alweder door dezelfde onwrikbare regelen en wetten, van welke de natuur zich in hare bewegingen nimmer verwijdert.

Het geultje, 't welk tusschen *Walcheren* en *Noordbeveland* bestond (§ VI.), liep, volgens BOXHORN, tusschen een laag Voorland, 't welk zich zeer breed voor *Zandwyk* en *Kampen* uitstrekte. Daar nu de zuidelijke punt van *Schouwen* den stroom uit Zee sterk naar dit geultje wendde, daar deeze stroom op de westkust van *Noordbeveland* afstuitende, het *Veersche Gat* even zeer geschikt maakte tot het ontvangen van den Vloed als de *Oosterschelde*, het welk vooral zichtbaar is in de Kaart der Zeeuwsche eilanden, te vinden in de Kronijk van SMALLEGANGE, en daar geene bedijkingen dit geultje beperkten, is het natuurlijk dat het eerst langzamerhand (§ I.), en vervolgens, de diepte vermeerderende, in verdubbelde reden moest toenemen. De

Vloed nu met geweld invallende, waren de bedijkingen van het Zuidwestelijk deel van *Noordbeveland* niet tegen denzelven beſtand (*d*). Te zwak voor zulk een ſtroom aangelegt, braken zij door; een aanmerkelijk gedeelte van *Noordbeveland* en *Wolfaartsdyk* ſpoelde onder; het *Veerſche Gat* baande zich een weg tot de *Zuidvliet*; en ter *Veer* door kracht van bedijkingen en andere werken in aanwezen gehouden (*e*) wierd eene aanmerkelijke Zeeplaats, bloeide door uitgebreide Viſcherijën, en veranderde binnen korten tijd, van een *Viſchers Hieken*, in eene ſterke Veſting.

§ IX.

Dit toeval, uit de ligging van het Noorder gedeelte van *Walcheren* natuurlijk voortſpruitende, was de doodſteek voor het *Sloe*. De ſtroom van het *Veerſche Gat* onmiddelijker en regter dan die van *Rammekens* uit Zee komende, moest niet alleenlijk dien van het *Sloe*, uit deszelfs aart reeds zwak zijnde (§ II.), ſtuiten; maar zelfs langzamerhand achter uit werpen: hier door wierd deeze ſtroom

(*d*) BOXHORN, Kronijk van Zeeland, pag. 38.

(*e*) Dezelfde.

ſtroom nog veel zwakker en nog meer naar den *Hond* afgeleid: de geul van het *Sloe* moest dus vernaauwen, en de plaat de *Kaloot*, reeds door het ſtuiten van den vloed op *Zuidbeveland* geboren (§ III.), ſpoedig aanwasſen.

§ X.

Doch vooral moest het nadeelig uitwerkſel van dit toeval ſpoedig geopenbaard worden in de *Baai* voor *Middelburg*. De *Zuidvliet* digst aan het *Veerſche Gat* liggende, ontving deszelfs ſterkſten ſtroom en nam dien van het *Schengen* tot zich: derzelver *Eb*, vooral krachtiger dan die van het *Schengen* zijnde (§ I.), ontlastte zich geheel door het *Veerſche Gat*, en ſleepte ook een gedeelte van die uit het *Schengen* mede. Hier door wierd deze *Baai* van alle ſchuring beroofd: de Vloed van het *Sloe*, langs *Zuidbeveland* heen vlietende, maakte aan de *Westzijde* een *Wantij*, in 't welk alle deszelfs medegevoerde ſtoffen zich nederzetten, zonder weder verdreven te kunnen worden. De plaat voor de *Middelburgſche Haven* groeide derhalven ſpoedig aan, en wierd in het tegenwoordig *Nieuwland* hervormd. De ondergang van het eertijds bloeijend *Arnemui-*

den was nu zeker: dezelfde plaats, voor welke nog in het jaar 1396 (*f*) eene Vloot van honderd vijf en dertig fchepen konde geborgen worden, was in 1615. (*g*) reeds bijna niet inſtaat, derzelver geringe *Kil* bevaarbaar te houden, en terwijl door den ſterken invallenden Vloed van *Ter Veer*, *Noordbeveland*, *Wolfertsdyk* en een gedeelte van *Zuidbeveland* waren afgenomen, volgde in de jaren 1631, 1645, 1661, 1671, enz. voor *St. Joosland* en om het *Arnemuidenſche Gat*, de eene bedijking en uitbreiding op de andere.

De onuitputtelijke werkzaamheid, de onvermoeide poogingen der Zeelanderen, hoe wel niet altoos met de vereischte kunde te werk geſteld, hielden alleenlijk nog eene kleine geul open, zonder welke *St. Joosland* zeer ſpoedig met *Walcheren* vereenigd zou zijn geworden.

§ XI.

En, waarlijk, dit kon niet anders zijn, als men opmerkt, dat het *Kanaal* voor de *Middelburgſche Haven*, uit den aanwas van het *St. Joosland* geboren zijnde, als eene dubbele

(*f*) BOXHORN, Iſte. Deel, pag. 346.

(*g*) Dezelfde, pag. 273.

le en in een lopende *Sprank* van het *Sloe* moet beſchouwd worden, en het derhalven in veel groter mate de nadeelen moest bezitten, die thans aan het *Sloe* verbonden waren: nadeelen die altoos meer en meer moesten toenemen door de afneming van het *Schengen* en den aanwas der *Zuidvliet* (§ X.) van welken eerſten rivierärm het bovengemelde *Kanaal* alleen deszelfs Eb kon ontvangen.

§ XII.

Dusdanig zijn, naar mijn gevoelen, de allerwaarſchijnlijkſte oorzaken van de tegenwoordige geſteldheid van het *Oostelijk* deel van *Walcheren*, en van den nadeeligen loop der Stroomen, welke daar langs henen plaats heeft. De weinige waarnemingen, welke ik in ſtaat ben geweest wegens deze twee zaken te doen, hebben mij in het oordeel over deze oorzaken moeten verſterken.

Laten wij kortelijk de gevolgen der voorgemelde gronden, die niet anders dan de tegenwoordige bevindingen zijn, onderzoekende, de ſom der gebreken opmaken.

§ XIII.

Ik heb gezegd (§ II.), dat de punt van *Vliſſingen* den ſtroom des Vloeds naar den

Hond moest afleiden, en mijne bevinding heeft daar mede overeengeſtemd. Den 23 December des vorigen jaars voor de *Zuidwatering* op omtrend 40 Roeden afſtands van den Wal ten anker liggende, wierp ik ruim een uur na het begin van den Vloed voor *Vliſſingen* een plankje uit, 't welk deszelfs lijn in 3° 40′ had afgeloopen: ik herhaalde die proef toen de geulen *A. B.*, door de *Kaloot* lopende, den ſtroom met kracht in den *Hond* begonnen te trekken, en bevond toen dat de lijn 1° 41′ minder tijds noodig had om af te loopen. De ſtroom was derhalven ruim een derde ſterker, dan bij de eerſte waarneming; doch, daar die ſterkere ſtroom zekerlijk niet gelijk kan geſteld worden met dien, welke in den *Hond* vliet, om dat de eerſte op de *Kaloot* eenigzins afſtuit, en de bodem van den *Hond* veel dieper is dan die voor de *Zuidwatering*, en het bekend is, dat de ſnelheid der ſtroomen geëvenredigd is aan den vierkants wortel van de diepte des bodems, kunnen wij gerustelijk vastſtellen, dat de ſtroom langs de *Zuidwatering* tot den tijd toe, dat dezelve zich door de overſtrooming van een groot deel des *Kaloots*, met dien van den *Hond* vermengt, ruim eens zoo zwak is dan die der *Weſterſchelde*.

Ik

§ XIV.

Ik heb te kennen gegeven (§ IX.), dat de vloedſtroom van het *Veerſche Gat* dien van het *Sloe* moest terug werpen; hier van is mij ook bij ondervinding de waarheid gebleken. Omtrent twee uuren na dat de Vloed voor *Vliſſingen* was begonnen, voor *Rammekens* ten anker liggende, kwam de Stroom door het *Sloe* nog van het *Veerſche Gat*, en wierp zich met dien van de *Zuidwatering* vereenigt, door de geulen A. en B. in den *Hond*. Deeze Vloed vloeide derhalven op dat oogenblik door het *Schengen* en door het Kanaal voor de Haven van *Middelburg*.

§ XV.

Daar nu echter deze Stroom ſlegts een zeer zwak gedeelte is van dien, welke door de *Zuidvliet* trekt; daar dezelve zich door naauwe en ondiepe geulen (A. en B.) ontlast; daar hij nog meer gebroken wordt door dien van de *Zuidwatering*, met welken hij zich vereenigt; daar hij het *Arnemuidenſche Gat* bovendien genoegzaam mis moet lopen, alleenlijk op het land van *Zuidbeveland* bij C. moetende afſtuiten (§ I.); kan dus ook deze Stroom niet dan zeer zwak in het *Sloe* en volſtrekt onbeteekenend in het Kanaal voor de Haven van *Middelburg* zijn.

§ XVI.

Hier bij komt nog, dat, zoodra de Vloed over de *Kaloot* begint te ſtroomen, de zwakke Stroom van het *Veerſche Gat* komende, weder te rug wordt gedreven doordien van het *Vlakke*, het welk dan een *Wantij*, of eigenlijk twee ſtuitende Vloeden veroorzaakt, die ik, ten aanzien van het *Sloe*, beſpeurd heb te zijn, ter plaatze waar de meeste ondiepte tusſchen de geul van het *Schengen* en het *Sloeſche Veer* beſtaat, en, ten aanzien van het Kanaal voor de Haven, duidelijk heb opgemerkt vóór of even bewesten *Arnemuiden*.

§ XVII.

Dezelve waarnemingen beſtaan met betrekking tot de Eb. De zware Stroom der *Zuidvliet*, de ſterke trek van het *Veerſche Gat* ſlepen in het begin der Eb, die van het *Schengen* niet alleen, maar ook die van het *Sloe* tot zich. Eerst omtrend twee uren later verdeelt zich de Eb in het *Sloe* en in het Kanaal, ter plaatſe ten naastenbij, alwaar zich de Vloedſtroom verdeelt, en vliet als dan *Zuid-* en *Noordwaards* henen.

Daar nu de ſterkſte Eb langs het *Veerſche Gat* ſtroomt, en die, welke vervolgens Zuidelijk

lijk vliet, uit een ſlechts verdeelden Stroom beſtaat, welke geen aandrang van boven Stroom verkrijgt, alzoo het *Schengen* weinig Eb bezit; zoo moet de Stroom der Eb in het *Sloe*, of eigenlijk, van benoorden het hoofd van *Arnemuiden* tot een weinig voorbij dat van *Rammekens*, even zo gering en nog geringer zijn, dan de Stroom des Vloeds, het welk alles in grootere evenredigheid op het Kanaal voor de haven toepaſſelijk is.

§ XVIII.

Uit al het bovengezegde blijkt derhalven, dat 'er geen dan een gebroken Vloed en Ebſtroom langs het *Sloe* en 't Kanaal voor de Haven van *Middelburg* gaan kan, en dat de eens te zwak zijnde om de medegevoerde ſtoffen te blijven voortvoeren, en de andere, om die weder uitteſchuren dezelve zich noodzakelijk moeten vastzetten, en daar door de vernaauwing, de verondieping van het *Sloe* en de geheele aanlanding van het Kanaal moet plaats grijpen.

Ik heb het uitwerkſel dezer zwakke ſtroomen zelve kunnen beoordeelen. Terwijl het Vloedwater voor *Vliſſingen* ten uiterſte troebel en graauw van kouleur was, vond ik dat van het *Sloe* bewolkt en doormengd met hel-

dere plekken: ten bewijze dat de medegevoerde Slib zich nederzette (*h*), en de Eb, welke 'er met ſtil weder doortrok, had bijna de klaarheid van een langzaam vloeijend Rivierwater; waar uit bleek, dat 'er bijna geene de minſte ſchuring konde plaats hebben.

§ XIX.

Men werpe nu het oog op het hier achter gevoegde kaartje, en men zal zich niet verwonderen over den geweldigen aanwas der Banken en Platen in het *Sloe*; noch over de ondieptens welke 'er op zoo veele plaatzen in gevonden worden; men zal zich niet verwonderen in den ingang van het *Schengen* bij laag water naauwelijks 3 voeten diepte te vinden, en in den ingang van de eertijds niets beteekenende *Zuidvliet* eene middelbare diepte van ruim 50 voeten; men zal zich niet over de uitgebreidheid van de *Kaloot* verwonderen, welke zich, volgens de naauwkeurige waarnemingen, door den Franſchen Ingenieur der Marine BEAUTEMPS BEAUPRÉ gedaan, (*i*) reeds tot voor *Vliſſingen* uitſtrekt, noch

(*h*) Dit kan voornamelijk ten tijde der Stroomkentering bemerkt worden.

(*i*) Zie zijne fraaije Kaart der *Weſterſchelde* tot aan *Antwerpen*.

noch over de geſtadige nadering dezer Plaat tot *Rammekens* en tot de geheele *Zuidwatering*; men zal zich niet verwonderen dat eene Reede, welke eertijds de geheele uitgebreidheid der *Walcherſche* en *Vlaamſche* Kusten beſloeg, (waar van de naam van het *Vlakke* waarſchijnlijk oorſpronkelijk is) welker diepte gelijk aan de grootſte diepte van den *Hond* was, thans voor zware ſchepen ſlechts eene breedte van 50 à 60 Roeden heeft bij laag water, en eene middelbare diepte van 23 à 24 voeten, daar die van den *Hond* daar tegen over, volgens de peilingen van den zelven Ingenieur, tusſchen de 50 en 60 voeten is.

§ XX.

Doch het geen wezenlijk mijne verwondering opwekte, was, het verſchil der peilingen diens Ingenieurs met de mijne. Ik vinde bij hem de dieptens van en vóór het *Westerhoofd* vóór *Rammekens* en de Kaloot van 25 tot 56 Franſche Voeten. De mijne ſlechts vijf of zes jaren later gedaan, beloopen, in het diepſte, alleen van 18 tot 38 Rhijnlandſche voeten. Dit verſchil heeft, hoe wel in veel geringer mate, op alle punten plaats, welke ik na hem bepeild heb voor de *Zuidwatering*. Van waar ontſtaat dit? zou de aanſlikking,

king, na dat de groote aanwas der Kaloot bijna geheel het *Sloe* van den *Hond* heeft afgeſcheiden, met zulke reuzenſchreden voortgaan?

Waarlijk, ik oordeele de waarneming van dit verſchil gewigtig genoeg te zijn, om te verdienen van jaarlijks te worden nagegaan, ten einde daar uit een vast beſluit te kunnen trekken.

§ XXI.

Ten aanzien van het *Sloe* vóór het *Arnemuidenſche Gat*, heb ik, uit gebrek van vroegere peilingen, geene vergelijkingen deswegens met vorige proeven kunnen maken: maar indien de zoo geweldige verſlijkking voor *Rammekens* bewaarheid wordt, is 'er nog minder reden om aan die vóór *Arnemuiden* te twijfelen. Men kan die eenigzins opmaken uit het verſchil der diepte van het *Sloe* tegen over de *Zuidvliet* en vóór het gemelde gat.

Dit zoo zijnde, wat zal dan het waarſchijnlijk lot van het *Sloe* worden? Wat zal 'er van worden, wanneer het *Borzelſche Gat*, 't welk van jaar tot jaar verſlikt, den Stroom die uit het *Veerſche Gat* en langs *Rammekens* valt, niet meer kan afleiden? wat zal 'er van worden, wanneer het door de ſteeds toe-

toenemende verſlijkking van het *Schengen*, ook van het laatſte hulpmiddel, de Eb, geheel beroofd zal zijn?

§ XXII.

Daar nu de omſtandigheden en vooruitzichten omtrend het *Sloe* zoodanig zijn, zal men, alle de vorige gemelde oorzaken in aanmerking nemende, zich nog minder over de ondiepte van het Kanaal vóór de *Middelburgſche Haven* verwonderen, daar de bodem van het *Gat* van *Arnemuiden* door één 8 á 9 voeten boven laag water, en die van het *Welzingſche* omtrend 3 voeten daar boven ligt, en derhalven geheel dit Kanaal voor eenigzins zware ſchepen volſtrekt onbevaarbaar is.

§ XXIII.

Wat de haven van *Middelburg* zelve betreft, de oorzaak van derzelver aanſlikking is zeer eenvoudig, als men ſlechts het bijgebragte (§ IV) wegens de zwakke en ſtuitende ſtroomen in aanmerking neemt. Het Vloedwater, in de Haven vallende, ſtuit tegen de Stad aan, en heeft derhalven geene de minſte doorſtraling of ſtroom; het gevolg daar van kan dus niets anders zijn, dan dat al

de

de Slib, welke hetzelve met zich voert, zich onmiddelijk nederzet: en daar 'er, om gelijke oorzaak, geene Eb kan gaan, moet de aanſlikking ſpoedig volkomen worden.

Het is waar, 'er doet zich hier, met betrekking tot den Vloed, eene ſchijnbare tegenſtrijdigheid op; men zoude kunnen zeggen, dat dewijl in evenredigheid van de ſnelheid des Strooms, de ſtoffen van de bodems der Rivieren worden opgetild (§ IV), derhalven bij een zwakkeren Stroom, zoo als die van het Kanaal voor de haven, de aanvoering dezer ſtoffen moet verminderen. Dit is onbetwistbaar, wanneer de Stroom van deszelfs oorſprong af even zwak is, want dan kan hij in het geheel geene ſtoffen mede ſlepen; maar dit heeft geen plaats, wanneer de ſtroom krachtig zijnde, eensklaps zwakker wordt; de zwakkere Stroom blijft als dan nog met de ſtoffen, die dezelve in zijne kracht heeft medegevoerd, beladen en laat die, volgens eene bekende evenredigheid zakken, en dit is juist het geen in het Kanaal, alwaar de Stroom zich verzwakt, en in de haven, alwaar hij ſtuit, gebeuren moet.

§ XXIV.

Daar wij nu uit de omſtandigheden welke

in

in vroegere tijden ten opzigte van het Kanaal en de haven hebben plaats gehad, en uit de beknopte beſchouwing van den daar uit voortvloeijenden tegenwoordigen toeſtand, de gronden van het kwaad hebben opgeſpoord, kunnen wij, al het boven verhandelde zamentrekkende, deze volgende grondoorzaken opgeven.

1° Om dat het Kanaal voor de Haven van *Middelburg* van den Stroom des Vloeds eensdeels is berooft, anderdeels, niet dan een ſtuitenden Stroom heeft.

2° Om dat de verzanding van het *Schengen* en de verzwakte Eb van het *Sloe* ook dit Kanaal van de Ebſtroom berooven.

3° Om dat het water, 't welk ieder getij in de haven wast, tegen de ſtad moet ſtuiten en aldaar, zoo wel als in het Kanaal, de medegevoerde Zand en Slibſtoffen moet nederleggen.

Laten wij onderzoeken welke middelen ter wegneming dezer kwalen zijn in het werk te ſtellen.

TWEE-

TWEEDE AFDEELING.

Over de middelen van herſtel.

§ XXV.

Ik heb in het begin dezer Verhandeling gezegd, dat uit het onderzoek van de oorzaken van het kwaad, tevens de bronnen voortvloeijen om het te verheelen; en in de daad kunnen deze bronnen niet ontſtaan dan uit de volgende regelen.

1° Om te trachten den Vloed, zoo veel mogelijk, met kracht in eene der monden van het Kanaal te leiden.

2° Om insgelijks de Eb door den tegenovergeſtelden mond te doen ſtroomen.

3° Om te beletten, dat door den Vloed Zand en Slib in de Haven worde gevoerd.

§ XXVI.

Dan, daar buitenkomende omſtandigheden de uitvoering der twee eerſte punten kunnen verhinderen, dient men in dat geval, zoo wel ten aanzien van het Kanaal, als van de Haven dezen algemeenen regel in het oog te houden:

4° *Dat*,

4°. *Dat, wanneer den ſtroom genoegen ſterken en vrijen doorloop kan bezorgd worden, men denzelven allen toegang moet weigeren.*—

De nadeelen, welke wij hebben aangetoond eigen te zijn aan een zwakken Vloed- en nog zwakkeren Ebſtroom, ontſlaan mij van de noodzakelijkheid om dezen regel te bewijzen.

§ XXVII.

Men gevoelt reeds het gewigt van dezen regel, uit het geen in de vorige afdeeling wegens den Vloed van de *Zuidwatering* en het Sloe is gezegd (§ II, III, XIII). Daar en boven, indien 'er al middelen te vinden waren, om den Vloed der *Zuidwatering* door het Kanaal te leiden, hoe zal men dan die van *Vere* beletten 'er tegen in te ſtroomen, (§ VIII, IX, XIV.) zonder tevens de Eb te keeren, buiten welke de Vloedſtroom altoos in diergelijke Kanalen nadeelig is? Immers kan men zich niet vleijen, indien al de Vloed van het *Veerſche Gat* te wederhouden ware, de Eb van het *Schengen* met eenige vrucht door het Kanaal te leiden? (§ IX, XVII, XVIII, XIX.) — zoo men den Vloedſtroom van de noordzijde 'er in wil voeren, hoe zal men denzelven dan de behoorlijke kracht geven, zonder dien van de *Zuidvliet* af te keeren?

(§ XVI, X.) hoe zal men dien van de zuidzijde 'er dan van afwenden? (§ XVI.) hoe zal men eindelijk aan eenen zich ſteeds verdeelenden ſtroom dat vermogen geven, 't welk 'er tot eene genoegzame ſchuring vereischt wordt? — Eene geheele verandering van de zeegaten, een geheele ommekeer der ſtroomen zou 'er moeten plaats grijpen; moeijelijke en zaamgeſtelde, zoo niet ondoenlijke werken, zouden tot het bereiken van het beoogde doel, ter hand genomen moeten worden, werken, welke, indien zij al met vrucht konden gebezigd worden, geene zekerheid voor het vervolg zouden kunnen geven, alzoo bij het geſtadig verloop der Zeeuwſche gaten, duizend omſtandigheden derzelver uitwerkzelen, na eene reeks van jaren, zouden kunnen verijdelen.

Immers deze zwarigheden leiden ons van zelve op tot het denkbeeld van in de behoedmiddelen op dien regel te bouwen, welke de eenvoudigſte en minst zaamgeſtelde wijze van werken moet voortbrengen, welke, door het Kanaal en de Haven van alle gemeenſchap daar buiten af te ſcheiden, beide eenigermate onafhankelijk van de overige Zeeuwſche gaten maakt; dien regel namelijk, van 'er geheel den Vloed en de Eb buiten te keeren. (§ XXV, 4°)

Doch ook in de uitoefening van dezen regel

gel, is men verpligt met eene behoedzaamheid te werk te gaan, welke de gevaarlijke ſtand van het Kanaal, in deszelfs betrekking tot andere gaten, vordert. De beste middelen ter herſtelling van het kanaal en der haven kunnen daarom gebreken bezitten, die mogelijk niet te verhelpen zijn.— Slechts één Ontwerp is mij bekend, 't welk misſchien die gebreken zou kunnen voorkomen. Daar echter de dwaling dikwijls tot het beſef der waarheid opleidt, zal ik mij in de opgaaf der middelen niet tot dit alleen bepalen. Uit de gebrekkigſte ontwerpen leidt een verſtandig en van het plaatſelijke wel onderrigt Man ſomtijds de beste gevolgen af. De gebreken, welke mijne kortzichtigheid mij belet in de volgende ontwerpen weg te nemen, zullen door meer kundigen misſchien zonder moeite op te losſen zijn.

§ XXVIII.

Reeds bij den aanwas van het kwaad, nam men middelen bij de hand om het voortekomen. De Kronijken verhalen, dat men aan het *Arnemuidenſche Gat* een nieuw Kanaal graafde, om 'er den Vloed langs af te leiden; dat men werktuigen ter verdieping of ſchuring toeſtelde; dat men vervolgens het Vloedwater, door bedammingen of kribben, deszelfs Stroom

benam, dat men ſluisjes aanlegde aan het *Arnemuidenſche Hoofd* ter meerdere ſchuring; dat men naderhand de vruchteloosheid van alle deze werken ontwarende, dezelve gedeeltelijk weder vernietigde, en andere, even weinig voldoende, daar voor in de plaats legde: en zeker; daar ze noch de kracht des Strooms vermeerderden, noch den Stroom geheel uit het Kanaal weerden, konden dezelve niet beletten dat de *Arne* of oude *Middelburgſche Haven* onbevaarbaar wierd, en dat men eindelijk zich genoodzaakt vond eene nieuwe aanteleggen, welke, op dezelfde gebrekkige beginſelen als de oude vervaardigd zijnde, juist dezelfde nadeelen in zich moest bevatten, gelijk de gevolgen zulks heden aantoonen.

§ XXIX.

Den waren toeſtand van het Sloe noch niet genoegzaam kennende, meende ik, dat de mogelijkheid eener voldoende doorſtraling van Vloed- en Ebſtroom in het Kanaal niet zeer bezwaarlijk was: het ſcheen mij toe, dat wanneer het *Oosterhoofd* van *Rammekens* verlengd wierd, zoodanig dat het den Vloed van het *Sloe* onderſchepte, en het *Zuidelijk Hoofd* van *Arnemuiden* zoodanig, dat 'er de Ebſtroom uit het *Schengen* wierd ingeleid,

men

men daar door mogelijk eene genoegzame ſchuring in het Kanaal zoude verkrijgen. Het plaatſelijk overzicht overtuigde mij van de onmogelijkheid van een zoodanig ontwerp. Om een voldoenden Stroom van het zuiden te hebben, zou het *Oostelijk hoofd* van *Rammekens* over de plaat de Kaloot moeten gelegd worden, (§ II, XIII, XIV.) en hoe zou men dan nog de noodzakelijker ſchuring der Eb verkrijgen? immers niet door het *Schengen*, 't welk reeds, blijkens de teekening, door eene plaat van het *Arnemuidenſche gat* is afgeſcheiden? men zoude dan van de haven van *Middelburg* of van *Arnemuiden* een Kanaal tot tegen over de *Zuidvliet* moeten graven, 't welk met een hoofd derzelver Eb onderſchepte: hier door zou men ongetwijfeld eene genoegzame ſchuring der Eb verkrijgen, maar zou de Vloed van het *Veerſche gat* 'er niet tevens met even veel kracht, als die van den *Hond*, in komen, en wat had men dan met dezen arbeid gewonnen? — de zuiderſtroom van den Vloed te ſtremmen, en op die wijze alleen de Eb door het Kanaal te doen trekken, het welk zeer zeker voldoende tot de bedoelde diephouding zoude zijn, (§ V.) kon immers geen plaats hebben dan door geheel den mond van het *Welzinger gat*

te ſtoppen, ten zij men een middel kond bedenken om, zonder Stroom, het water op het *Vlakke* of voor *Rammekens* diep te houden? — Ik beken dat deze zwarigheden mij zoo moeijëlijk, de aantewendene middelen zoo onzeker toeſchijnen, dat ik geheel van het ontwerp om met den Vloed en Eb, of met de Eb alleen in het Kanaal te werken, afzie, en mij alleen tot die middelen zal bepalen, welke eene geheele affluiting van het Kanaal bevatten.

Zie hier dan mijne ontwerpen desaangaande.

EERSTE ONTWERP.

§ XXX.

Dit ontwerp beſtaat alleenlijk daarin: niet ſlechts de haven van *Middelburg*, maar ook het geheele Kanaal in een Dokkanaal te veranderen.

Om dit met de minſte kosten te bewerkſtelligen, gelieve men vooraf, wat de zuidelijke mond van het Kanaal betreft, het oog te werpen op de teekening, zijnde deeze mond verkleind naar een naauwkeurig opgemeten

plan.

plan. Men beſpeurt 'er op dat een hoofd *c* aan de zijde van het kasteel is aangelegd, 't welk omtrend 65 à 70 Roeden voorbij het uiterſte bolwerk van dit kasteel ſchiet. Voorts loopt 'er van den dijk *a* (*) een rijswerk tot *b*, en van daar een palen hoofdje tot *c*, 't welk zich niet verder dan tot over de batterij *d* van het Westelijk hoofd *e* uitſtrekt.

Dit Westelijk hoofd nu, zou men kunnen laten zoo als het is; doch den dijk *a* tot aan *b* langs het kribwerkje moeten verlengen, of zelfs zou men volſtaan kunnen, met alleen dit kribwerkje te verſterken en eenige voeten te verhoogen, alzoo het met zeer hoog water ondervloeit. Voorts zou men een nieuw Oostelijk hoofd ten naastenbij in de rigting van *b f g*, dienen aanteleggen, 't welk even ver als het Westelijk zou moeten vooruitſchieten.

Tuſſchen deze hoofden, ter plaatſe *f*, zoude eene Spui- en Schutſluis moeten aangelegd worden, bekwaam om zware ſchepen door te ſchutten.

(*) Het beloop van dezen Dijk is uit HATTINGA overgenomen; doch daar het zeer mogelijk is, dat dezelve zich thans door latere inlagen nader aan het *Sloe* uitſtrekt (het welk ik oordeel uit de Kaart van B. BEAUPRÉ) zou dit alweder den arbeid en de kosten verminderen.

§ XXXI.

Het ſpreekt van zelve, dat indien de diepte bij *f* te groot bevonden wierd voor den aanleg der Sluis, het voordeeliger zoude uitkomen dat men de beide hoofden nog eenige roeden binnenwaards verlengde, en aldaar de Sluis aanlegde. De bodem van het kanaal loopt aldaar genoegzaam droog met laag water, en de afkistingen voor het uitdiepen der Sluisput, en den aanleg der fondamenten der Sluis, zouden derhalven met veel minder kosten en moeite te doen zijn. Het komt 'er hier ſlechts op aan, om zich naar den aard van het terrein te ſchikken, mits dat men in het oog houde, dat de afſtand der Sluis van de uiterſten der hoofden, geëvenredigd zij aan de kracht der Spuijing, welke de Sluis zal kunnen uitoefenen.

In het algemeen loopt men geen gevaar, wanneer men eene Sluis van die zwaarte, als hier vereischt wordt, honderd roeden of iets meer binnen de hoofden legt.

§ XXXII.

In het *Arnemuidenſche gat*, of in de Noordelijke mond van het kanaal, beſtaan geene hoofden, dan die door de dijken gevormd worden.

den. De Zuidelijke dijk is aan het eind afgebroken, en voor den Noordelijken ligt een klein kribwerkje, 't welk zich omtrend 25 roeden voorbij de vaste wal uitstrekt. Hier zoude het dan noodig zijn, dat de dijk van *h* tot *i* wierd verlegd, en vervolgens een hoofd van *i* tot *k* wierd uitgezet, evenwijdig met den dijk *m*. Eindelijk zou men het hoofd *l* behoorlijk moeten optrekken, en binnen den dijk, ter plaatze *n* eene diergelijke Schut- en Spuisluis, als in de Zuider-mond moeten aanleggen.

§ XXXIII.

De Sluizen gelegd zijnde, zoude men kunnen aanvangen met de verdieping van de haven en het kanaal. Daar deze Sluizen, zoo lang zulks noodig zoude zijn, het Kanaal zouden kunnen droog houden, zou de ontgraving tot de behoorlijke diepte zeer gemakkelijk te doen zijn, zonder dat men toevlugt tot die kostbare wijze van werken, de baggering namelijk, zoude behoeven te nemen: zelfs zou men, wat de haven betreft, mogelijk met vrucht het werktuig door de *Lands Marine* in *Vlissingen* en elders gebruikt, kunnen bezigen, bij aldien de twee Sluizen der Stad eene ge-

noegzame ſchuring daar toe konden te weeg brengen.

§ XXXIV.

De voordeelen van zoodanig ontwerp, 't welk in deszelfs dadelijke uitvoering minder bezwaarlijk zoude zijn, dan ik mij eerst had voorgeſteld, hebben, zoo men al het bijgebragte wel in aanmerking neemt, weinig betoog nodig.

En zeker! dewijl de Vloed alleen de ſtoffen aanbrengt, die het Kanaal en de Haven doen aanſlikken, (§ IV &c.) moet deze aanſlikking ophouden, door de afſcheiding der ſluizen. Zoo het eenigermate onbegrijpelijk mogt voorkomen, dat, daar tot het doen der ſpuijingen, het zeewater in het Kanaal moet ingelaten worden, de *Vloedſtroom* of de ſtoffen welke die met zich voert, 'er echter niet in kunnen dringen, gelieve men in aanmerking te nemen, dat al het Vloedwater, 't welk vóór de ſluis ſtaat, in rust is, van het uiterſte der hoofden af tot aan de ſluis toe: dit water moet dan al deszelfs ſtoffen aldaar laten zakken, welke vervolgens door het ſpui, wanneer zulks noodig is, weder worden weggeſpoeld: het komt dan, om zoo te ſpreken, gezuiverd in het dok en kan

nog

nog zoo veel te minder zandſtoffen 'er in voeren, daar het alleen door de enge ſlekken of ſlonsgaten wordt doorgelaten. — Daar en boven behoeft men de dokken niet ledig te laten loopen, en de hoeveelheid van Vloedwater welke 'er dagelijks, of wanneer de ſpuijing noodig is, in moet komen, is dus gering.

Men behoeft, om proefondervindelijk van deze waarheid overtuigd te worden, ſlechts den toeſtand van het *Vliſſingſche* Dok na te gaan. Ingevolge het naauwkeurigst onderzoek, 't welk ik deswegens heb kunnen nemen, is mij gebleken, dat de helft van dit Dok in het jaar 1793 omtrend tien voeten is uitgediept, ter diepte van twee voeten onder de bedding der ſluis; derhalven moet de aanſlikking boven de bedding, omtrend 8 à 9 voeten geweest zijn. Van 1793 tot 1804 zal de aanſlikking van het uitgediepte gedeelte omtrend een halve voet zijn geweest: doch dezelve is zoo zeer niet door het Vloedwater ontſtaan, dan wel door de ingeworpe vuilnis, en vooral door de ſtoffen, welke van achter het onuitgediepte Dok naar voren in de diepte zijn gevoerd, door den trek der ſpuijing. Laten wij echter ſtellen dat het *Vloedwater* deze ophooging van 6 duimen, in den tusſchentijd van elf jaren, heeft

heeft te weeg gebragt, dan moet het, om eene ophooging van 9 voeten te bewerken, den tijd van 198 jaren in het Dok gevloeid hebben.— Dit zal uit het boven bewezene niet verbazend voorkomen.

Doch laten wij verder gaan, en ſtellen dat het Vloedwater *alleen* jaarlijks één duim aanſlikking in het Dok veroorzaakt, dan maakt zulks, om de twaalf jaren, één voet; dat is dus, om de 108 jaren, 9 voeten.

Dat dit op de waarheid moet gegrond zijn, blijkt daaruit, dat die genen, bij welke ik onderzoek heb gedaan wegens de geheele uitdieping van 't gemelde Dok, hoezeer reeds bejaarde lieden, geene kennis droegen van den tijd, dat zulks heeft plaats gehad. Echter zou dat gedeelte van het Dok, 't welk in 1793 niet is uitgegraven, nog zeer wel voor zware Schepen geſchikt zijn, zoo de Dam, welke ter affchutting van de andere helft des Doks gelegd is, zulks niet zeer belemmerde.

§ XXXV.

Dit onſchatbaar voordeel van het affluiten der Kanalen, zou in het verhandelde geval nog grooter zijn dan in *Vliſſingen*.

1° De grootere uitgebreidheid van het Kanaal zoude krachtiger ſpuijing toelaten, en

de

de hoofden het ſpuiwater onbelemmerd doorlatende, het welk in *Vliſſingen* geen plaats heeft, zou hier door de ſpuijing meer uitwerking hebben, en niet zoo menigvuldig behoeven herhaald te worden, als in de Lands haven dier plaats.

2° Tevens zou men, om dezelve uitgebreidheid van het Kanaal, des verkiezende, zonder belemmering der Schepen dagelijks kunnen ſchutten en ſpuijen, dewijl hier toe altoos water genoeg zou kunnen voorhanden zijn.

§ XXXVI.

Behalve dit biedt het Dokkanaal nog meer bijzondere plaatſelijke voordeelen aan.

1°. De haven en het Kanaal zouden altijd bevaarbaar zijn.

2° De bodems der haven, grachten en Stads dokken zou men nimmer ledig behoeven te laten loopen, waardoor de gezondheid der Ingezetenen zeer bevorderd zou worden, welke thans, door de nadeelige uitwaasſemingen der droogloopende Stads Kanalen, voor al in heete zomerdagen, bijzonder benadeeld wordt.

3° Men zou door dezen aanleg der ſluizen zeker wel groote onkosten moeten maken, doch daar bij tevens in eens van alle baggering bevrijd zijn, welke thans alle jaren geſchieden

den moet, en waar van de koſten, hoe nutteloos ook verſpild, op den duur waarlijk onberekenbaar worden.

§ XXXVII.

Als zwarigheden tegen een Dokkanaal zou men kunnen opwerpen:

1° Dat de twee Stads Watermolens, door den Vloed en Eb bewogen wordende, hier door onbruikbaar zouden worden. Deze zwarigheid vervalt, wanneer men zich herinnert, het geen § XXXV 2°, is gezegd, alzoo men door dagelijks te kunnen ſpuijen, ook dagelijks eene genoegzame hoeveelheid waters in en uit het Kanaal zouden kunnen laten om de Molens aan den gang te houden. Zoo de mindere rijzing en daling van het Dokwater al niet eene zoo langdurige beweging der molens mogt toeſtaan, als bij Eb en Vloed; ſchijnt mij nogtans dit ongemak niet van dien aart, om met de uitgebreide voordeelen in § XXXIV, XXXV en XXXVI aangetoond, in Balans te kunnen komen.

Het is zeker, dat de herſtellingen der Sluizen ook de beweging der Molens niet kunnen benadeelen.— Want, vooreerst, zijn 'er twee Sluizen, waar van, bij noodzakelijke reparatie der eene, de andere aan den gang kan gehou-

den

den worden: en ten tweeden, al ware het, dat beide te gelijk aan derzelver ſluisdeuren, beddingen, enz. herſtellingen noodig hadden, kan altoos het water door de ſlekken in- en uitgelaten worden.

2°. Doch, zal men zeggen, al toegeſtemd zijnde, dat de Molens, door het in en uitlaten van water in het Dokkanaal, kunnen werken, dan doet zich nog eene nieuwe zwarigheid op, ten aanzien der riolen, welke veel lager liggen dan de Molens, zoo dat dezelve, bij het doen werken der Molens, moeten onderloopen of door ſchuiven verſtopt worden, welke derhalven, bij gebrek van ſpuijing van het Dokkanaal geene uitloozing zouden hebben, en 'er dus een groot ongemak, 't welk nu reeds voor de Stad beſtaat, zoude vermeerderen.

Ik erken, dat hoe zeer 'er verſcheide riolen van *bijzondere huizen* ten minſten 10 voeten boven laag water peil liggen, *de Stads rioolen* echter 'er ſlechts 3 à 4 voeten boven zijnde, men altoos verpligt zal zijn, deze riolen met ſchuiven te ſtoppen, waneer men water ter ſpuijing, ſchutting, of voor de Molens inlaat. Doch de thans beſtaande gebrekkige loozing van water uit de riolen zal, door een goeden aanleg der ſpuiſluis, geheel verhol-

holpen worden. Immers ben ik onderrigt, dat de ſlikken in de Haven en in ſommige Kanalen der Stad, op eenige plaatſen het water beletten, met de Eb zoo ver afteloopen, dat het daar mede uit de riolen kan ontlast worden. Indien men nu de bedding der Sluis aan den mond of de monden van het Kanaal, ſlechts 4 of 5 voeten onder laag water-peil aanlegt en het Kanaal op dezelfde laagte verdiept, zal men het water dagelijks en onverhinderd ten minsten nog 3 voeten onder de riolen kuunen laten wegloopen, en echter nog 4 of 5 voeten water in het dok houden.

Ik zeg, dagelijks, en dit blijkt uit het geen § XXXV., 2°. is gezegd.

Wel verre dus, dat het aanleggen van het Dokkanaal de uitloozing der riolen eenigzins zoude kunnen verhinderen, kan het niet dan dezelve bevorderen: en zelfs zal men ten minsten 13 of 14 voeten waters kunnen inlaten, (bij de opgevene verdieping) zonder dat men verpligt zal zijn, het groot getal der particuliere riolen voor het Vloedwater te ſtoppen.

Het blijkt uit deze opmerkingen, dat derhalven de aanleg der Sluizen niet alleen naar de zwaarte der Schepen, maar ook tevens naar de opgegeve omſtandigheden moet geſchie-

ſchieden. Zoodanig als ik die hier heb bepaald, zouden de beddingen nog omtrent 5 à 6 voeten hooger liggen, dan die der Dokſluis te *Vliſſingen*; maar dewijl de zwaarſte Schepen welke in *Middelburg* doorgeſchut worden, ſlechts 15 voeten diep gaan, en men op bovengemelde wijs altijd omtrent 17 voeten ſchutting heeft, kan zoodanige aanleg voldoende zijn: nogtans dient in acht genomen te worden, dat hoe lager de beddingen der Sluizen worden aangelegd, hoe beter zulks is, want: 1° Kan 'er als dan te meer water in het Dokkanaal ingelaten worden. 2° Kunnen de ligte Schepen en zelfs de zware ongeladene, ook met de allerlaagſte ſpuijing, dan te minder droog vallen. 3° *Kan men als dan zoo veel te krachtiger en dieper ſpuijing in den mond of monden van het Kanaal te weeg brengen*; het welk in dit geval het groote doel moet zijn.

Evenwel zoude men bij eene ſlechts geringe verdieping van het Kanaal, het water tot het allerlaagſte peil kunnen doen wegloopen, zonder dat zware Schepen, zoo men zulks verkoos, zouden behoeven droog te liggen, (hoewel dit in de mulle bodems onzer Kanalen weinig ongemaks heeft). Men behoefde daartoe alleenlijk het Stadsdok te herſtellen en des-

zelfs Sluis in orde te brengen ; welk Dok men als dan tot een reſervoir zoude kunnen houden , en waarin men diergelijke Schepen zoude kunnen opleggen.

3°. Dezelfde zwarigheid , welke men ten aanzien der riolen oppert , zoude , met betrekking tot eenige Uitloosſluizen , welke ook binnen het Dokkanaal vallen , kunnen worden opgegeven. Maar ook deze zwarigheid heeft , om de hier boven opgegeven reden , even weinig grond. Het komt 'er hier ſlechts op aan , den aanleg der Spuiſluisbeddingen naar het peil der binnen Sluizen te ſchikken , als wanneer men altoos meester is , dezelve met elk Getij in het Dokkanaal te doen loozen , en zelfs met den Vloed , indien men zulks verkiest , dewijl men willekeurig het Dokkanaal ledig kan houden , zoo wel bij Vloed als bij Ebbe.

§ XXXVIII.

De voordeelen van een Dokkanaal dan zoo groot zijnde , dat de geringe plaatſelijke nadeelen , zoo die al mogten beſtaan , daar bij niet in aanmerking kunnen komen ; ja , volgens mijn gevoelen , het nut in § XXXVI, 3°. aangetoond , alléén tegen alle mogelijke nadeelen opweegt , blijft ſlechts overig , te on-

onderzoeken, of, de noodzakelijkheid van een Dokkanaal eenmaal toegeſtaan zijnde, het ontwerp echter, zoodanig als ik heb opgegeven, aan geene groote zwarigheden onderhevig is.

Men herinnere zich wat in de voorgaande Afdeeling, wegens den toeſtand van het *Sloe* is gemeld, en men zal als dan, zoo wel als bij het inzien van het Kaartje, de moeijelijkheid van deszelfs bevaarbaarheid voor groote Schepen in het vervolg gevoelen. Zoo het *Westerhoofd* van *Rammekens*, den Stroom van de *Zuidwatering* langs het *Sloe* brekende, al eenigzins mogt toebrengen tot de uitbreiding van de Bank *F*, welke zich tot eene zoo groote belemmering van het *Sloe* aan het Zuidoostelijk deel van *St. Joosland* nederzet, moet de eenige en onherſtelbare oorzaak van de verſlikking van het *Sloe* nogtans alleen in deszelfs betrekkelijken ſtand met den *Hond* en vooral met het *Veerſche Gat* en de *Zuidvliet* gezocht worden. 'Er blijft derhalven niets overig, dan het *Sloe* daar te laten, en het Kanaal voor de Haven tot den doorgang der Schepen te gebruiken: dit is de reden waarom ik zoo wel aan het *Arnemuidenſche Gat*, als bij *Rammekens* eene Spuiſluis heb voorgeſlagen. Maar hoe zal het nu gaan met de Uitwatering dezer twee

monden ? Uit het geen § XIX &c. is bijgebragt, blijkt, dat de verzanding voor *Rammekens* en zelfs tot aan de punt der *Zuidwatering* geſtadig toeneemt; en dat de Kaloot al meer en meer de kust van *Walcheren* nadert. Zoo deze verzanding aanhoudt, zal dan de Zuidelijke ingang van het Kanaal door den tijd niet verſtopt worden ? zal dan de Spuiſluis aldaar nier nutteloos worden, wanneer de zware Schepen de hoofden niet meer kunnen naderen ? — ſchoon 'er thans nog eene redelijke diepte voor *Rammekens* is, toont echter alles niet aan dat het gevaar met groote ſchreden nadert ? —

Is het zelfde niet voor den Noordelijken mond te vreezen ? men herinnere zich nogmaals de waarnemingen der voorgaande Afdeeling, de groote onevenredigheid der diepte voor *Arnemuiden* en tegen over de geul der *Zuidvliet*, de ſteeds toenemende verzanding van het *Schengen*, en oordeele.

Niet aangezet door eene ſchuldige IJdelheid, welke ſlechts in ontwerpen tracht te ſchitteren, die altoos zoo gemaklijk op het papier te vormen zijn, en dikwijls meer eer aan het vernuft dan aan het oordeel van den Maker doen; alleen bezield met de zucht om wezentlijk van nut te zijn, deel ik met dezelf-

de

de vrijmoedigheid de nadeelen van het ontwerp, als het ontwerp zelve mede, in de hoop dat meer kundige, dan ik, mogelijk de middelen zullen vinden, om deze nadeelen te overwinnen; en ik acht mij verpligt, de belanghebbenden te waarſchuwen, niet tot de uitvoering van een ontwerp als hier is opgegeven over te gaan, voor dat men wel overtuigd zij, dat de gevaren, welke ik voor de monden van het Kanaal vreeze, of niet beſtaan, of voor altoos kunnen verholpen worden.

TWEEDE ONTWERP.

§ XXXIX.

In de vooronderſtelling van het een of ander, deel ik een tweede ontwerp mede, 't welk hier in beſtaat; het *Welzinger* Kanaal van dat van *Arnemuiden* door een Dam afteſcheiden en vervolgens de Haven van *Middelburg*, benevens het Kanaal van *Arnemuiden*, tot één Kanaal te maken 't welk door den aanleg eener Spuiſluis aan deszelfs mond, tot een Dokkanaal hervormd zijnde, met de helft min-

der kosten, dezelfde voordeelen van het eerſte ontwerp zoude aanbieden.

§ XL.

Het is waar, de uitgang langs *Welzinge* niet alleen, maar zelfs van het Zuidelijk deel van *Walcheren*, zoude daar door verſtopt kunnen worden, alzoo men niet altijd op het *Sloe* moet rekenen: doch dezelve zoude even gemakkelijk en zelfs gemakkelijker dan thans langs het *Veerſche Gat* en den *Roompot* geſchieden.

Dit ontwerp zou derhalven in allen opzichte verkieslijk boven het eerste zijn, zoo het uitgewezen was, dat de aanſlikking van het *Sloe* voor *Arnemuiden* tot tegen over de geul der *Zuidvliet*, aldaar niet dezelfde hinderpalen van § XXXVIII zoude tegen ſtellen.

Deze zwarigheid leidt ons dan natuurlijk tot het

DERDE ONTWERP.

§ XLI.

Dit ontwerp beſtaat in *het graven eener nieuwe Haven tusſchen Vere* en *Arnemuiden*.

De

De Vloed, welke van het Noorden langs *Walcheren* ſtroomt, valt, langs *Noordbeveland* en *Vere* heentrekkende, met kracht in de *Zuidvliet*, en gedeeltelijk in het *Schengen*. Deze Stroom heeft zoo wel aan de zijde van *Vere* als aan die van *Noordbeveland* eene vrije en onbelemmerde doorſtraling in het eerste der genoemde Kanalen.

Vervolgens valt de Eb van dezelfde *Zuidvliet* tegen de Oostkust van *Walcheren*, ſtootende ter plaatſe *o* van waar dezelve zich langs die kust henen in Zee begeeft, tevens denzelfden weg nemende, langs *Noordbeveland* door een geul, waar door ook de Vloed trekt.

Daar dezelve zich nu, even als de Vloed, onbelemmerd langs de *Walcherſche* kust kan ontlasten; is het niet te verwonderen, tegen over de geul der *Zuidvliet* in het *Sloe*, van 42 tot 58 Voeten, en van daar vervolgens, zelfs digt langs het land henen, tot *Vere* altijd eene diergelijke diepte te vinden, welke zekerlijk in het midden van het Vaarwater en verder op, nog aanmerkelijker zal zijn.

Tegen over deze geul der *Zuidvliet* zoude men een nieuw kanaal dienen te graven, het zij onmiddelijk van de Stad af, het zij van eenig deel van het *Arnemuidenſche Gat*, gelijk in de teekening met *o p* is afgebeeld,

biedende zich dit punt als den korſten afſtand aan, en waarbij de eigendommen en woningen der bijzondere perſoonen, het minst zouden te lijden hebben.

Aan het eind van dit Kanaal zou, even als in de twee vorige Ontwerpen, eene Spui- en Schut-ſluis *q* dienen te liggen.

§ XLII.

Het Kanaal van *Welzinge* zou door een Dijk *r*, of overal elders waar men zulks zoude verkiezen, moeten worden afgeſneden.

Insgelijks zou de Oostelijke Dijk der nieuw gegravene haven tot aan het *St. Joosland* bij *s* dienen door te loopen; en in dezen Dijk zou men, wanneer men dit goedvond, een klein Sluisje kunnen leggen. Vervolgens zou men, even als in het eerste Ontwerp is opgegeven, de uitdieping van het *Arnemuidenſche* Kanaal en der haven kunnen bewerkſtelligen.

§ XLIII.

Dit Ontwerp op dezelfde gronden rustende als de voorgaande Ontwerpen, biedt, wat de Haven en het Kanaal aangaat, ook gelijke voordeelen aan, weshalven ik alle nadere opgaaf deswegens als overtollig beſchouw.

Ten

Ten aanzien van de kosten ter uitvoering, zal het minder bedragen dan het eerſte, om dat 'er ſlechts ééne groote Sluis behoeft gelegd te worden.

Het kleine Sluisje zou des noods agterwegen gelaten kunnen worden, dewijl bij noodzakelijke reparatie der Sluis, het water door de ſlekken in- en uitgelaten kon worden.

Dit Ontwerp zou zelfs weinig kostbaarder vallen dan het *Tweede*: want, wel is waar dat 'er eene geheele ontgraving van een nieuw Kanaal zou moeten plaats hebben, doch daar de uitdieping van geheel het *Welzinger* Kanaal benevens een goed gedeelte van dat van *Arnemuiden*, daar door noodeloos zou worden, weegt znlks 'er tegen op.

§ XLIV.

De zaak is dan, te onderzoeken of dit Ontwerp niet aan de zwarigheden, in § XXXVIII & XL wegens de twee andere Ontwerpen, opgegeven, onderhevig zoude zijn.

Er beſtaat, gelijk in § XLI is gezegd eene geul van de *Zuidvliet* tusſchen *Noordbeveland* en de plaat D voor *Vere*. Zal deze geul de Eb en Vloed, door den tijd, niet van de *Walcherſche* Kust aftrekken en daardoor de platen tusſchen *Arnemuiden* en *Vere* doen toenemen?

Het is waar, uit hoofde van het geen in § I. wegens den loop der ſtroomen is bepaald, ſchijnt dit met betrekking tot den Vloed niet zo zeer te vreezen te zijn, alzoo deszelfs ſtroom al zoo regt door dit gedeelte van het *Sloe* als langs het Zuidwestelijk deel van *Noordbeveland* kan ſtroomen; maar ten aanzien van de Eb verdient dit de ernstigſte overweging, alzoo het mij voorkomt, dat dezelve zeer door de geul tusſchen *Noordbeveland* en *Vere* moet getrokken worden, het welk dan tevens veelligt eene afleiding van den Vloed in het vervolg zoude kunnen veroorzaken.

Het zou derhalven noodig zijn, dat men door herhaalde proeven zich verzekerde of de diepte ter plaats waar het nieuwe Kanaal geopend zou worden, afneemt of niet.

§ XLV.

In allen gevalle kan 'er thans, naar mijne gedachten, geene geſchikter plaats dan deze voor den aanleg eener goede *Middelburgſche* Haven gevonden worden. De diepte is 'er een derde meerder dan voor *Rammekens*, en ruim eens zoo groot dan voor *Arnemuiden*.

Daar en boven kan 'er de aanſlikking niet ligt in die mate plaats hebben.

Door de ſluis zo digt als mogelijk is, aan de

de uitwatering te leggen, kan men met de ſpuijing krachtdadig de diepte bevorderen en op de daar voor liggende plaat ſchuren.

§ XLVI.

Ik acht het zelfs niet moeijelijk de plaat D nog meer te doen afnemen door het uitbrengen van een hoofd of kribwerk *u v*, waar door de Vloedſtroom langs den hoek dier plaat gedreven zou worden, en het welk de verdeeling der Eb in het *Sloe* belettende, ook aan derzelver ſtroom meer werking zoude bijzetten.

§ XLVII.

Indien deze maatregel in het vervolg noodzakelijk zou mogen geoordeeld worden, is het buiten twijfel dat het *Sloe* daar door niet benadeeld zou worden, als men gelieft optemerken dat de Noordelijke Vloed en Eb geen nut in het zelve doen; en boven dien kan het bij zoodanig ontwerp als dit, ook niet in aanmerking komen. Inderdaad hoe zou men een ſchooner ſtand eener uitwatering kunnen verlangen, dan zodanig een, welke door de zamenkomst van de *Zuidvliet* en van het *Veerſche Gat*, zoo wel voor binnen als buiten 's Lands

's Lands, zelfs voor de zwaarſte Schepen eenen gemakkelijken weg aanbiedt; een weg, welkers ruimte ten aanzien van beide de gaten, nog geſtadig toeneemt, en die derhalven aan geene der zorgelijke vooruitzichten onderworpen is, welke op alle andere punten van het Oostelijk deel van het Eiland, al den aangewenden arbeid voor het toekomende kunnen verijdelen?

§ XLVIII.

Immers de diepte in de *Zuidvliet* geſtadig toenemende en die voor *Vere* niet verminderende, kan 'er, gelijk § XLIV. gezegt is, geene andere zwarigheid tegen dit Ontwerp beſtaan, dan de vrees, of de diepte *voor het nieuwe* Kanaal niet eenigzins naar de zijde van *Noordbeveland* zal verloopen, van het welk men alleen door herhaalde en naauwkeurige proefnemingen kan verzekerd worden.

En zelfs in de vooronderſtelling, dat dit eenigzins plaats heeft, is nog wel de vraag, of het in die mate beſtaat, dat daar door het vaarwater vóór het Kanaal verſtopt worde, gelijks zulks in de andere deelen van het *Sloe* te verwagten is?

Hier bij komt dan nog in aanmerking, dat, indien deze plaats niet tot het oogmerk geſchikt

ſchikt bevonden wierd, 'er geen anderen weg zoude overig blijven dan een Kanaal achter *Vere* te openen.

§ XLIX.

Zoodanig zijn, naar mijne geringe kennis, de oorzaken der aanſlikking van de Haven van *Middelburg* en van het *Welzingſche* Kanaal; zoodanige de middelen om deze aanſlikking in het vervolg te voorkomen. Alle ſteunen zij op een en hetzelfde grondbeginſel; alle kunnen derhalven tot een algemeen middel gebragt worden, daar in beſtaande, dat den Stroom allen doorgang geweigerd worde, wanneer hem geene voldoende doorſtraling te bezorgen is. (§ XXVI.)

§ L.

En daar mij niet bewust is, dat 'er eenige andere middelen dan de voorgeſtelde aan het bedoelde oogmerk kunnen voldoen, ſchijnt het mij tevens toe, dat dit gedeelte der vraag van het Genootſchap, betreffende de *eenvoudigſte* en *meestvermogende* middelen, hier tevens mede wordt beantwoord: want de *eenigſte* middelen moeten altijd de eenvoudigſte en meest vermogende zijn.

§ LI.

Het is waar, de vraag van het Genootſchap

en-

enkel betrekking hebbende op het Kanaal van *Welzinge*, en de Haven van *Middelburg*; zoude ik ter oplosſing dezer vraag misſchien met de opgave der twee eerſte Ontwerpen hebben kunnen volſtaan; dan daar de beste middelen ter bewaring van het Kanaal vruchteloos verſpild zouden zijn, zonder zich van de behoorlijke uitloozing te verzekeren, heb ik het gewaagd hier in buiten mijn Onderwerp te treden, dit punt als onaffcheidelijk van het eerſte oordeelende.— Ik erken dat dit niet het minst moeijelijk onderzoek is; de ongemakken in het Kanaal kunnen met het wel beſteden eeniger kosten, gemakkelijk verholpen worden; doch het is aldus niet gelegen met die, welke daar buiten plaats hebben, om dat dezelve grootendeels afhangen van omſtandigheden, op welke de kunst zonder de verſpilling der uitterſte vermogens, weinig vermag.

§ LII.

Ik heb in het naſpeuren dezer omſtandigheden alle omſlagtigheid trachten te vermijden, welke niet dan verwarring kon baren; — ik heb mij ook in de Opgave der Ontwerpen ſlechts tot de algemeene aanwijzing der hoofdmiddelen, met terzijde ſtelling der bijzondere wijze van uitvoering, bepaald: dit oordeelde ik

meer

meer tot een Beſtek dan tot eene Verhandeling te behoren: bovendien zou dit tot in de minſte kleinigheden eene volkomene plaatſelijke kennis, welke mij ontbreekt, en meer tijds dan ik beſteden kan, vereiſchen.—

Om dezelfde reden wederhoude ik mij, eene opgave der betrekkelijke kosten van ieder Ontwerp te geven, waar door het verſchil door deskundigen, bij derzelver vergelijking, genoegzaam zal kunnen opgemerkt worden.

§ LIII.

Er blijft mij dus niets overig, dan eene allergewigtigſte opmerking (*) te herhalen, namelijk: dat alle middelen, welke het kwaad niet onmiddelijk in den wortel aantasten, mij toeſchijnen even nadeelig te zijn, als de zaak in *ſtatu quo* te laten.

En onder zoodanige middelen verſta ik zelfs de enkele uitbaggering, zonder de verdere voorbehoedſelen tegen de aanſlikking in het werk te ſtellen. Dit is in de daad, in den eigenlijken zin, niets anders, dan den arbeid der Danaïden te verrigten.

Want, als men het Kanaal en de Haven zoodanig als die thans beſtaan, verdiept, dan volgt

(*) Bladz. 7.

volgt daar uit, dat 'er op dien tijd meer Vloedwater dan vóór de uitdieping, zal inkomen: maar dewijl dit water in dit geval ſlechts te meer zand en ſlib zal invoeren, en 'er geen eigenlijke vloedſtroom, of zelfs geen, dan een ſtuitende, in het Kanaal en in de Haven kan plaats hebben, volgt natuurlijk, dat naar mate 'er meer waters inkomt, 'er zich tevens zoo veel te meer ſtoffen moeten nederzetten, en dus, de aanſlikking te grooter moet worden.

Derhalven is men gedwongen, zonder ophouden vruchtelooze kosten te maken, welke ten laatſten veel hooger moeten loopen, dan het aanleggen van zware werken die het kwaad in eens kunnen wegnemen, en waar van de kosten door derzelver wezenlijke nuttige uitwerkſelen duizendvoudig vergoed worden.

Even eens zoude het gelegen zijn met het graven eener geheel nieuwe Haven, zonder den aanleg der Sluizen, als welke aan dezelfde ongemakken der tegenwoordige Haven onderhevig zoude blijven, en met deze welhaast een en het zelfde lot met dat der *Arne* ondergaan, terwijl *Middelburg* eindelijk, na veele kosten vergeefs verſpild te hebben, in eene binnenſtad, ontbloot van dien Zeehandel, welke derzelver opkomst en grootheid is geweest, zoude veranderen.

Hier

En dus is het ook met alle diergelijke halve middelen gelegen.

Hier mede zal ik mijne aanmerkingen over de voorgeſtelde vraag afbreken, met bijvoeging dat, indien ik geoordeeld heb (§ L.) dat de voorgeſlagene Ontwerpen als de *eenigſte* konden beſchouwd worden, het vermetel zou zijn, daar mede te willen bevestigen, dat men met uitgebreider kundigheden en meer plaatſelijke kennis niet in ſtaat zoude zijn, eenvoudigere en geſchiktere middelen uit te vinden.

Mijn doelwit ſtrekt zich derhalven niet verder uit, dan iets te mogen toebrengen tot *bevordering* van zoodanige middelen; en ik zal mijne moeite genoeg beloond achten, hierin alleen de goedkeuring van het geëerd Zeeuwsch Genootſchap der Wetenſchappen verkregen te hebben.

NATUUR WIJST MIJ HET SPOOR.—

Den 18 Februarij
1806.

P. van Benthem Excud.

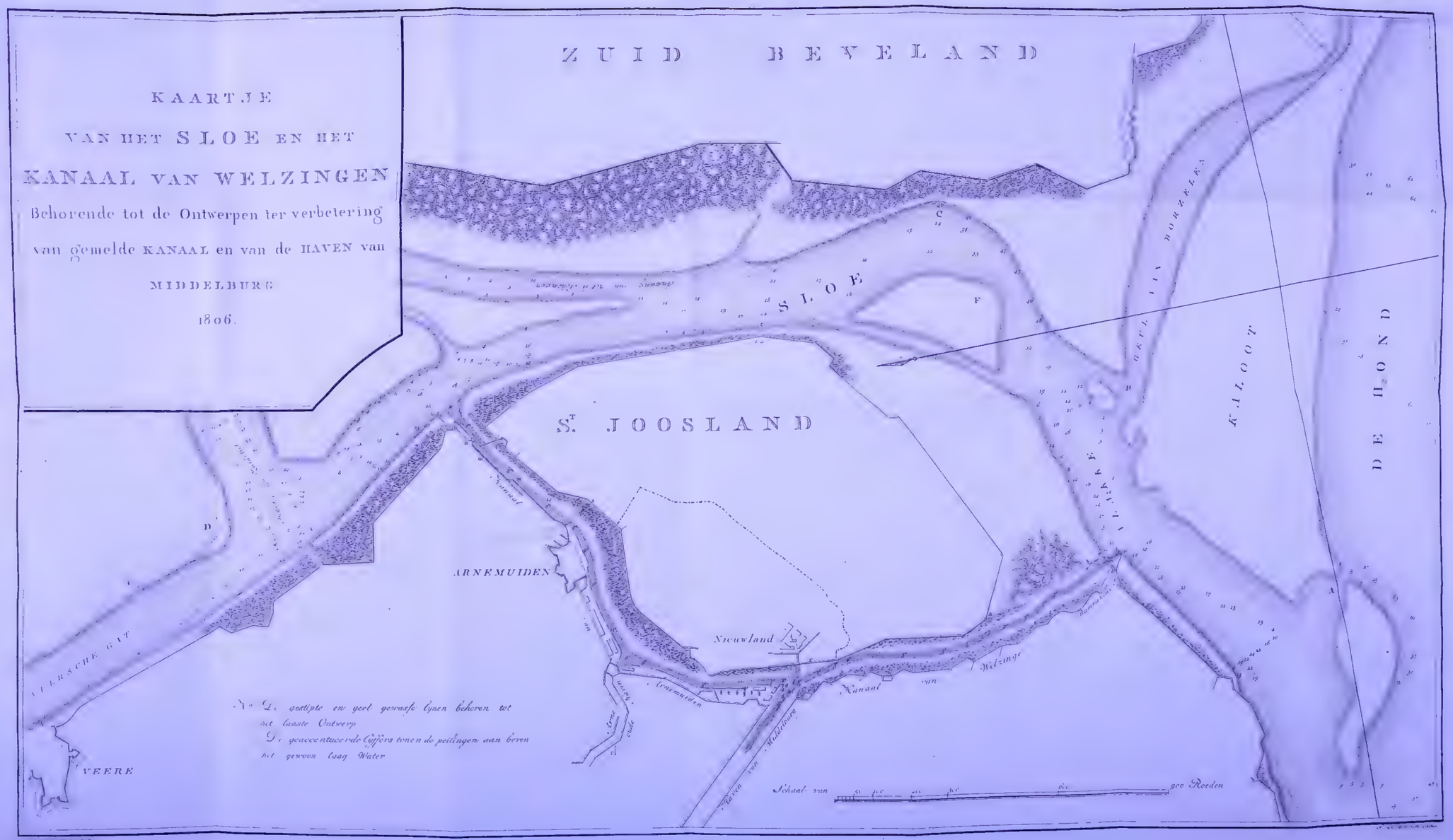
KAARTJE
VAN HET SLOE EN HET
KANAAL VAN WELZINGEN
Behorende tot de Ontwerpen ter verbetering
van gemelde KANAAL en van de HAVEN van
MIDDELBURG
1806.
ZUID BEVELAND
SLOE
HOORELEN
KALOOT
DE HOND
S.T JOOSLAND
ARNEMUIDEN
Nieuwland
Kanaal van Welzigt
VEERE
Schaal van 900 Roeden

NIEUWE
VERHANDELINGEN
VAN HET
ZEEUWSCH GENOOTSCHAP
DER
WETENSCHAPPEN.

TWEEDE DEEL.

TWEEDE STUK.

Te MIDDELBURG, bij
S. VAN BENTHEM,
Drukker van het Zeeuwsch Genootschap
der Wetenschappen, MDCCCVIII.

Het Genootſchap wil, door het bekroonen en uitgeven van, aan hetzelve in 't algemeen voldoende, Verhandelingen, geenszins verſtaan worden, alle de daar in vervatte ſtellingen volkomen toe te ſtemmen, en als de zijne aan te nemen.

Het erkent ook geene exemplaren voor echt, dan die door den Secretaris des Genootſchaps onderteekend zijn.

ANTWOORD
OP DE
VRAAG,
VOOR HET JAAR
MDCCCV.

OPGEGEVEN:

Daar de Pijthagoriſche Wijsgeer APOLLONIUS van Tijana, *door ſommige Heidenſche en andere Schrijvers in gelijken rang met onzen gezegenden* Zaligmaker JEZUS CHRISTUS *geplaatst is: vraagt het Genootſchap, in de eerste plaats: wat men naar waarheid of waarſchijnlijkheid van dien zonderlingen Man denken moet? en vervolgens, of ook, en in hoe verre, eene vergelijking der berichten, ons door* PHILOSTRATUS *en anderen, wegens* APOLLONIUS, *en door de Euangelisten, nopens* JEZUS CHRISTUS *nagelaten, met en gevoegd bij eene vergelijking van de uiterlijke omſtandigheden dier Schrijvers, een bewijs kan opleveren, voor de echtheid der Euangeliſche Schriften?*

Aan het welk de gouden Eerprijs, door het ZEEUWSCH GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN, den negenden van Wintermaand 1807. is toegewezen.

ANTWOORD

OP DE

VRAAG,

Daar de Pijthagoriſche Wijsgeer APOLLONIUS van Tijana, *door ſommige Heidenſche en andere Schrijvers in gelijken rang met onzen gezegenden* Zaligmaker JEZUS CHRISTUS *geplaatst is: vraagt het Genootſchap, in de eerste plaats: wat men naar waarheid of waarſchijnlijkheid van dien zonderlingen Man denken moet? en vervolgens, of ook, en in hoe verre, eene vergelijking der berichten, ons door* PHILOSTRATUS *en anderen, wegens* APOLLONIUS, *en door de Euangelisten, nopens* JEZUS CHRISTUS *nagelaten, met en gevoegd bij eene vergelijking van de uiterlijke omſtandigheden dier Schrijvers, een bewijs kan opleveren, voor de echtheid der Euangeliſche Schriften?*

DOOR

JOHANNES ANTONIJ LOTZE,

Theol. Doct. & Prof. et Concionator Academicus te Franeker,

EN

HENRIK WILLEM TIJDEMAN,

J. V. D. et Profeſſor, aldaar.

onder de Zinſpreuk:

LA RAISON NOUS EST COMMUNE, ET NOUS AVONS LE MÊME INTERET À L'ÉCOUTER.

ROUSSEAU.

INLEIDING

Het Christendom, dat aan elk onbevooroordeelden zich aanprijst, door de zuiver-

heid en verhevenheid van zijne grondſtellingen, heeft zich met eene verbazende ſnelheid verbreid, in weerwil van al den tegenſtand, die afgoderij en bijgeloof boden. JUSTIJN *de Martelaar* zegt tegen den *Jood* TRIJFON: „ dat 'er, hoe zeer hij en zijn „ Volk op de algemeenheid van hunnen Gods„ dienst roemden, zeer vele plaatſen in de „ Wereld waren, daar hij nog nimmer was „ geweest, terwijl er daar en tegen geene „ ſoort van Menſchen was, 't zij *Grieken* of „ *Barbaren*, of met wat naam zij genoemd „ worden, zelfs niet de woeste Volken, die „ geene gebeden en dankzeggingen aan den „ grooten Schepper der Wereld, in den naam „ van den gekruisten JEZUS, opdroegen (*a*)" zulke en dergelijke verklaringen meer, vindt men allerwegen in de Schriften der vroegſte Kerkvaders (*b*); en dat ze geen ijdele grootſpraak zijn, blijkt onder anderen zeer duidelijk uit den zeer bekenden brief van den jongen PLINIUS aan *Keizer* TRAJAAN (*c*).

Naar

(*a*) Dial. cum Trijphone, Operum, pag. m. 345. edit Col. 1686.

(*b*) *Confer.* Irenaeus *advers. Haereſes*, Lib. III. Cap. 3. pag. m. 39., Tertullianus *Apologia*, Cap. 37. *ad Scapulam* Cap. 15., et *adverſus Judaeos* Cap. 7. Origenes *contra* Celſum Lib. I. pag. 7. 21 et 32. Lib. III. pag. 124., Arnobius *adverſus gentes*, Lib. I. pag. m. 53., Lib. II. pag. 61. Lactantius Lib. V. C. 13. Pag. m. 443.

(*c*) *Plinius* Epist. Lib. 10. Epist. 97.

Naar mate dat het Christendom zich al verder en verder uitbreidde, naar diezelfde mate neigden ook het bijgeloof en het ongeloof spoediger tot hunnen ondergang. Het kon niet wel anders, of deze gebeurtenis moest den haat der *Joden* en *Heidenen* ontvlammen, te meer, daar zoo vele bronnen der inkomsten der Heidensche Priesterschaar, daar door ten eenemaal verstopt werden. Bekend toch is het uit de getuigenissen der Heidensche Schrijvers, dat onder anderen de godspraak te *Delfos*, die zoo vele rijkdommen aan de Priesters verschafte, niet lang na de uitbreiding van het Christendom, zweeg (*d*). Bekend is het geval van DEMETRIUS, den Zilversmid, *Handel.* XIX. : 25., en PLINIUS berigt aan den *Keizer*, wiens bevelen hij met opzigt tot de Christenen hadt opgevolgd, dat de slagtoffers, die dus lang *weinig koopers* vonden, weder ter markt gebragt worden. Deze en meer andere oorzaken (*e*), hadden ten gevolge, dat men van de zijde der

(*d*) Conf. *Suidas* in Augusto; *Lucani Pharsalia*, Lib. V : 3. Juvenalis *Satijra* 6 vs. 544.

(*e*) De oorzaken van den haat van den Romeinschen Keizer en Senaat tegen de Christenen zijn voornamelijk geweest, voor eerst : dat de Christenen maar één God beleden; en ten anderen : dat zo weigerden voor de beeldtenissen des Keizers te knielen, of die door offers te eeren; zie dit breeder getaasd door

Heidenen velerhande middelen beproefde, om de verdere uitbreiding van het Christendom te beletten, en den geheelen val van het Heidendom voortekomen. Dit was het doel van zoo vele harde beſchuldigingen tegen de Christenen, die men affchetste als vijanden van de openbare rust; als menſchen, die niets dan onlusten en beroeringen verwekten (*f*), en die de oorzaak waren van zoo vele rampen, als van tijd tot tijd den Staat troffen (*g*). Dan, hoe zeer men ook toenmaals van alle zulke pogingen veel goeds zich beloofde, ze wiergen echter ongenoegzaam bevonden, ja zelfs dat ze in hare uitwerkſelen dienden tot eene meerdere bevordering van de zaak des Christendoms. Veel gevaarlijker was daarentegen voor dezes belangen, de beſtrijding van den Christelijken Godsdienst door dezen en genen Hei-

door *Bijnkerskoek* de *Religione peregrina*, pag. 192. ſeqq; — ook waren de Romeinen zoo verdraagzaam niet, als men denkt, gelijk onder anderen bewezen is door *Walch*.

(*f*) Van hier, dat *Tacitus Annal.*, Lib. XV. C. 44. de Christenen noemt haters van 't Menschdom, (over deze plaats van *Tacitus*, die zoo zeer beſtreden is geworden, verdient nagezien te worden *J. F. Greenerus de odio hum. generis Christ. olim. & Romanis objecto*) en *Suetonius in Nerone* Cap. 16. noemt den Christelijken Godsdienst eene boosaardige bijgelovigheid.

(*g*) Men kan hier over naſlaan *Kortholt Pagonus obtrectator, ſeu de Calumniis gentilium in Christianos*, *Jo. Jac. Huldricius de Calumniis gentilium in Christianos*.

Heidenſchen Wijsgeer ondernomen, als van CELSUS (*h*) en FRONTUS (*i*) die beiden in de tweede eeuw leefden. Nog zorgelijker was de toeleg, om op allerlei wijze den Stichter van den Christelijken Godsdienst te vernederen, het zij dan, dat men hem voor eenen Bedrieger uitmaakte, het zij dan dat men dezen en genen met hem in gelijken rang plaatſte, om te bewijzen, dat hij niets had verrigt, dat ook niet door anderen verrigt was geworden. Hier van daan, dat HIEROKLES den beruchten APOLLONIUS *van Tijana* in gelijken rang met CHRISTUS plaatſte (*k*), en daar in door anderen in later tijd is gevolgd geworden, als: door CHARLES BLOUNT (*l*)

(*h*) Schoon zijn werk verloren is gegaan, kan men evenwel over zijn aanval op den Christelijken Godsdienst genoegzaam oordeelen, uit het geen *Origenes* in zijne wederlegging van hem heeft bewaard.

(*i*) Conf. *Minutius Felix Octavius*, pag. 366. ed. Heraldi.

(*k*) *Euſebius* geſchrift, dat opzettelijk tegen hem gerigt is, heeft *Olearius* bij zijne Uitgave van *Philoſtratus* ook laten afdrukken. *Euſebius* C. 1. bij Olear. pag. 429. getuigt, dat geen der vroegere tegenſtrevers van het Christendom, (derhalven geen *Celſus*, geen *Porphijrius*) maar 't eerst deze *Hierokles* (die eerst 200. jaren na *Apollonius*, 100. jaren na *Philoſtratus* leefde) de ſtoutheid gehad hebben *Apollonius* bij onzen Heiland te vergelijken.

(*l*) Hij heeft in het jaar 1680. eene Vertaling uitgegeven van de twee eerste boeken van *Philostratus*; en in zijne bijgevoegde aanmerkingen, vele bedenkingen tegen de wonderen van den Zaligmaker geopperd. Het oordeel, dat *Bajle*, *Dict. Hist. Crit.*

en THOMAS WOOLSTON (*m*); ook HUME heeft zich op de voorgewende wonderen van APOLLONIUS beroepen, om het bewijs te beſtrijden, dat uit de wonderen, door JEZUS verrigt, voor zijn hoog gezag als Godsgezant wordt afgeleid.

Hoewel het nietige van alle deze pogingen meermalen voldoende is in het licht geſteld geworden, en het dus overtollig zou wezen, daar over eenige woorden te verſpillen, kan men echter zulks niet beweren van dat voorſtel, welks beantwoording wij ondernemen. Nimmer nog, zoo verre ons bekend is, heeft men de geſchiedenis van APOLLONIUS, of liever de berigten van zijn leven en bedrijven uit dat oogpunt beſchouwd, waar uit ze, volgens het opgegeven voorſtel, beſchouwd moeten worden. Dit zou ons op zich zelven niet bewogen hebben, aan de beantwoording

Art. Apoll. over hem en zijn werk velt, ſtaat hier niet overtollig, — hij zegt: „ *il avoit joint à ſa traduction des notes fort* „ *amples, qu'il avoit tirées pour la pluspart des manuſcrits du* „ *fameux Baron Herbert de Cherbery. Ces notes ne tendent, qu'a* „ *ruiner la religion revelée, et à rendre mepriſable l'ecriture ſain-* „ *te. L'auteur ne travaille pas à cela par des raiſons propoſées gra-* „ *vement et ſerieuſement, mais presque toujours par des raille-* „ *ries profanes, et par des petites ſubtilités.*" Het werk van *Blount* vinden wij, dat weer uitgegeven is te Amſterdam 1779. 4. voll. onder den tijtel van *Vie d' Apoll. de Tijana*; maar hebben 't niet kunnen bekomen.

(*m*) Discours 1. on the miracles of Ower Saviour pag. 12.

ding onze ſnipper-uren te wijden ; veeleer drong ons hier toe de rusteloozе poging van eenigen, die in onze dagen niets onbeproefd laten , om de echtheid der Schriften van het *Nieuw Verbond* , ware het mogelijk , geheel en al omverre te rukken , en welke men op geene gepaster wijze kan tegengaan , dan door aan te toonen , dat , buiten het *Nieuw Verbond* , geen werk zoo vele innerlijke overtuigende kenmerken van echtheid draagt.

Ons dan tot de behandeling van het opgegevene vraagſtuk zettende , zullen wij deze orde volgen , dat wij eerst onderzoek doen, wat wij te denken hebben van APOLLONIUS *van Tijana* , en daarna zullen wij onderzoeken , of uit de vergelijking der berigten en der berigtgevers van APOLLONIUS en van onzen Zaligmaker de echtheid der Euangeliſche Schriften geſtaafd kan worden.

EERSTE AFDEELING.

§ I.

Zullen wij aan het eerste lid van het opgegevene vraagſtuk voldoen , het zal dan noodig

dig zijn, dat wij van APOLLONIUS leven en bedrijven het een en ander opmerken. Daaruit, en daaruit ook alléén kan men met zekerheid tot het karakter van dien beruchten Man beſluiten; en zoo doende zullen wij althans geen gevaar loopen, om een overhaastend oordeel te vellen, of ons door het gezag van anderen te laten verleiden. Men verwachte intuſschen niet eene opzettelijke en uitvoerige Levensbeſchrijving van APOLLONIUS; zeer velen hebben hier aan hunne kragten beproefd, en ſommige althans met dat goed gevolg, dat wij niet vermetel genoeg zijn, te denken, als of wij inſtaat zouden wezen, hunnen arbeid te verbeteren; integendeel, wij zullen daarvan het noodige gebruik maken, en waar wij van hun mogten verſchillen, zullen wij met alle beſcheidenheid de gronden van ons gevoelen opgeven, terwijl wij het oordeel daar over gaarn aan het beter oordeel van anderen onderwerpen. Dit eene moeten wij alléén nog zeggen, hoe groot ook het aantal is, dat over APOLLONIUS en zijne bedrijven geſchreven heeft (*n*), al-

(*n*) De voornaamſte Schrijvers, die geraadpleegd kunnen worden, zijn: *Photius* Bibl. cod. 44. en vooral cod. 241 *Suidas* V. Απολλων. Annales *Baronii*, inprimis ad annum C. 68. 98. *Tillemont Histoire d'Empereurs*. T. II. *Baijle* l. c., heeft de-

allen hebben nogtans uit eene en dezelfde bron moeten putten, te weten uit PHILOSTRATUS; maar van wat waarde dezen bron is, blijft het onderwerp van eene gezette en onpartijdige naſporing, waarmede wij ons ook zullen moeten bezig houden.

§ II.

APOLLONIUS was, naar het berigt van PHILOSTRATUS geboren te *Tijana*, eene Stad gelegen in het landſchap *Cappadocia*, van waar hij dan ook bijgenaamd wordt *Tijaneus*, of *Tijanenſis*. Schoon het genoegzaam zeker is, dat hij geleefd heeft in de eerſte eeuw van het Christendom, kan echter het jaar van zijne geboorte met geene volkomene zekerheid be-

dezen bij zijn verſlag ten gronde gelegd, maar ook berispt. Het Verhaal van *Tillemont* is ook door *Olearius* in 't Latijn vertaald, en met aanmerkingen, in de prolegomena zijner Uitgave van *Philostratus* geplaatst, p. XX—XXII. Hetzelve is door *Robert Jenkins* in 't Engelsch vertaald, met Voorrede en Aanteekeningen, en in de Engelſche *Algemeene Historie* ingelast. Ook heeft *Prideaux* in 't Engelsch; en de Abt *du Pin*, in 't Fransch over hem geſchreven: immers aan dezen laatsten wordt toegeſchreven 't Franſche Werkje *Histoire d'Ap. de T. convaincue de fausſeté.*— Wij hebben geen gebruik kunnen maken van *Ern. Christ. Schroeder*, Profeſs. Wittenberg. Disputationes 3. de *Apollon. Tijaneo*, 1723. die vermeld worden door *Ileuman* Adnot: ad Fabric. Biblioth. Græc, ed. Harl. T. V. p. 561. Eerst na 't uitwerken en bekroonen dezer Verhandeling hebben wij kunnen gebruik maken van *Wielan s Agathodaemon* (d. i. Apollonius, zie ſtraks § II. aanm.) Sämmtl. Werk. 32. Band.

bepaald worden (*o*); Indien men op het verslag, dat de genoemde Levensbeschrijver van hem geeft, aangaat, dan zou zijne geboorte door buitengewone omstandigheden gekenmerkt, en door verschijningen der Goden geëerd zijn geworden (*p*). Wat hier van zij, willen wij als nog niet beslissen, schoon elk een voor zich reeds uitspraak doen zal. Van zijne kindsche jaren is ons weinig met genoegzame zekerheid bekend, ook is het van geen belang voor ons, om daar mede ons bezig te houden.

Toen hij den ouderdom van veertien jaren bereikt had, werd hij door zijnen vader gezonden naar *Tarsus*, om op de beoefening der welsprekenheid zich toeteleggen. Dan meerdere neiging gevoelende voor de Wijsbegeerte, gaf hij zich, aan deze wetenschap geheel over, en vervoegde zich, zestien jaren oud zijnde, bij de sekte der *Pijthagoreërs* (*q*). Wat hem bewogen hebbe, zich zelf openlijk voor deze sekte te verklaren, is ons niet gemeld geworden; doch, als wij zijn geheel vol-

(*o*) Indien hij zoo oud geworden is als men van hem zegt, moet het nagenoeg met de geboorte van den Zaligmaker invallen. — Vid. *Olear.* praef. ad *Philostr.* p. XXXVI. et *Chronol. Vitæ Apoll. Brucker*, Hist. Crit. Philos. T. 2. p. 101.

(*p*) *Philostratus*, Lib. I. c. 4. 5.

(*q*) *Philostratus*, Lib. I. c. 7.

volgend leven in aanmerking nemen, zijne levendige verbeelding, zijne zucht tot het vreemde, zonderlinge en opziens verwekkende, komt het ons niet onwaarschijnlijk voor, dat zo wel de *Theurgie*, als de geneeskonst, die beiden door de Pijthagoreërs beoefend werden (*r*), hem hebben overgehaald, om een *Pijthagoreër* te worden. Dan, hoe het ook hier mede zij, dit is ons genoeg, dat hij de Leer van PIJTHAGORAS met zeer veel ijver omhelsd en voorgestaan heeft.

Wat zijn eigenlijk karakter betreft, dit wordt van sommigen als zeer gunstig geprezen, maar door anderen als zeer ongunstig gelaakt. Zonder in de beoordeeling der gronden, die voor en tegen beide gevoelens zijn ingebragt, ons intelaten, willen wij alléén zeggen, dat het berigt van PHILOSTRATUS op dit stuk aan zich zelven ongelijk is. Hij verhaalt ons, dat APOLLONIUS eene zeer sterke

(*r*) *Z. Cotta*, Verzuch einer ausfurl. Kirchen Hist. des N. T., III. T. p. 550., doch vooral heeft *Wieland* in zijnen *Agathodaemon* 2. B. K. 3., 4., s. 72. en volgg. dit in 't bijzonder, gelijk doorgaans 't overige van 't karacter en gedrag van *Apollonius* zeer fraai en Menschkundig ontwikkeld. Te regt heeft *Gabler* Neuest. Theol. journ. 9. B. 3. St. in de recensie van dit Werk, aangemerkt, dat, hoezeer *Wieland* in dat Werk slechts zijne hijpothese geeft, en in het kleed van fictie, nogtans 't Werk hooge waarde heeft, als *Wielands* oordeel en resultaat van zijn onderzoek over *Apollonius* en *Philostratus* behelzende.

ke onthouding heeft geoefend ; noch wijn dronk , noch vleesch at , maar alleen moeskruiden en peulvruchten gebruikte (*s*) , en zeer ingetogen buiten het huwelijk leefde (*t*); dan hij kan niet ontkennen , schoon hij zijnen held poogt te verdedigen , dat veelen hem van buitensporige wellust beschuldigd hebben (*u*): eene beschuldiging door LUCANUS ook herhaald, volgens wiens berigt , zijne voornaamste leerlingen aan de schandelijkste ontucht zich overgaven (*v*). PHILOSTRATUS verheft de belangeloosheid van APOLLONIUS , waar van hij onder anderen berigt , dat hij de helft van zijn vermogen gegeven had aan zijnen oudsten Broeder , en een aanzienlijk gedeelte van de overige helft uitgereikt aan zijne behoeftige bloedverwanten , een gering gedeelte slechts voor zich houdende (*w*). Die zelfde Berigtgever kan evenwel niet ontkennen , dat hij van zekeren Priester , duizend drachmen , als ware 't voor reisgeld geëischt heeft (*x*). — Zoo wij

(*s*) *Philostratus* , L. I. Cap. 8. et passim.

(*t*) *Philostratus* , Lib. I. Cap. 13.

(*u*) *Philostratus* , Lib. I. Cap. 13.

(*v*) Lucianus in Vita Alex. f. *Pseudomanti.*

(*w*) *Philostratus* . Lib. I. C. 13.

(*x*) *Philostratus* , Lib. VIII. C. 17. Apollonius bedankte voor 't goud , maar accepteerde edele geschenkens : ook 't goud wil-

wij op deze tegenſtrijdige berigten moesten afgaan, zou het ongetwijfeld moeijelijk zijn, zijn karakter juist te kennen: maar 'er zijn andere daadzaken voorhanden, waaruit ontegenzeggelijk blijkt, dat APOLLONIUS, door de buitenſporigſte ingenomenheid met zich zelven gedreven, in alles eenen hoogmoed verraadt, die geen weergaê kent. Wanneer, om ſlechts een enkel voorbeeld te noemen, het beeld van den Vorst der *Parters* hem werdt getoond, en te gelijk bevolen, overeenkomſtig de gewoonte van dat Volk, om het te aanbidden, gaf hij dit verwaande andwoord: „De Vorst, dien gij vereert, mag zich „gelukkig achten, zo hij van mij gepre„zen en geacht wordt (*ij*)." Ja, zoo verre vervoerde hem zijne inbeelding, dat hij gereedelijk het Volk vergund zou hebben, hem als eenen God te aanbidden, zoo hem niet de vrees van benijd te zullen werden, had weêrhouden (*z*).

wilde hij wel, indien hij den ſchijn van 't aantenemen vermijden kon, zie *Philostr.*, L. II. c. 40 fin. add. Epist. 42, nogtans was geld en goed zijn hoogſte doel niet, dit bewijst *Apoll.* of *Philostr.* vrij goed in de Apolog. c. 2. *Vit. Philostr.* p. 344, maar ook daaruit volgt niet, dat zijn hoogſte doel rein was.

(*ij*) *Philostratus*, Lib. I. cap. 27. ſqq.

(*z*) Dit laat *Philostratus*, hem zelf bekijden in zijne Apol. ad Domitian., Lib. VIII. *Philostr.*

§ III.

APOLLONIUS zucht tot het opziens verwekkende en veel geruchts makende zette hem aan, om alles aan zijn oogmerk dienstbaar te maken, wat maar onder zijn bereik was. Van hier zeker, dat uiterlijk vertoon van eene ſtrenge levenswijs, zijn linnen rok, zijn langdurig verblijf in den tempel van AESKULAPIUS, en zijn ſtreng *Pijthagorisch* ſtilzwijgen gedurende den tijd van vijf jaren, in welken tijd hij alleen door teekenen en gebaarden ſprak (*a*). Het kan niet misſen, of dat alles moest hem, by het gros van het volk, groot aanzien geven, en naar mate, dat hij in dit zijn doel gelukkiger ſlaagde; naar diezelfde mate moest hy aanhoudender gebruik maken van alles, dat aan zijne eerzucht voedſel gaf. Dat vond hij ook in den tempel van AESKULAPIUS; daar verſcheen, gelijk men voorgaf de Godheid in den droom, en deelde haren raad mede, en daar hadden de Wijsgeren des nachts met haar verkeering (*b*). APOLLONIUS, en wat was natuurlijker bij zijne ſtemming tot dweperij, welke men mede voor een der grondtrekken van zijn karakter ſchijnt

(*a*) *Philostratus*, Lib. I. C. 14. 15.

(*b*) *Philostratus*, *de Vitis Sophiſtarum*, Lib. II. pag. 568, *edit. Olearii.*

ſchijnt te mogen houden (*c*), overreedde zich zelven, dat hij een lieveling der Godheid was, aan wien zij telkens verſcheen en zich openbaarde (*d*). Dit gaf hij ook overal te kennen, en daar men aan zijn voorgeven geloof ſloeg, waagde het niet alleen een Leeraar der deugd bij het volk, maar ook een Leeraar der Priesteren te zijn, en het ongerijmde van veele godsdienſtige gebruiken te verbeteren (*e*). Hoe zeer velen vóór hem iets desgelijks te vergeefsch beproefd hadden, kon hij in dit doel te beter ſlagen, als de Priesters in de vermeende heiligheid van APOLLONIUS en in zijne vriendſchap met de godheid, de bevestiging van het gezag van AESKULAPIUS en van zijn genezend vermogen vonden (*f*). Trouwens, het is zeer waarſchijnlijk, dat APOLLONIUS, gedurende zijn lang verblijf in den Tempel, ingewijd is geworden in de *Magica*, die veelal beſtond in de Geneeskunst (*g*), waar door hij zich in ſtaat geſteld zag, vele ziekten en kwalen te kunnen genezen, die

(*c*) Zie ook *Philostratus*, Lib. I. Cap. 9-12. en Cap. 16.

(*d*) *Philostratus*, Lib. I. c. 9 & 12.

(*e*) *Philostratus*, Lib. I. c. 16.

(*f*) *Philostratus*, Lib. I. c. 9, 10 etc.

(*g*) Plinius *Hist. Nat.* I. 30. *Lucianus* in *Pseudomanti*. *Apollonius* ipſe in apologia ad Domitianum.

anders voor ongeneeslijk gehouden werden. Indien wij deze onderſtelling aannemen (*h*), en daarbij overwegen, dat de Priesters van AESKULAPIUS zeer zorgvuldig verborgen hebben gehouden vele goede geneesmiddelen, om aan de wonderkracht van dien god meer gezag te geven, dan is het te begrijpen, hoe APOLLONIUS zoo veel opgang heeft kunnen maken, en zoo veel invloed bij de Priesters gehad: deze toch, wel verre van iets door hem te verliezen, zagen veel meer hun gezag en hunne inkomſten beide verzekerd, te meer als de godſpraak zelve ten voordeele van APOLLONIUS ſprak, waar door zijn aanzien en invloed moest toenemen (*i*).

§ IV.

APOLLONIUS, die in alles zich vormde naar PIJTHAGORAS, reisde ook op zijn voorbeeld naar vreemde landen, bezoekende inzonderheid zulke, die in een algemeenen roep ſtonden van geleerdheid, of liever vermaard waren geworden door hunne Wijzen, van welken men beweerde, dat zij in het bezit waren

(*h*) Wij hebben gevonden, dat deze gisſing alrede door *Mosheim* is geopperd geworden *in notis ad* Cudworth, vol. I. pag. 910. Vol. 2 pag. 862.

(*i*) *Philostr.* L. I. Capp. 4.

ren van zekere geheime en bovennatuurlijke kundigheden. Om in deze geheimen ingewijd te worden reisde APOLLONIUS naar *Indien* om de *Braminen* te bezoeken, en naar *Perſien*, om met de *Magi* van dat land bekend te worden (*k*). Op deze zijne reis kreeg hij te *Nineve* kennis aan zekeren DAMIS, die zich bij hem als zijnen tolk aanbood (*l*). „ Ik „ ken," was het antwoord van APOLLONIUS, „ alle talen, zonder ze geleerd te hebben; „ ja, de gedachten der menſchen zijn mij be- „ kend (*m*)" DAMIS zulks horende, viel neder en bad hem aan, en was van dien tijd af zijn reisgezel, en zijn Lofredenaar.— In hoe verre APOLLONIUS in zijn oogmerk is geſlaagd, zoo in *Indien* als *Perſien*, blijkt ons niet (*n*); welligt ook dat hij 'er niet vond, het geen hij zocht, en overtuigd is geworden, zulks zij nergens te vinden (*o*). Wat hier van zij, hij

 nam

(*k*) *Philostr.* L. I. cap. 18.

(*l*) *Philostr.* L. I. c. 19.

(*m*) *Philostr.* Lib. I. cap. 19.

(*n*) *Wieland* V.B. k 1. ſchrijft ſtellig, dat *Apoll.* zijn oogmerk zelfs om Indie te bezoeken, niet bereikt, maar opgegeven hebbe. Zijn grond hier voor ſchijnt. 1. De moeijelijkheid in de *Tijdrekening*, met welker oplosſing reeds *Olearius proleg.* p. zich heeft opgehouden. 2. De *geographiſche* fouten, welke hij, S. 222. in 't reisverhaal, ('t zij dan door Damis verzonnen, 't zij door *Apoll.* aan dezen ondergeſtoken) aantoont.

(*o*) En dan, door deze overtuiging en 't ondervinden, wat het

nam de terug reis aan naar *Klein-Asia*, na alvorens den tempel te *Pafos* bezocht, en bij deszelfs Priesteren eenen goeden naam verworven te hebben (*p*). Zijne verschijning verwekte allerwegen veel opziens; te *Epheſe* bleef geen handwerkman aan zijn arbeid; andere Steden zonden tot hem gezanten, om zijnen raad intewinnen, of hem derwaards te noodigen. Van *Colaphos*, *Pergamus* en andere plaatsen kwamen er godspraken, die aan APOLLONIUS het getuigenis gaven, dat hij ingewijd was in de geheimen van hunne tempelwijsheid, of kranken tot hem zonden (*q*). Zijn langdurig verblijf te *Epheſe* deed zijn naam en aanzien dalen; hierom verliet hij deze Stad, om elders zijn zinkend gezag te doen rijzen. Hij bezocht dan *Smirna* en eenige andere Steden in *Asia*, en vertrok vervolgens naar *Griekenland*, zich ophoudende te *Athene* en te *Corinthe*. Van het geen aldaar door hem verrigt zal zijn, zullen wij straks melding moeten maken, gelijk ook van het geen voorgevallen is, gedurende zijn verblijf te *Rome*, wer-

het *wezen* zij van den blinkenden schijn, — laat zich de zamenvoeging of overgang van dweperij tot bedrog zeer wel verklaren. *Wieland Agathod.*, II. B. cap. 6. en V. B. cap. 3. S. 243. f., zie ook onder § 9.

(*p*) *Philostratus*, Lib. III. c. 58.

(*q*) *Philostratus*, Lib. IV. c. 1.

werwaards hij uit *Grickenland* over *Creta* zich hadt begeven. Van daar ondernam hij de reis naar *Spanjen* tot de zuilen van HERKULES, voorgevende, dat ook de bewoners aldaar over goddelijke zaken philoſopheerden (*r*). Hier leerde hij, dat de Eb en Vloed veroorzaakt werden door onderaardſche Winden, wier werking, gelijk aan het in- en uitademen, de Zee naar den oever dreef, en van den oever terug voerde (*s*). Na dat APOLLONIUS andere merkwaardige landen had bezocht, begaf hij zich naar *Egijpten*, om de *Gijmnoſophisten*, die verteld worden daar toen beſtaan te hebben, te leeren kennen. Dezen verlatende, begaf hij zich naar *Aſia*, en vervolgens ten tweedenmaal naar *Rome*, om zich bij DOMITIANUS te zuiveren, van de beſchuldiging, als of hij een aanſlag tegen zijn leven had geſmeed. Te *Romen* gekomen zijnde, wierp men hem in de gevangenis. DOMITIANUS verhoorde, en ontſloeg hem: maar hij was ſtout genoeg, om den Keizer ſcherp te onderhouden, dat hij zijne aanklagers en beſchuldigers nog duldde, het geen deze met de uiterste gelatenheid aanhoorde (*t*).

(*r*) *Philostratus*, L. IV. Cap. 47.
(*s*) *Philostratus*, Lib. V. Cap. 2.
(*t*) *Philostratus*, Lib. VIII. c. 4 & 5., De natuurlijke Verkla-

§ V.

Het meest belangrijke voor het oogmerk dezer Verhandeling, is, in het leven van APOLLONIUS, het groot aantal wonderen, dat door hem verrigt zou zijn. Men zal van ons niet vergen, dat wij die alle te zamen naauwkeurig optellen; het zal genoeg zijn, eenige derzelven te noemen. Terwijl hij te *Smirna* zich ophield, woedde te *Epheſe* de Pest. Van hier kwamen 'er tot hem gezanten, die hem baden, hij mogt toch ſpoedig overkomen, en de Stad van die plaag bevrijden! Laat ons gaan, ſprak APOLLONIUS, en hij was in dat zelfde oogenblik te *Epheſe*. Hier riep hij het volk te zaam, en het bij een hebbende, riep hij het toe: „heden nog wil ik de Pest „doen ophouden, volgt mij in den Schouwburg!"— APOLLONIUS aldaar een Bedelaar ontdekkende, beval, hem te ſteenigen. Kort

klaring hiervan vindt men bij *Wieland*; zie onder § X. aant. (*g*) Volgens *Philoſtr.* zelf, hield *Domitianus*, *Apollonius* voor een Tovenaar, L. VII. c. 33, 34. add. L. VIII. c. 3. ook dan was 't geen wonder, dat *Domit.* wanneer hij niet boven alle bijgeloof verheven was, heimelijk wat bang was voor den Man, wien hij te vergeefs poogde te verſchrikken. Zie ook *Wiel.* zelf, S. 254—258. Het wonder dat *Apoll.* losgelaten, oogenblikkelijk drie dagreizen ver, te Puteolie bij Damis weer zou zijn aangekomen Phil. VIII.: 10. kan door *Appoll.* aan dien verſchrikten en ligtgeloovigen Man zijn op den mouw geſpeld, of, zoo als *Wieland* liever wil, inbeelding dezes Mans geweest zijn, in welken blijden droom *Apoll.* hem liet, *Wiel.* S. 310—312.— Doch deze dingen behooren eigenlijk meer tot den volgenden §.

Kort na de ſteeniging, als de ſteenhoop was weggenomen, vond men in plaats van den dooden Bedelaar een grooten dooden hond; die was de *Daemon* der Pestziekte, en van dat oogenblik hield de plaag op (*u*). Te *Rome* gaf hij aan eene jong geſtorvene Bruid, die uit een Burgemeesterlijk geſlacht afſtamde, op het oogenblik dat men haar begraven zou, het leven weder (*v*). Behalven veele andere wonderen, die voor het meerderdeel beſtaan zullen hebben, in het uitwerpen der *Daemons*, (*w*) en het genezen van kranken, mogen wij hier niet onopgemerkt laten, dat APOLLONIUS ook toekomende dingen zal voorzegd hebben, die met de daad vervuld zijn geworden. Dit zou Keizer VESPASIAAN bewogen hebben, om hem raad te vragen, en

(*u*) *Philostratus*, Lib. IV. c. 3, 4, 5. *Wieland* III. B. 4, 5, S. 167. merkt zeer wel op, dat even deze ſnelle toovervlugt maakte, dat Damis van dat wonder geen ooggetuige zijn kon.— Denkelijk was 't geheel Verhaal door *Philostr.* opgeraapt uit het geen de *legende* vertelde, ter uitlegging van den dollen Hond, (zinnebeeld van de verderfelijke woede der pest) welke gevoegd was bij 't beeld, aan *Apoll.* (volgens zijne Apol. in Lib. VIII. *Philostr.*) onder de gedaante van *Herkules Alexikakos* te Epheſen opgerigt.

(*v*) *Philostratus*, Lib. IV. c. 45, haar durfde echter *Philostr.* zelf niet voor meer dan ſchijndoode opgegeven.

(*w*) Dat van de *Empuſa* of booze geest, die in Vrouwenſchijn een zijner leerlingen beminde, om dien ſtraks te verſlinden: *Philostr.* L. IV. c. 25. heldert *Wieland* zeer geestig op, S. 153—166.

op het vernemen van zoo veele geheime zaken als APOLLONIUS hem ontdekte, zou hij uiterst verbaasd zijn geweest (*x*). Al verder, APOLLONIUS zou iemand niet alleen van bloedſchande hebben overtuigd, maar ook hem alle de omſtandigheden van zijne misdaad ontdekt, waarvan niet alléén geene aanwijzingen voorhanden waren, maar waarvan zelfs geen getuige hem kon overreden (*ij*). Hij zal te *Epheſe*, in het oogenblik, dat DOMITIAAN te *Rome* vermoord werd, zijn dood hebben aangekondigd (*z*), en aan NERVA voorzegd hebben, dat hij ſlechts geduurende een korten tijd, op den Keizerlijken troon zou zitten (*a*). De opgenoemde wonderen en voorzeggingen zijn de voornaamſte, en wat van dezelve te denken, zal ons hierna blijken (*b*). Wij hebben niets meer hier bij te voegen, be-

(*x*) *Philoſtratus*, Lib. V. Cap. 10.

(*ij*) *Philoſtratus*, Lib. I. C. 7.

(*z*) *Philoſtratus*, Lib. VIII. c. 25. & 26. *Dio Caſſ.* maar eigenlijk ſlechts *Jo. Xiphilin*, Lib. 67. in fine.

(*a*) *Philoſtratus*, Lib. VIII. c. 27.

(*b*) Wie meer begeert van *Apollonius* wonderen te lezen, kan raadplegen *Philaleutherus*, *Helvetius*, (*J. J. Zimmerman*) *de miraculis quæ Pijthagoræ Apollonio Tijanenſi* &c. tribuuntur, Cap. 3. & 10. pag. 25. ſeqq. *Brucker*, *Hiſt. Crit. Philoſophiæ*, T. 2. pag. 136. ſeqq. *Huët Demonſtr. Euangel.*, T. 2. pag. 976. ſeqq.— *Witzius Meletem. Leidens. Dip.* 7. pag. n. 275. *D. Tiedemann* Geist der *Spekulativer Philoſophie*, 3. C. pag. 118. ſeqq. *Wieland Agathod.*, 3. Buch.

behalven, dat APOLLONIUS in eenen hoogen ouderdom geſtorven is. De plaats waar hij ſtierf, is onzeker, volgens ſommigen zou hij te *Creta* in den tempel zijnde, deze aarde hebben verlaten onder het gejuich van een Choor hemelſche maagden, zingende: „Ver„laat de Aarde! ga in den Hemel! (*c*)"

§ VI.

Zoodanig was het leven van APOLLONIUS, die geene bijzondere Sekte geſticht (*d*), geene Leerlingen nagelaten, en door niets bijzonders uitgemunt heeft, dan door buitengewone daden, die hem werden toegeſchreven. Dit alléén kan men met regt van hem zeggen dat hij verſterkt en in meer omloop gebragt heeft het Volksgeloof, met betrekking tot de denkbeelden, die het koesterde, van de verkeering der goden met de Priesters, en ſommige Wijsgeren, van de ingeving der denkbeelden, van de wonderen en voorzeggingen, en dus mede den grond gelegd heeft tot de Wijsgerige *Magie* en *Theurgie* (*e*).

Hij

(*c*) *Philostratus*, Lib. VIII. c.

(*d*) Hij had echter leer- en volgelingen, welke ook naar zijnen naam genoemt wierden, zie *Philostr.*, Lib. I. c. 18. L. IV. c. 11. et c. 37. Lib. V. c. 21. et c. ult. Lib. VIII. c. 21., 22. *Epist. Apoll.* XI. XIII.

(*e*) *Tiedemann*, L. c. pag. 122.

Hij zal, naar ſommiger oordeel (*f*), de uitvinder zijn van de *Talismans* (*g*), doch zulks wordt door anderen weerſproken (*h*). PHILOSTRATUS berigt ons ook, dat hij verſcheidene werken geſchreven heeft, als één over de *Starrenwigchelarij* (*i*), een *over de offeranden en hoe elk een moet offeren, die de Goden wil behagen* (*k*), en nog eenige andere (*l*), die alle, uitgenomen eenige brieven, welker echtheid betwijfeld wordt, verloren zijn gegaan. Men vindt nog wel bij PHILOSTRATUS de apologie van APOLLONIUS, die hij voor DOMITIAAN zou hebben

(*f*) Confer. *Olearius* ad Phil. Lib. 8. cap. 21. pag. 112.

(*g*) Door *Talismans* verſta men zekere bezworene beelden, die men als behoedmiddelen aanzag tegen onderſcheidene rampen. Zie verder over dezelve *van Arpe* de Talisman. pag. 24. Auctor quaest. ad orthod. infer. op Justini M. quaest. 24. pag. 4., 5.

(*h*) Confer. *Mosheim*, *Diſſ. de imaginibus clesticis Apollonii* in Bibl. Brem. vol. 3. pt. 1. pag. 1. ſeqq. *et in Comment. & Orat.* á *Millero editis*, pag. 465. ſeqq. Tegen hem heeft geſchreven *C. Waechtler*, een *Dresder* Regtsgeleerde, in een brief geplaatst in de Acta Erud. Lipſiens. anno 1721, pag. 1777—1782. *Mosheim* antwoordde hem in Bibl. Brem. vol. 5 pag. 212—242, waarop *Waechtler* weder antwoordde *in Act. Erud. Lipſiens*, an. 1723. pag. 292—308, *Miller*, zegt t. a. p. pag. 496, dat *Mosheim* niet langer dezen twist heeft willen voortzetten, om dat hij ze niet gewigtig genoeg oordeelde.

(*i*) Lib. III. c. 41.

(*k*) Ibidem.

(*l*) B. v. over de Leeringen, en over het leven van *Pijthagoras*,

ben opgeſteld (*m*), maar ook dit ſtuk is zeer verdacht, en zoo ook al de ſtof van hem is, dan heeft evenwel PHILOSTRATUS die in zijnen eigenen ſtijl gegoten.

§ VII.

Na dit voorafgegane korte berigt van APOLLONIUS, gaan wij over tot de behandeling van de hoofdzaak, te weten, *wat wij naar waarheid of waarſchijnlijkheid van* dien zonderlingen Man denken moeten.

In onze naſporingen hebben wij ontdekt, dat de gevoelens van vroegere en latere ſchrijvers, die zich met de geſchiedenis van APOLLONIUS hebben bezig gehouden, aanmerkelijk verſchillen: wij achten het niet ondienſtig, te dezer plaats daarvan eenig verſlag te geven, te meer, om dat wij, dus doende, als van zelven de uitersten, die vermijd moeten worden, zullen leeren kennen, en tegelijk ontdekken, hoe en wanneer APOLLONIUS zoo grooten naam verworven heeft.

Dat APOLLONIUS bij zijn leven zeer veel naams

goras, waar over wij nader zullen ſpreken. *Vid. Fabric. Bibl. Græc.* Edit. Harl. Tom. V. p. 562 ſq. *Mosheim*, *Mantiſſa de Scriptis Apollonii* post Diſſert. de exiſtimatione Ap. Tijan. in Comm. et Orat. varii Argumenti, p. 453—464.

(*m*) *Philostratus*, Lib. VIII. cap. 6., 7., pag. 326—358.

naams heeft gehad, kan niet wel betwijfeld worden; maar dat hij, na zijnen dood, van tijd tot tijd, meer of min vergeten is geworden, zoo verre zelfs, dat men of met verachting van hem sprak, of wel naauwelijks noemde, blijkt uit PHILOSTRATUS zelve (*n*). Het is echter zeker, dat zij, die voor hem ingenomen waren, hoog, zeer hoog van hem gedacht hebben. Van Keizer ALEXANDER SEVERUS wordt verhaald, dat hij APOLLONIUS met CHRISTUS, ABRAHAM en ORPHEUS, onder zijne huisgoden heeft geplaatst (*o*). EUNAPIUS schilderde hem niet blootelijk als een Wijsgeer, maar beweerde zelfs, dat APOLLONIUS een middenpersoon was tusschen de menschen en de Godheid (*p*). Sommigen zijn zelfs van oordeel geweest, dat hij, na zijnen dood tot den rang eener Godheid verheven, en, zoo van Volken als Steden, godsdienstig vereerd zij geworden (*q*). Hoe

(*n*) *Philostratus*, Lib. I. cap. 2.

(*o*) Conf. *Lampridius*, in Vit. Alex. Sec. cap. 29. Addatur vero Salmas. in Not. l. c.

(*p*) In Proœmio libri de Vitio philosophorum et Sophistarum, sunt autem ejus verba hæc.: ὐκ ἐστι φιλοσοφος αλλα τι θειον τε και ανθρωπῳ μεσον.: addit. Philostrati operis titulum esse debuisse, επιδημιαν εις ανθρωπους θεῳ Confer. *Fabric. Biblioth. Græca edit. Harl.* T. V. p. 541.

(*q*) *Baijle* Lex. V. *Apollonius*, waar hij *Tillemont* tracht te weerleggen, die zulks, op het gezag van *Lactantius* ontkende.

Hoe veel waarſchijnlijk dit gevoelen in den eersten opſlag ſchijnt te hebben, heeft evenwel MOSHEIM bewezen, dat het op geene genoegzame gronden ſteunt (*r*). Anderen, hoewel ze niet zoo ver in hunne verheffing van APOLLONIUS gegaan zijn als de zoo genoemden, beſchouwden hem echter, op het voorbeeld van PHILOSTRATUS (*s*), als eenen door de Goden bovennatuurlijk verlichten Man (*t*), of telden hem, gelijk AMMIANUS MARCELLINUS (*u*), onder die begunstigden, die ſteeds meer onmiddelijk en blijkbaar den invloed van hun gelei-geest genoten. Zoo evenwel dachten op verre na niet allen. Voor den tijd van PHILOSTRATUS, of wel, voor dat hij de Levensgeſchiedenis van APOLLONIUS uitgaf, hield men hem voor een *Toovenaar*, gochelaar en geestenbezweerder; zoo oordeelde MOERAGENES, wiens gegeven berigt van dien Man, ſchoon voor ons verloren, hierna beoordeeld zal moeten worden, uit het geen daar van ons nog bekend is. Met dat oordeel ſtemmen meer

(*r*) In Diſſert landata de exiſtimatione *Apollonii Tijan.* quæ invenitur in *Mosh.* Comment. et Orat. Varii Argum. a *Miller.* editis. p 347—452. et in *Mosh. Obſerv. Sacr.* Amstel. 1721.

(*s*) *Philostratus*, Lib. I. cap. 1., 2., et paſſim.

(*t*) *Vopiſcus*, in *Aurelian.* c. 24. *Eunapius* l. ſupra cit.

(*u*) *Ammian. Marcell. Histor.*, Lib. XXI. cap. 14.

meer anderen in, hoewel op zeer verſchillende wijze. Zoo bewees ANTONINUS CARACALLA, ſtiefzoon van de *Keizerin* JULIA, eer aan de gedachtenis van APOLLONIUS, om dat hij een groot en kunſtig Toovenaar is geweest (*v*); even zoo, maar min gunſtig oordeelde LUCIANUS (*w*), gunſtiger denkelijk APULEJUS (*x*). Dit gevoelen is gedurende een geruimen tijd vrij algemeen geweest, althans zoo dacht men ten tijde van HIERONIJMUS (*ij*), en zelfs later ten tijde van FIJNESIUS (*z*). Daar nu dit oordeel van den dood van APOLLONIUS af, zich ſteeds meer en meer uitgebreid had, ja, daar hij door dezen en genen als een loozen bedrieger ten toon geſteld is geworden (*a*), is het ligt te begrijpen, dat in het begin van de derde eeuw, toen PHILOSTRATUS ſchreef, zijn roem aanmerkelijk was

was

(*v*) *Xiphil.* in *Epit. Dion. Caſſ.* Lib. LXXVII. c. 18. fin. edit. *Reimari.* p. 1340.

(*w*) *Lucian.* in *Pſeudomanti s.* Vita Alex. conf. *Mosheim.* Diſſ. de existim. *Apoll. Tijan.* § XI.

(*x*) *Apulejus* in *Apologia* ubi exemplo *Apollonii* ſe munit atque defendit, ab calumnia Magiæ pravæ.

(*ij*) Vid. *Mosheim.* laud. Diſſ. de existimat. *Apoll. Tijan.* Lib. XVIII. p. m. 430. ſqq.

(*z*) Vid. *Mosheim.* d. l. § XX p. m. 443. ſqq.

(*a*) *Mosheim.* Diſſert. laud. § XI, XII, XIII.

was gedaald.— Dat intusschen na PHILOSTRATUS, APOLLONIUS naam meer vermaardheid heeft gekregen, en gunstiger over hem geoordeeld is geworden, is niet onnatuurlijk, en zelfs hebben eenige Kerkvaders het hunne daar toe bijgedragen, door dien zij APOLLONIUS karakter niet alleen ongemoeid lieten, maar hem zelfs zeer verhieven, offchoon zij zijne wonderen ontkenden. Niet weinig hielp ook daartoe het berucht werk van HIEROCLES, waar door veroorzaakt werd, dat er een geroep uitging van de wonderen van APOLLONIUS (*b*), gelijk reeds vroeger veroorzaakt was door Keizer AURELIAAN, die, tegen zijnen eed, *Tijane* willende sparen, zeide eene verschijning gehad te hebben van APOLLONIUS (*c*). Den hoogsten roem verkreeg hij in de zesde eeuw onder de nieuwere *Grieken*, bij welken de fabelen van de *Talismans* of *Amuleten*, en derzelver wonderkrachten, gereeden ingang vonden (*d*).

Uit deze opgave der verschillende gevoe-

(*b*) Vid. *Mosheim.* Disf. laud. § XVI. et § XVIII. p. 419. sqq. et p. 428. sqq., maar *Hierocles* zelf putte alleen uit *Philostr.* gelijk uit het geschrift van *Eusebius* tegen *Hier.* blijkt.

(*c*) Vid. *Vopisc.* l. c. conf. omnino *Mosheim.* laud. Disf. § XIV. p. 408—412.

(*d*) *Mosheim.* d. l. § XXI. p. 440. seqq. et disf. de *imagin. Apoll.* v. supra § VI.

lens, en derzelver afwisseling of ten voor- of ten nadeele van APOLLONIUS, blijkt ons, dat men over het geheel niet met die naauwkeurigheid in het onderzoek van APOLLONIUS leven en bedrijven is te werk gegaan, die met reden in deze zaak gevorderd wordt. Dat sommigen, gelijk HIEROCLES en EUNAPIUS hem verhieven, is uit hunnen haat tegen het Christendom afteleiden. De poogingen van dezen, om door de vergelijking van APOLLONIUS met den Zaligmaker, het Christendom eenen doodelijken slag toetebrengen, bragten de Kerkvaders in geene geringe verlegenheid: van daar, dat zij, niet twijfelende aan de berigten van PHILOSTRATUS, geloof gaven aan zijne wonderen, maar tevens beweerden, dat hij die gedaan had door hulp en invloed van den Duivel (*e*). Deze uitvlugt is, als men de denkwijze dier tijden gadeslaat, zeer natuurlijk, vermits men eene vrij algemeene overhelling had, om aan tooverij en Duivels konstenarij geloof te geven. Maar men verloor hier bij geheel uit het

(*e*) Te verwonderen is het, dat zij, blijkens de volgende aanmerking, ook onder de Geleerden van later tijd, zoo vele navolgers gehad hebben, daar toch het ongerijmde van dat gevoelen zoo zeer in het oog loopt, en niet anders dan hoogst nadeelig zijn kan voor het bewijs, ontleend uit de wonderen, tot staving van JEZUS Goddelijke zending.

het oog, dat de waarheid der wonderen, die APOLLONIUS verrigt zal hebben, met der daad ſtaan bleef, en deze eenmaal onaangevochten blijvende, kon het niet wel anders, hoe en door wiens invloed hij die dan ook verrigt mag hebben, of zijn naam moest zich uitbreiden en ſtaande houden.

§ VIII.

In lateren tijd, bijzonder in de voorgaande eeuw, waarin men begonnen heeft, met meerdere kritiſche naauwkeurigheid de Werken der Ouden en hunne berigten te behandelen, zijn 'er velen geweest, die zich met het onderzoek der geſchiedenis van APOLLONIUS hebben bezig gehouden, maar hun oordeel loopt uit een. 'Er is zelfs, die betwijfelt, of 'er wel immer een APOLLONIUS geleefd hebbe, doch bij dit gevoelen, dat van allen grond ontbloot is, zullen wij ons niet ophouden.— Zeer velen, en deze meestal onder de vroegeren, geloovende, dat met de ontkenning der geſchiedenis van APOLLONIUS, alle hiſtoriſche geloofwaardigheid verloren moest gaan, hebben de berigten van PHILOSTRATUS aangenomen, en beweren, dat APOLLONIUS wonderen gedaan heeft, maar ſtellen tevens vast, dat

hij ze door den invloed des Duivels verrigt hebbe: waarom ze hem noemen een Duivels kunſtenaar, of houden voor een Toveraar, die door den Duivel geinſpireerd is geweest, om het Christendom in zijne geboorte ſmoren (*f*). Sommigen zijn van oordeel, dat APOLLONIUS, deels door zijne geheime kundigheden, deels door zijne bedriegerijen, het een en ander verrigt heeft, het welk ſcheen de menſchelijke krachten te boven te gaan (*g*). Anderen wederom zijn van oordeel, dat PHILOSTRATUS ter kwader trouw is te werk gegaan, en alles wat hij van APOLLONIUS verhaalt, of zelfs verzonnen of ontvangen hebbe van zulken, die al het wonderbare, dat hem toegeſchreven wordt, hebben verdigt (*h*). Nog anderen beweren aan de eene zijde, dat APOLLONIUS, die zich als Geestdrijver kenmerkt, gebruik makende van zijne groote natuurkennis, den rol van een bedrieger heeft geſpeeld, terwijl zij aan

(*f*) Zie *Baron. Annal.* ad. A. C. 68. n. 30–33. *Js. Caſaubon.* ad *Vopiſc.* l. ſupra cit. *Caſaubon.* Picus Mirandula. *H. Grotius. Sam. Mareſius, H. Morus, P. D. Huët, Lloijd*, de *Fleurij* en anderen, aangehaald bij *Olear. præfat. ad Philostr.*, p. XXXIV. *Brucker Hist. Crit. Philoſt.* T. II. p. 141. Zoo ook *Tillemont*, l. ſupra cit. *Cudworth, Sijst. intell.*, T. I. p. 304. edit. fol.

(*g*) Zoo, gedeeltelijk *Wits meletem. Leid.* Diſc. 7. §7. en voorál *du Pin* in *Hist. d'Apoll. convainc. de fauſſeté.*

aan de andere zijde ſtaande houden, dat PHILOSTRATUS, de bronnen, waar uit hij putte, zonder oordeel gebruikende, alles heeft gedaan, om den held zijner geſchiedenis in het ſchitterendst licht te plaatſen (*i*). In deze opgave van zoo verſchillende oordeelvellingen mogen wij niet onopgemerkt laten, dat BRUCKER in zijn eigen oordeel over APOLLONIUS, de tegenſtrijdigſte dingen te gelijk als waar aanneemt, en met de daad zig zelven tegenſpreekt. Eerst de wonderen, die APOLLONIUS verricht zal hebben, geloof gevende, ſchrijft hij ze toe aan Toverij en Theurgie, en dan weer ze ontkennende, beweert hij, dat ze door DAMIS en PHILOSTRATUS verzonnen zijn geworden (*k*). Zo onge-

(*b*) Dit was reeds oudtijds 't gevoelen van *Euſeb. Contra Hieroel. Photius* l. l. c c. later van *Naudé* in Z. Apol. *pour les grands hommes. ſoupe. de magie. Buddeus G. Nicholls. Rob. Jenkins. H. Prideaux* opp. ſupra. c. Dat alle die wonderverhalen verdigt zijn zouden, mishaagt zeer aan *Mosheim, ad Cudworth.* p. 310. „ ne omnis fides historica concidat."

(*i*) Vid. omn. *Mosheim.* ad *Cudworth.* T. I. p. 310. *Tiedemann geist d. ſpekul. Philos.* boven aangehaald. *Mijners* in't bened. aangeh. Werk bl. 244—246, zoo ook tevens den Zegsman van Philostr. *Damis*, te regt beſchuldigende, *Wieland*, bov. aangeh.

Opmerking verdienen, om dit zamen begrijpelijker te maken, de *Reſultaten* die men vindt, uit het ſijstema der Eclectriche wijsbegeerte bij *Brucker Hist. Crit. Philos.* Tom 2. p. 368—79. N. 5—10. 12. 14. 16.

(*k*) Tom. 2. Op. laud. p. 142—145.

lijk aan zich zelven is ook MORHOFF, die op de eene plaats alle de berigten door, PHILOSTRATUS gegeven, verdedigt, en op eene andere twijfelt, of niet wel de berigten van APOLLONIUS van den kant der Heidenen vergroot zijn geworden (*l*).

Dit overzicht van zoo veele en zoo uiteenlopende oordeelvellingen, die evenwel in één punt schijnen zaamtelopen; te weten, dat het karakter van APOLLONIUS hoogst verdacht is, en hij voor een bedrieger is te houden (*m*), dit overzicht, zeggen wij, doet elk genoegzaam zien, dat de vraag niet overtollig is, *wat wij van dien zonderlingen man naar waarheid of waarschijnlijkheid te denken hebben?* Maar even dit zelfde overzicht leert niet min duidelijk, dat elk zijn eigen standpunt heeft gehad, waaruit hij de berigten, door PHILOSTRATUS gegeven, heeft beoordeeld, en waar door hij geleid is geworden, om gun-

(*l*) *Morhof.* Polijh. Literar. L. 1. C. 13. n. 17. Sqq. coll. Polijh. *Philos.* L. I. C. 2. n. 5.

(*m*) 'T zij dan zonder of met een groot en goed oogmerk; gelijk *Wieland* hem doet voorkomen: huichelaar en bedrieger blijft hij, ook volgens *Wieland*, en deze zelf erkent dit (onder den naam van Apoll. zelf) in het laatste deel zijns Werks, en erkent en bewijst hier uit zeer schoon de voortreffelijkheid en verhevenheid van JEZUS CHRISTUS, boven *Apollonius*. — Hoe zeer *W.* zelf, helaas! de Goddelijke waardigheid en de wonderen van den gezegenden Zaligmaker miskent.

gunſtiger of ongunſtiger over derzelver waardij te oordeelen, terwijl deze uitſlag de oplosſing bepaalde van al dat vreemde en zonderlinge, door PHILOSTRATUS van APOLLONIUS geboekt.

§ IX.

Wanneer wij, om dan nu de voorgeſtelde vraag te beantwoorden, de geſchiedenis van APOLLONIUS, zelfs ingevolge ſlechts van de daadzaken, welke zijn lofredenaar en eenige overgebleven levensbeſchrijver PHILOSTRATUS vermeldt, onbevooroordeeld nagaan, zonder voor als nog over hare geloofwaardigheid uitſpraak te doen, dan dunkt ons, dat wij met reden, de volgende bijzonderheden, die het geheele karakter van APOLLONIUS kenſchetzen, mogen vastſtellen.

Vooreerst, hij bekleedt onder de Wijsgeren van zijnen tijd eene plaats.— Eene eigenlijke Sekte, die zich van de overigen op den duur bleef onderſcheiden, heeft hij niet geſticht, gelijk wij reeds § VI. opmerkten, maar hij heeft omhelsd en voorgeſtaan de gevoelens van PIJTHAGORAS. Behalven de bewijzen, hier van te voren aangevoerd, zijn 'er nog voorhanden eenige fragmenten uit zijn werk over het leven van PIJTHAGORAS, bewaard deels

door PORPHIJRIUS (*n*), deels door JAMBLICHUS (*o*), in welken, wat de hoofdzaak betreft, het zelfde van dien beroemden Wijsgeer is te boek geflagen, dat te voren door HERACLIDES en HERMIPPUS is berigt geworden (*p*). Sommigen hebben getwijfeld, of de gezegde fragmenten wel afkomftig zijn van APOLLONIUS van *Tijana*, en of ze niet veeleer behoorden aan eenen anderen, het zij aan APOLLONIUS den Wijsgeer of aan APOLLONIUS den Redenaar, die beiden tegen het einde van de tweede eeuw hebben geleefd: maar MEINERS (*q*) heeft bewezen, dat ze werkelijk herkomftig zijn van den *Tijaneër*. Of hij intusfchen het *Pijthagoreisch* ftelfel alleen heeft aangenomen gehad, dan of hij in het een en ander ftuk daarvan is afgeweken, en zich gevoegd hebbe bij HERACLIDES, die tot de *Semi-Pijthagorei* behoorde, zoo als BRUCKER beweert (*r*), laten wij aan de beflisfing van anderen over. Dit alléén willen wij nog aanmerken, dat ons

(*n*) Lib. I. cap. 2.

(*o*) Sect. I. 30. 254.—264.

(*p*) *Meiners.* l. c. p. 246.

(*q*) Gefch. d. urfpr. forts. und verf. der Wisfenfch. in Griekenland und Rom. I B. f. 239—242.

(*r*) *Brucker Hift. Crit. Philos.* T. 2. p. 152—154.

ons nog geene genoegzame gronden zijn voorgekomen, om hem eenige bijzondere leerstellingen toe te schrijven, of zulke gevoelens, die eenige overeenkomst zouden hebben met dier die gemeenlijk het *Spinozisme* heten (*s*).

Ten anderen, APOLLONIUS was een Geestdrijver, een man van eene verhitte inbeeldingskragt, maar wiens hoofdtoeleg was, zich een groot aanzien te verwerven, en zijn naam onsterflijk te maken— (*t*). Zoo wel van het eene als van het andere zijn ons reeds genoegzame stalen voorgekomen § II. IV. Het is trouwens onmogelijk, dat iemand, die door de rede zich laat leiden, in staat is, zulke dingen voor te geven, en met eenen zoo hoogen waan van zich zelven bezield te zijn, als

(*s*) Conf. *Brucker*. c. l. p. 154—156.

(*t*) Deze roem en eerzucht, zelfbehaging en zucht om anderen te leiden, welke hem, ook van eersten af, en toen zyn oogmerk nog geheel zuiver en dweepend voor 't herstel van 't Menschdom was, bezield hebben, worden zeer menschkundig ontwikkeld en hem zelve bij herhaling in den mond gelegd door *Wieland* op vele plaatsen van zijnen *Agathodæmon*.— De geheimenis-kramerij en 't heilig duister, waarin hij zich zelven hulde, was hier aan verbonden, om op de menigte beter te kunnen werken van 't een en ander Z. *Wieland*, S. 45, 60, 64, 72, 139, 234, 235, 247, 338, 325. van hier *versmaade* hij gekunstelde welsprekenheid, *Wiel.* s. 260. 261. hij wilde krachtiger spreken, kort af, en als magt hebbende, en Goddelyk, niet als de Sophisten. z. Philistr. L. I. C. 17 etc. coll. *Euang.* Matth. C. 7. in fin. etc.

wij van APOLLONIUS vermeld vinden. De toon zelfs, waarop hij, naar PHILOSTRATUS berigt, gewoon was te ſpreken, de magtſpreuken, van welke hij zich ſteeds bediende, en zijn eigen gezegde, dat hij, nu zijne Jaren bereikt hebbende, niet nodig had iets meer te onderzoeken (*u*), zijn zoo vele beſlisſende bewijzen voor zijne hooge inbeelding van zich zelven.

Ten derden, APOLLONIUS was een bedrieger, die van de ligtgelovigheid der menſchen, en van hunne zucht naar wonderen zich meesterlijk wist te bedienen, om zijne oogmerken te bereiken. — Indien wij alleenlijk nagaan, hoe hij DAMIS wist te overreden, dat hij werkelijk de wijzen in de lucht zag wandelen, twee ellen boven de aarde; — dat twee ſteenen Vaten dienden, om den regen en den wind te veroorzaken, al na dat de Wijzen zulks goedvinden; — dat zekere JARCHAS, het hoofd der *Indiſche* Wijsgeren, aan wien hij een brief hadt, terſtond aan hem had gezegd, zelfs voor dat hij nog den brief had gezien, dat 'er ééne letter in ontbrak; (*v*) indien wij dit alles, dat met vele andere bijzon-

(*u*) *Philostr.* L. I. c. 17 etc.

(*v*) *Philostr.* Lib. III. c. 16.

zonderheden ligt vermeerderd kon worden, nagaan, dan moeten wij tot het besluit komen, APOLLONIUS was een bedrieger (*w*). In dit gevoelen worden wij te meer versterkt, als wij in aanmerking nemen, dat hij DAMIS zeer zorgvuldig van zich verwijderde, wanneer hij met de *Magi* handelde (*x*); en dat DAMIS zelve meermalen verhaalt, niet gezien te hebben, die wonderdaden, die hij heeft aangeteekend, maar die van APOLLONIUS gehoord te hebben (*ij*). Waarom zoo gehandeld? Indien alles de proef kon doorstaan, was zoodanige verwijdering geheel onnoodig.— Wat waarde hebben toch zijne zoogenaamde wonderwerken? Behalven, dat 'er niet een onder die groote menigte is, dat duchtig bewezen is geworden; en dat hij van geheime geneesmiddelen zich bedienen kon; zoo geeft hij ook iets voor een wonder uit, dat het niet is. Hij zal, bij voorbeeld, te *Athenen* een *Daemon* uit een Jongeling verdreven hebben (*z*), maar wat is dit? hij maakte een wel-

(*w*) Hoe dit, ondanks het even te voren gezegde, waar kan zijn, en in een Mensch, en wel bepaaldelijk in *Apollonius*, kon vallen, ontwikkelt, *Tiedemann* pag. 113. 118. &c. en *Wieland* bov. aangeh. § IV. (*o*)

(*x*) *Philostr.* Lib. I. c. 26.

(*y*) *Philostr.* L. III. c. 27.

(*z*) *Philostr.* Lib. IV. c. 20.

wellustig jong mensch tot zijnen navolger (*a*)! Zeer zeker zou de bedriegerij van APOLLONIUS nog veel kenbaarder zijn, kon men bewijzen, dat hij uit haat tegen het Christendom, en om aan het zelve eenen doodelijken slag toetebrengen, den rol van een wonderdoener had gespeeld. Het bevreemt ons niet, dat sommigen op die gedachten zijn gekomen, ja zelfs denken, dat hier en daar waarschuwingen in het N. V. gevonden worden, die tegen zijne bedriegerijën zijn ingerigt (*b*), want PHILOSTRATUS berigt, dat APOLLONIUS *Griekenland* door reisde, om het oude bijgeloof der *Grieken*, en de veréering hunner oude Afgoden te bevoorderen (*c*); maar nergens vinden wij eenig blijk, dat APOLLONIUS aan het Christendom kennis heeft gehad, of met oogmerk om dit tegen te werken, die reis ondernomen (*d*): veel meer vor-

(*a*) Zoo ook *Wieland Agath.*, 3 B. 3 kap. s. 153. ss. doch hier, gelijk ook met het straks gezegde, blijft de vraag: hebben ook Damis zelf, of naderhand Philostr. deze verhalen verzonnen, of door ze te willen opsmukken, misvormd? vergel. boven § IV. (*n*)

(*b*) Hiertoe brengen sommige *Ephef.* VI. vs. 16. *Openbar.* II. vs. 2. zie *Michaelis* in *Bibliotb. Brem.* vol. 8. p. 776—8. en de geleerden door hem aangehaald.

(*c*) *Philostrat:* Lib. IV. L. VIII.

(*d*) Men kan geen genoegzamen staat maken op het berigt van *Abalpharag* aangeh. bij *Herbelot*, *Bibl. Orient.* v. *Appollonius*, dat

vorderde het doel, dat hij zich voorſtelde, om het bijgeloof te begunſtigen, zonder welk hij niet alleen geen opgang zou hebben gemaakt, maar ook geene onderſteuning gevonden bij de Priesters. Het is boven dien zoo zeker niet, gelijk ook is opgemaakt geworden door wijlen den *Utrechtſchen* Hoogleeraar VAN ALPHEN (*e*), dat in die tijden, en toen PAULUS ſchreef, APOLLONIUS zoo grooten naam door zijne bedriegerijën zou verkregen hebben, of door de verbreiding van zijne zoogenaamde wonderen, de wonderen van CHRISTUS en van zijne *Apostelen* zou hebben willen verdonkeren.

Eindelijk in de vierde plaats, APOLLONIUS was een voor den Staat gevaarlijk Menſch, die aan muiterij en zamenzwering tegen de Vorsten zich ſchuldig maakte.— Dat hij deel heeft gehad in de groote ſamenzwering tegen DOMITIANUS, kan zijn lofredenaar, PHILOSTRATUS, niet ontkennen (*f*), en blijkt ook daaruit overtuigende, dat hij den bepaalden tijd

dat hij zoude gezegd hebben, „wee mij! dat ik na den Zoon van Maria in de Wereld gekomen ben!" noch op dien anderen Oosterling, aangeh. bij *Hotting.* Hist. Orient. p. 189. 190.

(*e*) *Proleg. ad Pauli epist. ad Epheſios* pag. III & ſeqq.

(*f*) Hij conſpireerde eerst, volgens *Philostr.* zelf, L. V. c. 10. tegen *Nero:* naderhand tegen *Domitianus. Philost.* L. VII. C. 4. ſqq. etc.

tijd wist, waarop DOMITIANUS van het leven beroofd zou worden; geen wonder dan dat hij te *Epheſe* dien moord op het oogenblik, dat dit te *Rome* voltrokken werd, aankondigde (*g*). Te *Cadix* zijnde, ſtookte hij den Gouverneur dier *Provintie* tegen NERO op (*h*). Zulke duidelijke bewijzen, door PHILOSTRATUS zelve opgeteekend, kunnen niet ontzenuwd worden.

Zoodanig leeren wij APOLLONIUS kennen, die zoo verſchillende beoordeeld is geworden.— Hoe is het mogelijk, dat men met zulk eenen eerloozen bedrieger onzen Verloſſer JESUS CHRISTUS heeft kunnen vergelijken (*i*)?

Wij

(*g*) Z. bov. § 5. n. (*z*) Deze natuurlyke Verklaring, welke ſteunt op 't geen Philostr. zelf getuigt van Apoll. deel aan de conspiratie, heeft ook *Wieland:* evenwel is 't ook *W.* niet ontgaan, dat Ap. wel den perſoon des daders kan genoemd hebben, en het uur overeen uitgekomen kan zyn: maar dat het gejuich van Apoll eenige dagen later dan de Moord, hoewel vóór dat de tijding te Epheſe zijn kon, moet geweest zyn. Immers de moord van Domitianus was door toeval eenige dagen verhaast, Dio Caſs. c. 67. *Wiel.* S. 294, 295, 313—315. Uit deze Zamenzweering laat zich ook verklaren, en is ook door *W.* verklaard, hoe Apollonius zoo genadig van Domitianus vrij kwam. *Phil.* L. VIII. *Wiel.* S. 307—309. ons dunkt, dat het wonder, bij *Philostr.* VII. 38.— dat Apollonius in den Kerker den voet naar welgevallen uit den boei kon trekken, ligt verſtaanbaar is uit de vriendſchap en verſtandhouding van Apoll. met den Præfectus Praet. *Phil.* ald. c. 16. 17. 18.

(*h*) *Philostr.* L. V. C. 3. 12. 35. L. VII. C. 3. 4.

(*i*) Dit zou raadzelachtig blijven, zo men niet wist, het geen de ervaring nu ſedert veele Jaaren bevestigt, dat zulks is toeteſchrijven

aan

§ X.

Wij hebben tot dus verre onderſteld, dat het werk van PHILOSTRATUS die zelfde waarde hebbe, die wij toekennen aan gelijkſoortige levensberigten, ons door anderen medegedeeld; ook meenden wij dien weg te moeten inſlaan, om des te beter te kunnen voldoen aan het opgegevene Vraagſtuk, en te toonen, dat het eigenlijke karakter van APOLLONIUS duidelijk genoeg zich kenmerkt, zoo men zijne geſchiedenis raadpleegt, die geenzins aanleiding geeft tot alle de verſchillende oordeelvellingen, die wij ontmoet hebben. Intusſchen, daar al het geen dien beruchten Man betreft, gegrond is op het be-

aan de pogingen, om de leere van Jezus en zyne Apostelen voor bloote leere van den Natuurlijken Godsdienst te doen doorgaan. Zoo het hoog gezag van Jezus als Godsgezant valt, wat grond van zekerheid is er dan voor alle die ſtukken, wier kennis buiten het bereik der rede ligt? Wat Apoll. betreft, hoe zeer het fraaije Werk van *Wieland* over hem, ſlechts hijpotheſe, ja ſlechts *ideale fictie* behelst, kan men hem evenwel toegeven, dat Ap. een doel gehad hebbe, hooger dan louter eigenbaat, dat hij iets groots wilde, en 't welk hem nuttig voorkwam: hoe zeer ijdelheid zijn geheime drijfveer, en ook zyne middelen niet zedelijk zuiver waren;— zoo blijft hij altoos nog verre boven een *Cagliostro* verheven, met wien hij door ſommigen, volgens de aanmerking van den geleerden *J. Scharp*, in *Diſſ. Theol. inaug.* en in zijne Verhandeling *tegen de Deisten*, gelijk geſteld wordt, maar C. ſchijnt enkel uit eigenbaat bedrieger en gochelaar geweest te zijn; althans indien men volgens de uitgegevene ſtukken van zijn *Proces* mag oordeelen.

berigt van PHILOSTRATUS, en op de bronnen van welke hij zich bediend heeft, is het volſtrekt noodig, dat wij zoo het een als het andere nader kennen leeren.

PHILOSTRATUS meldt, dat door hem gebruik is gemaakt geworden van de levensberigten van APOLLONIUS, door DAMIS zaamgeſteld, en noemt verders, zoo het *Testament* van APOLLONIUS, als het werk van MAXIMUS AEGIENSIS en dat van MOERAGENES; doch ten aanzien van dit laatste zegt hij, daar van geen gebruik te hebben gemaakt, om dat aan den Schrijver zeer vele zaken onbekend waren (*k*), of, zoo als de oorſpronkelijke woorden eigenlijk verſtaan moeten worden (*l*), om dat hij vele zaken verkeerd heeft voorgedragen. — Het zal noodig zijn, dat wij, doch met beknoptheid, onderzoeken, wat waarde deze bronnen hebben, en hoe die door PHILOSTRATUS zijn gebruikt.

Men opzicht dan tot de bronnen zelven, beginnen wij met MAXIMUS AEGIENSIS, die,

(*k*) *Philostr.* Lib. I. c. 3.

(*l*) Verba *Phil.* d. l. hæc. ſunt, *ου γαρ Μοιραγενει τε προσεκτεον, πολλα των περι τον ανδρα αγνοησαντι.* vid *Olear.* proleg. ad Phil. p. XXXII. *Mosheimii* Diſſ. de Exiſtentia Apoll. § 10.

die, naar de eigene verklaring van PHILOSTRATUS, alleen heeft verhaald, het geen te *Aegea* door APOLLONIUS zal verrigt zijn. Dit werk is verloren geraakt, en bij niemand vinden wij 'er enige melding van gemaakt, dan bij EUSEBIUS (*m*), wiens berigt ons nogtans zeer weinig zegt, alléén behelzende, dat hij eenige buitengewone daden van APOLLONIUS kort beſchreven heeft. Uitvoerig kan zeker zijn verſlag niet geweest zijn, als niets anders behelzende, dan het geen met hem te *Aegea* is voorgevallen, waar uit PHILOSTRATUS iets heeft overgenomen (*n*). Dit raadplegende, blijkt het ons, dat MAXIMUS hooge gedachten heeft gehad van APOLLONIUS, die alles vermogt door de hulp der Goden, bijzonder van AESKULAPIUS,— en overigens, zonder behoorlijk onderzoek te doen; alles alleen op goed geloof heeft aangenomen.

Van een geheel anderen aart was het werk van MOERAGENES, dien wij overigens niet kennen. Zijne geſchiedenis van APOLLONIUS, die vrij uitvoerig moet geweest zijn, is almede verloren geraakt. PHILOSTRATUS, zo als wij reeds hebben aangemerkt,

(*m*) *Lib. in Hieroclem.* post *Philostr.* p. 430. *edit. Olear.*

(*n*) *Philostr.* Lib. I. c. 3. 12.

oordeelde 'er niet alleen zeer ongunstig over, maar heeft 'er ook geen gebruik van gemaakt. Geen wonder ook, want dezelve diende niet tot zijn oogmerk. ORIGENES immers, van dit boek melding makende in zijne wederlegging van CELSUS (o) zegt ons, dat MOERAGENES verklaard heeft, APOLLONIUS zij een doortrapte bedrieger en gochelaar geweest, die zelfs de geoefendste Wijsgeren misleid heeft. Zou het nu wel zoo vreemd zijn te denken, dat PHILOSTRATUS, geenen kans ziende, om zulk een tegenpartij bondig te wederleggen, daarom zoo laag op zijnen arbeid is gevallen? Het moet zeer zeker voldoende en beslissende geweest zijn, anders zou ORIGENES, die in zijn geschrift tegen CELSUS zo veel oordeel aan den dag legt, op dat werk met zoo veel vrijmoedigheid zich niet beroepen hebben.

Met zeer veel ophef gewaagt PHILOSTRATUS overal van de berigten van zekeren DAMIS, die in de geheele geschiedenis zich kenmerkt als een zeer onnozel en ligtgeloovig mensch, gereed om alles voor goede munt aan te nemen, wat APOLLONIUS hem verhaalde, hoe ongerijmd het ook was, en door zijne ingenomenheid met dezen zo verblind, dat

(o) *Orig. contra Cels.* Lib. VI. p. 302.

dat hij ook bij meerder verſtand, niet in ſtaat zou geweest zijn, om alles wat zijn Meeſter ſprak en verrigtte, aan een bedaard en ſtreng onderzoek te onderwerpen, zoo leerden wij reeds boven dezen man kennen en zullen beneden nog iets tot nadere bevestiging hier bij voegen (*p*).

Bij deze genoemde bronnen voegt PHILOSTRATUS nog eenige andere, als het Testament van APOLLONIUS; mondelijke narigten, ontvangen uit die Steden, die zijn held bewonderden; de Tempelen, door hem weder opgebouwd, en eindelijk zijne brieven (*q*). Alle deze narigten kunnen, het geen de aart der zake ook leert, geene waarde hebben. Wat, trouwens, is natuurlijker, dan dat alle deze narigten APOLLONIUS van zijne ſchoonſte zijde voorſtelden, niet zoo als hij werkelijk heeft gehandeld, maar zoo als het bijgeloof, gerugſteund door het listig Prieſterbedrog, hem *zich* voorſtelde, en aan anderen vertoonde.

Maar hoe heeft PHILOSTRATUS alle deze bronnen gebruikt? hij heeft, ja, eene getrouwe optelling gedaan der bronnen, die hem ten dienst ſtonden, maar, zoo als ons gebleken is, die zijn

(*p*) Zie § 10. aant. (*w*) Men kan het een en ander breeder ontwikkeld vinden bij *Tiedemann* t. a. p. *Huet* l. c. p. 975 ſeqq.

(*q*) Lib. I. c. 2.

oogmerk niet begunſtigden, ſchoof hij aan eene zijde. Ten aanzien van de overigen bekommerde hij zich niet om derzelver innerlijke goedheid, toetst niet hunne berigten, voert geene bewijzen aan voor derzelver geloofwaardigheid, maar het is hem geheel onverſchillig, wat en hoe zij verhalen. Hij bouwt geheel op de berigten van DAMIS, die zeer onaangenaam geſchreven waren, en door hem in een reiner en ſierlijker gewaad zijn gekleed geworden. (*r*) Hier nu ontſtaat de vraag, die bezwaarlijk beantwoord kan worden, *wat blijft er, na dat de geſchiedenis van* APOLLONIUS *ontdaan is van het kleed, waarin zij door* PHILOSTRATUS *geſtoken is geworden, van* DAMIS *berigten over?* Heeft hij er niet van het zijne bijgevoegd? Heeft hij niets vergroot? Heeft hij ook, gedreven door andere beweegredenen, alles gedaan, om de grootheid van APOLLONIUS zoo te verheffen, dat hij elk ander mensch overtrof! Het is bekend, om van het laatſte te beginnen dat een groot aantal Geleerden in het gevoelen ſtaan, dat PHILOSTRATUS, of de latere Platonici de wonderen en voorzeggingen van APOLLONIUS verzonnen zullen hebben, om het gezag der wonderen en voorzeggingen van CHRISTUS

(*r*) Lib. I. c. 3.

TUS te verzwakken (*s*): anderen echter verklaren zich tegen dit gevoelen of beſtrijden het opzettelijk (*t*). Het is zoo, 'er is eene in het oog loopende overeenkomst tusſchen de wonderen van CHRISTUS en de zoogenaamde van APOLLONIUS (*u*); maar het is ook waar, dat men in het werk van PHILOSTRATUS geene andere ſporen vindt, die tot die gedachten leiden. Intusſchen, de overeenkomſt is te groot, is al te zeer in het oog loopende, en te ſterk doorgezet, om althans PHILOSTRATUS van het oogmerk om, dus doende, CHRISTUS te vernederen, te kunnen vrijſpreken, dat toenmaals zoo vreemd niet was, gelijk men ziet in de geſchiedenis van VESPASIANUS, aan wien men de wonderdadige genezing van Blinden en Lammen heeft toegeſchreven, niet zonder vrij duidelijke ſporen van toeleg, om dus de wonderen van JEZUS te verdonkeren (*v*). Mogen wij aannemen

(*s*) *Huet.* l. c. *Tillemont*, *Witzius*, *Olearius*, *Brucker* en vele andere, bij welken men nog uit de latere kan voegen *Cotta* t. a. p. 3 th. bl. 1560, *Schroeck Christ. Kirchen-Geſchichte*, 2. d. bl. 265 &c. —

(*t*) *Tiedemann* t. a. p. bl. 3. &c, zijne bewijzen echter gaan lang niet door. Hij ſchijnt ook niet genoeg de zaak onderſcheiden te hebben met opzicht tot *Apollonius* & *Philostratus*. In dit gevoelen ſtaan ook *Meiners* t. a. p. & *Harles Bibl. Gr.* T. 5. p. 542.

(*u*) Men vindt eene zeer naauwkeurige vergelijking bij *Huet* l. c.

(*v*) Over de wonderen van *Vespaſianus* verhaalt *Suetonius* in Vesp. c. 7. voorts zie *Schroeck* t. a. p. bl. 266.

dat PHILOSTRATUS met dat doel zijne geſchiedenis van APOLLONIUS heeft vervaardigd, dan zeker wordt de geloofwaardigheid van zijn berigt zeer veel vermindert, maar 'er volgt nog niet uit, dat hij de narigten niet bij DAMIS heeft gevonden.

§ X.

De vraag is en blijft ook dan nog, wat is door DAMIS te boek geſteld, en wat behoort tot de opſiering van PHILOSTRATUS of met andere woorden: wat heeft DAMIS al en niet geſchreven, en wat heeft PHILOSTRATUS bij zijn berigt gevoegd? Deze vraag is, gelijk ieder merkt, onderſcheiden van eene andere, en wel deze, wat waarde heeft het berigt van DAMIS door PHILOSTRATUS gebruikt? Immers dat voorſtel zou vorderen te bepalen, wat trap van geloofwaardigheid aan het getuigenis van DAMIS moet gegeven worden? maar dat ſtaat wederom in verband met verſchillende andere bijzonderheden, als: is DAMIS in de gelegenheid geweest, om naauwkeurige berigten te bekomen? wat gebruik heeft hij van die gelegenheden gemaakt? is hij door geene vooringenomenheid geleid en beſtuurd geworden? heeft hij zich niet laten

ten misleiden? met een woord: was hij een man, die een geest van proevend onderzoek bezat? Alle deze bijzonderheden kunnen genoegzaam en voldoenend worden behandeld, en zijn ook zoo wij vertrouwen, volledig genoeg door ons behandeld om het besluit optemaken. DAMIS was een ligtgeloovig en zwak mensch, ongeschikt om daadzaken te beoordeelen, en te partijdig om een getuigenis naar waarheid afteleggen (*w*). De andere vraag dan, met welker beantwoording wij ons moeten bezig houden, is van dien aart, dat wij met reden hebben gezegd, zij is bezwaarlijk te beantwoorden. Trouwens, zoo men niet geheel willekeurig en naar eene zoogenoemde hooge kritiek wil te werk gaan, waarvan wij verklaren afkeerig te zijn,

(*w*) Het karakter van *Damis* zelf, en dat, hetwelk zijn geschrift, dien ten gevolge moet gehad hebben, en de weinige staat, welke men op hetzelve, al was men van zijne waarheids liefde en goede trouw nog meer verzekerd, zou kunnen maken, zijn uitmuntend beschreven door *Wieland*, *Agathod.* S. B 3, B 8, B 9, 175, 219, 223, 232, enz. een staaltje, 't welk *D.* zelfs in zijn geschrift bewaard, en *Philostratus*, ook gelukkig voor ons behouden heeft, zal genoeg zijn. *Apoll.* was bij *Domitiaan* van zamenzwering tegen hem beschuldigd; hij kiest de partij ('t zij dan, om niet onverhoord, door afgezondenen vermoord te worden, of om dat hij berigten had van de heimelijke vrees des Keizers voor hem als eenen Tooveraar) om zich zelf naar *Rome* ter verantwoording te gaan aanbieden: — hij zegt aan *Damis*, ik gaa eene zonderlinge reis ondernemen, en *Damis* verstaat daaruit, dat *Apoll.* als weleer *Abaris de Scijth*, op een bezemstok door de lucht zal gaan vliegen, zie *Philostratus*, L. VII. c. 10. eene diergelijke wonder-inbeelding van *Damis* volgt *ald.* c. 41.

die niets toelaat, het geen het *ſubjectief* gevoel van den *kritikus* oordeelt onbeſtaanbaar te zijn; dan zou men moeten in ſtaat zijn, om PHILOSTRATUS met DAMIS zelve te vergelijken of met anderen, die ook van DAMIS hebben gebruik gemaakt, of *eindelijk*, zoo noch het eene, noch het andere kan geſchieden, na te gaan, of, 'er in het werk van PHILOSTRATUS zelve duidelijke bewijzen voorhanden zijn, dat hij DAMIS berigten heeft vervalscht, en op zijn naam geſteld, het geen van hem niet afkomſtig kan zijn. Het laatſte hulpmiddel kan alleen gebruikt worden; want het werk van DAMIS is verloren gegaan, en buiten PHILOSTRATUS heeft ook niemand, althans zoo veel ons bekend is, van hetzelve gebruik gemaakt. Laat ons dan onderzoeken, wat de berigten van DAMIS behelsd hebben? Om hier in wel te ſlagen, zal het niet ondienſtig wezen, dat wij vooraf het volgende opmerken:

Voor eerst, PHILOSTRATUS heeft niet ſlechts in 't gemeen de bronnen, waar uit hij geſchept heeft, ontdekt, maar ook telkens vrij naauwkeurig vermeld, wat hij in dezen en geenen vond. Immers aan het einde van het twaalfde hoofddeel des eerſten boeks zijne uittrekſels uit MAXIMUS AEGIENSIS eindigende, zegt

hij

hij zulks, met zoo veele woorden (*x*). Wanneer hij vervolgens de geſchiedenis van zijnen held uit DAMIS narigten levert, verklaart hij een gedeelte van het begin dier narigten over te ſlaan, (*ij*) en elders getuigt hij, dat het geen DAMIS geboekt heeft van APOLLONIUS verklaring, rakende zijne ingenomenheid met de Pijthagoriſche Wijsbegeerte, geheel overeenſtemt met de brieven door dezen geſchreven (*z*). Op andere plaatſen, (alle kunnen wij niet opnoemen) gaat PHILOSTRATUS even zoo te werk, bij voorbeeld, de redevoering van APOLLONIUS aan de *Egijptenaars*, uit welke een fragment door hem is aangehaald, Lib. 3. c. 15 (*a*), getuigt hij uit DAMIS ontleend te hebben, Lib. 6. c. 12. In het 41 hoofddeel des *derden* boeks onderſcheidt PHILOSTRATUS de verſchillende bronnen, uit welke hij zijne berigten van de

(*x*) Ταῦτα καὶ πολλὰ τοιαῦτα Μαξιμῳ τῳ Αιγιεῖ συγγέγραπται. Zoo vermeldt hij 't ook L. VIII. c. 28. dat zijne exerpten uit *Damis* daar ophielden.

(*ij*) Lib I. c. 20.

(*z*) Lib I. c. 32.

(*a*) *Philostratus* geeft ald. L. 3 c. 15 van dat *raadzelachtige* gezegde uit *Damis*, eene verklaring van *Damis* zelf, welke geheel beuzelachtig en ongerijmd is: derhalve heeft *Damis* die dingen wel aan *Apoll.* hooren zeggen, maar heeft eene dwaze wonderverklaring zelf 'er bij verdicht, zie *Olear*, § 105. not. 2. Zoo was het karakter van *Damis*, zie aanmerking (*w*).

werken door APOLLONIUS vervaardigd, genomen heeft, en in het begin van het *zesde* boek betuigt hij van DAMIS woordelijk overtenemen het verhaal der gebeurtenisſen, in *Egijpte* en *Ethiopien* voorgevallen. In het 27 hooſddeel van dat boek betuigt PHILOSTRATUS, als uit *eigene* ondervinding, dat 'er Satijrs en deze vrouwziek zijn, enz. Met een woord, het is bij eene aandachtige doorbladering van PHILOSTRATUS werk gemakkelijk optemerken, wat hij uit zijne verſchillende bronnen geſchept heeft (althans *getuigt* geſchept te hebben; want verder kunnen wij, om dat wij zelf die bronnen niet kunnen gebruiken, hier niet komen). Dit zal nog duidelijker blijken, als:

Ten anderen, in het oog valt eene aanmerkelijke verſcheidenheid in het verhaal van PHILOSTRATUS, wanneer hij DAMIS berigten volgt, en wanneer hij die van elders ontleent. In het eerſte geval ſpreekt hij meer onbepaald, en is het: men zegt (*φησί*), of DAMIS zegt (*φησιν ὁ Δαμις*), hem zeer eigen; in het laatſte geval, daar en tegen, ſpreekt hij meer ſtellig en bepaald. Zoo, bij voorbeeld, worden de wonderdadige genezingen, die APOLLONIUS in *Indien* verrigt zal hebben, Lib. 3. c. 38—40 niet op die gewone

wijze

wijze aangehaald, maar meer direkt en ſtellig geboekt; derhalve zijn deze denklijk niet uit DAMIS (*b*). Nergens is dit meer in het oog loopende, dan in het *vierde* boek, in het welk DAMIS maar zelden is aangehaald, terwijl in het volgende *vijfde* boek gedurig weder voorkomt die wijze van aanhalen, welke men in die *drie eerſten* ontmoet. Daar wij nu doorgaans dit verſchil hebben waargenomen, zoo meenen wij dat zulks ons regt geeft, om te beſluiten, dat PHILOSTRATUS in alle die gevallen, waar in hij meer ſtellig en bepaald ſchrijft, zich als dan heeft bediend van zijne naſpeuringen, van welke hij in den aanvang zijns werks melding maakt.

Ten derden, PHILOSTRATUS heeft meermalen door uitweidingen, welke hij zich veroorlooft, om zijne eigene geleerdheid aan den dag te leggen, het verhaal van DAMIS afgebroken. Het is van belang, dit wel op te merken, vooral om dat ſomtijds de eigene redenering van PHILOSTRATUS ongevoelig in een loopt met de uittrekſels uit DAMIS (*c*), waar door dan de onderkenning van het geen hij

(*b*) En juist in deze Verhalen van wonderdadige genezingen is vrij wat overeenkomst met die, welke de Evangelisten van onzen Zaligmaker vermelden, — dit verſterkt ons gezegde, § 10. aan't einde.

(*c*) Men vindt hier van een ſprekend bewijs Lib. V. c. 4 vs. 5.

hij uit dezen geſchiedſchrijver heeft ontleend, en wat hij zelve daarbij heeft gedaan, moeijelijker wordt. Tot die geleerde uitweidingen behooren inzonderheid de Aardrijks en Natuurkundige aanmerkingen, die men ſchier gedurig ontmoet (*d*), gelijk ook eene enkelde geſchiedkundige (*e*). Hier toe moeten verder gebragt worden, de apologien voor APOLLONIUS, om hem en zijn karakter te verdedigen, tegen anderen, die min gunſtig over hem oordeelen (*f*). Het is van des te grooter aangelgenheid, op dit ſtuk te hechten, als dit ons ontdekt den trap der kundigheden van PHILOSTRATUS, die niet zelden grove misſlagen heeft begaan, ongelukkig genoeg door OLEARIUS ſoms verdedigd (*g*).

Eindelijk en ten vierden. PHILOSTRATUS verhaalt vele dingen, bij welke DAMIS niet tegenwoordig is geweest, of heeft kunnen tegenwoordig zijn. Opmerkelijk is, dat hij, melding makende van de wonderen der *Indiſche*

(*d*) Men vergelijke Lib. I. c. 20., 22., 25. Lib. II. c. 1—4. Lib. III. c. 1. & c. 6—8. Lib. V. c. 1. et ſeqq. Lib. 6. c. 1.

(*e*) Lib. II. c. 21.

(*f*) Lib. V. c. 12. vergeleken Lib. VII. c. 39, disputeert *Philostratus* tegen hen, die *Apollonius* hielden voor een Toovenaar, en Lib. VII. c. 35. verdedigt hij zijnen held, van wien men een brief had verſpreid, waarin hij *Domitiaan* om het ontſlag uit zijne gevangenis verzocht.

(*g*) Zie een voorbeeld Lib. IV. c. 35. pag. 176. not. 4.

ſche Gijmnoſophisten, zoo ſpreekt, als of APOLLONIUS zelve die verhaalt (*h*). Zeker is het, dat DAMIS volgens zijn eigen berigt, niet tegenwoordig is geweest bij de ontmoeting, van den Koning der *Meden* met JARCHAS en APOLLONIUS (*i*) terwijl het zeer bedenkelijk is, of DAMIS, die deze ontmoeting van APOLLONIUS vernomen heeft, wel tegenwoordig is geweest bij het geſprek tusſchen dezen en JARCHAS, althans dat APOLLONIUS om DAMIS tot zijn oogmerk te gebruiken, hem zeer veel heeft diets gemaakt, lijdt geen twijfel. Dit geldt ook van APOLLONIUS wonderen in *Indien*, en van andere te voren opgenoemde bijzonderheden, voor al van het doen ophouden der Pestziekte in *Epheze*, door PHILOSTRATUS zoo verhaald, dat men niet twijfelen kan, of hij heeft het berigt des aangaande van elders ontvangen. Dat DAMIS eindelijk bij de laatſte verantwoording van APOLLONIUS voor DOMITIAAN, niet tegenwoordig is geweest, blijkt uit L. 7. c. 41. hij was trouwens vroeger naar *Putcoli* gezonden (*k*).

Uit

(*h*) Lib. III. c. 14.

(*i*) Lib. III. c. 26.

(*k*) Dit *ten vierden* opgemerkte, geldt althans voor dat genezen der Pest te *Epheſe*, zie boven § V. n (*) — ook van 't *verdwij-*

Uit deze aanmerkingen kan men nu reeds afleiden, hoe veel DAMIS berigten behelsd hebben; te weten, zoo wij ons niet bedriegen, met uitzondering van al het opgenoemde, liggen zij ten gronde van PHILOSTRATUS werk, (*l*) die overigens bijgevoegd heeft, al het geen hij, om zijnen held te verheffen, had kunnen ontdekken. Meermalen trouwens gevoelden wij bij het doorlezen van zijn geſchrift, hoe zeer hij alles aangreep, wat tot zijn oogmerk kon dienen, en ſomtijds ſcheen het ons toe, als of hij *ſtudieus* de verhalen des Euangeliſten in enkelde trekken heeft willen navolgen, om APOLLONIUS des te meer te

dwijnen van den vrijgeſproken *Apoll.* uit de gerigtszaal van *Domitianus*, Lib. VIII. c. 5. fin. Lib. VII. c. 41., anders bekennen wij, dat deze aanmerking meer behoort tot de andere vraag, over de geloofwaardigheid van de berigten van Damis zelf: want vele dezer dingen, waarbij D. niet was tegenwoordig geweest, had hij echter, 't zij uit den mond van *Apoll.* of van anderen, in zijn verhaal geboekt, en heeft *Phil.* ook — vergel. de hier in den text aangehaalde plaatſen.

(*l*) 'Er komt echter nog iets in aanmerking, 't geen van veel invloed kan geweest zijn: maar welke wij niet meer bepaald kunnen nagaan: namelijk: *Philostr.* moest eene *nieuwe redactie* leveren der opteekeningen van Damis, wiens ſtijl zeer verwaarloosd was, *Phil.* Lib. I c 3., dit moest nu wel, gelijk *Phil.* zelf getuigt, voornamelijk ſlechts den *ſtijl* betreffen, maar hij liet 'er ook wel eens iets uit, Lib. I. c. 20. Lib. VII. c. 28. hij onderzocht ook zelf, en laschte hier en daar in, en maakte 'er een eigen werk van, (gelijk wij gezien hebben) en van den ſlechten ſtijl van *D.* maakte hij een werk, welks beſchaafden, zelfs gekunſtelden ſtijl, door allen erkend wordt: hoe zeer kan dan ook dat geen, het welk, wat *de zaak* be-

weft,

te verheffen (*m*): zulks kan ons ook te minder bevreemden, daar PHILOSTRATUS, blijkens zijne *Heroica*, een ligtgeloovig man, was (*n*), ongemeen ingenomen met alles, wat vreemd, grootsch en buitengewoon was. Wat kon en moest men natuurlijk van zulk een man verwagten? Dit, dat hij, zelfs zonder eenig oogmerk om anderen te misleiden, zulk eene opgefmukte geſchiedenis moest ſchrijven, die alle kenmerken droeg van overdreven en even daar door ongeloofwaardig te zijn. PHILOSTRATUS toch heeft niet anders dan zoo geſchreven, dat elk moet zeggen, hij heeft zijne

treft, waarlijk uit *D.* is overgenomen, bij de bearbeiding, door anderen uitdruk, van gedaante veranderd zijn: — te meer, daar *Phil.* ook een *eigen doel* bij zijn werk had. L. I. c. 2. enz.

(*m*) Bov. bladz. 123. aant. (*b*) *Philostr.* IV. 20. vergel. *Marcus* V, *Apollonius* had ook niet noodig dat hem iemand iet zeide, want hij zelf wist wat in den mensch was, *Phil.* Lib. I. c. 19, vergel. *Euang. Joann.* C. II. vs. 25. en het geen *Philostr.* Lib. VII. c. 14 (als had hij 't uit *Damis*, — maar die zeker dergelijke redevoeringen niet zoo volledig en zoo fraai had opgeteekend) aan *Apoll.* laat zeggen: σοφος δ' ανηρ αποθνησκετονομω προστεταχται, ſchijnt aanſpeling op de plaats uit Paulus brief aan de *Romeinen* k. 5. vs. 7.

(*n*) De Heroica van *Philostr.* vergeleken met zijn *vita Apoll.* toonen 1. zijne ligtgeloovigheid. Zie 't ſtellig Verhaal en betoog van de veelmaal gevonden *Reuzen-gebeenten*, Heroic. c. I. § 2, 3, 4, vergeleken *vita Apoll.* Lib. VI. c. 27. 2. Vooral ook zijne bijgeloovigheid, en zelfs, naar mij dunkt, kunnen wij daaruit opmaken, welk denkbeeld eigenlijk *Philostr.* zich van *Apoll.* vormde, namelijk als van een Wezen, wel geen GOD, maar echter van bovenmenſchelijke meer Goddelijke natuur, een Heros of half

God

zijne geſchiedenis gedicht (*o*): maar het is 'er verre van af, dat hij alles zou verzonnen hebben, het welk door de geſchiedenis ook weerſproken wordt. In tegendeel, hoe hij ook DAMIS narigten opgeſierd heeft, APOLLONIUS blijft in de eerſte plaats te beſchuldigen, die van dezen onnozelen zich heeft bediend, om na zijnen dood een grooten naam te maken.

TWEEDE AFDEELING.

§ XI.

Eindelijk dan brengt ons de orde tot het gewigtig vraagſtuk, in het laatſte gedeelte der opgave aldus vervat: „ of ook, en in hoe „ verre, eene vergelijking der berigten, ons „ door PHILOSTRATUS en anderen wegens „ APOLLONIUS, en door de Euangelisten „ nopens JEZUS CHRISTUS nagelaten, met „ en gevoegd bij eene vergelijking van de „ uiterlijke omſtandigheden dier Schrijvers, een „ bewijs kan opleveren voor de echtheid der „ Evangeliſche ſchriften?"

God. Als zoodanig had *Apoll.* gemeenzamen omgang met Achilles Lib. IV. c. 11—16. enz. 3. De Heroica van *Philostr.* gelijk mede zijne Icones bewijzen zijn talent tot Romaneske fictie.

(*o*) 't Werk van *Philostr.* is, offchoon denkelijk buiten zijn toeleg, flechts hiſtoriſche *Roman.*— Fraaie kritiek van *Philostr.* en zijn werk, geeft *Wieland*, *Agathod.* V. B. 2. kap. ſ. 229, 230.

Ons dunkt, dit gedeelte van het vraagſtuk te moeten beginnen met de bepaling van het denkbeeld, *de echtheid van een geſchrift.* In het algemeen is echtheid (αυθεντια) zoo veel als geloofwaardigheid (αξιοπιστια) waarvan, om ſlechts één voorbeeld te noemen, terwijl wij in de aanmerkingen aan den voet der bladzijde meerdere zullen opgeven (*p*), ten bewijze kan verſtrekken de Latijnſche vertaling van den Bijbel, de *Vulgata* geheten, die, ingevolge een beſluit van de *Trentſche* Kerkvergadering (*q*), de authentike genaamd wordt, tot aanduiding, dat zij boven alle andere *Latijnſche* vertalingen, zeker en geloofwaardig zij. Ingevolge dan van deze bepaling wordt gevorderd, zal eenig werk voor echt gehouden worden, dat het blijke, een boek zij van dien ſchryver, wiens naam het draagt, — dat het niet door latere Afſchrijvers zoo vervalscht zij geworden, dat de ware meening des Schrijvers nu niet meer gekend kan worden, en dat men het dus voor een geloofwaardig werk kan en mag houden. Offchoon dit nu is de eigenlijke betekenis van het woord *authentia*, zoo heeft men echter in de *oordeelkunde* (*kritiek*) de

(*p*) Cicero ad Atticum 9, 14. 10, 9.

(*q*) Decreta Concil. Trid. ſeſs. 4. pag. 8 ed. Antw. 1585.

echtheid van de onvervalschtheid en geloofwaardigheid onderſcheiden. Wij weten te wel, wat gronden voor deze onderſcheiding zijn aangevoerd geworden, dan dat wij die eenigzins zouden willen wraken; maar nu het Genootſchap het denkbeeld van echtheid niet heeft bepaald, meenen wij vrijheid te hebben, om hier tevens het eerſtgenoemde en ruimere denkbeeld te volgen. En in de daad, behalven dat de echtheid der *vier Evangelien* zoo overtuigend is bewezen en verdedigd geworden, dat elk onpartijdig onderzoeker der oudheid die niet kan betwijfelen (*r*), moeten wij ook rondborstig verklaren, dat wij niet zien, hoe een afdoenend bewijs voor de echtheid der Evangelien, in de gewone beteekenis van het woord echtheid, kan worden aangevoerd uit zoodanige vergelijking als het Genootſchap vordert. Immers, en dit zal ons nader blijken, al het geen op die wijze kan gedaan worden, is, dat men aantoone, de Evangelien hebben veel meer inwendige kenmerken van echtheid, dan de geſchiedenis van APOLLONIUS. Maar de inwendige bewijzen, wel verre van beſliſſende te zijn, maken het ſlechts mogelijk en waarſchijnlijk, dat

(*r*) Verg. *Lotze Oordeelk. Inleiding tot de Schriften des N. V.* id. Bl. 129. &c. en de Schrijvers daar aangehaald.

dat een boek echt zij (*s*); en wat zou daarmede voor de goede zaak van het Christendom gewonnen worden? Maar mogen wij het meer algemeene denkbeeld volgen, dan kunnen wij eenen PAALZOW (*t*), en ſoortgelijke onbeſchaamde vijanden van het Christendom, welken het onverſchillig is, met hoedanige wapenen zij het Christendom beſtrijden, den mond ſnoeren.

§ XII.

Zulk eene vergelijking als wij meenen dat het Genootſchap van ons verwacht, en als wij zullen pogen te geven — zulk eene vergelijking en betoog der hooge waarde van de Evangeliſche gedenkſchriften des Christendoms, waar bij de geſchiedenis en berigten van APOLLONIUS in geene de minſte vergelijking kunnen komen; betoog, derhalven, dat het geen

(*s*) Verg. *Lotze* t. a. p. Bl. 7.

(*t*) Deze heeft onder verdichte naamen meer dan een werk tegen het Christendom geſchreven, onder anderen *Gewisſheit der Beweiſe des Apollinismus, oder Widerlegung der Prufung und vertheidigung der Apolloniſchen Religion, angeſtelt von den Herrn Michaelis. Von Aemil. Lucin. Cotta. Ober-priester bij dem Tempel des Jup. Capitol. zu Rom. u. Mitglied der Acad. der Wisſens. zu Athen. a. d. Lat. uberſetzt von dem Verf. des Hierokles. Frankf. & Leipzig*, (*eigenlijk Helmſtedt*) 1787. Tegen hem ſchreef *Kleuker* zijn bekend werk, en inzonderheid *J. B. Leiderwald. Anti-Hierocles, oder J. C. und Ap. van Tijana in ihrem groſſen ungleichheit dargeſtelt, Halle* 1793.

wij tegen deze zeggen, op de eerſte geheel niet kan terug ſlaan, is hoogstnoodig.

Voorheen toch had OLEARIUS (proleg. p. XXXIV.) met al te groote zwakheid, en dit hemelsbreed onderſcheid uit het oog verliezende, zijne vrees geuit, dat het van wege die zeer ſchadelijke toepaſſing, hoogstgevaarlijk ware, de wonderen, welke van APOLLONIUS verhaald worden, wat den grond dier daadzaken aanbelangt, aantenemen, maar ze tevens, met eenige ouderen en lateren, toe te ſchrijven aan Duivelskunst, of met andere nieuweren, ze bloot natuurlijk te verklaren; en laatſtelijk, na dat WIELAND in de fraaije fictie van zijnen *Agathodæmon*, vooral ook de natuurlijke, meestal zeer ongedwongene, en waarſchijnlijke verklaring der wonderverhalen, door DAMIS beſchreven, en door PHILOSTRATUS overgenomen of aangevuld, had opgegeven, heeft een Duitsch Godgeleerde, Doctor ja Hoogleeraar der Godgeleerdheid, JOH. PHIL. GABLER in 't uittrekſel 't welk hij in zijn *neues Theol. Journal*, (IX B. 3. ſt.) van 't werk van WIELAND gaf, eerst, (ſ. 221.) gezegd, als iets dat van zelf ſprak, „ dat deze voortreffelijke „ proeven van zeer natuurlijke verklaring van „ DAMIS wonderberigten, voorzeker wel na- „ gevolgd zouden worden bij ſoortgelijke won-

„ der-

„ derverhalen der Evangelisten," ja, tegen 't einde van zijn relaas, (f. 248.) wekt hij zelf anderen, en in de eerſte plaats WIELAND, daar toe op, en geeft plan en hulpmiddel aan de hand (*u*). Zoo veel verder nog van het Christendom is deze Godgeleerde dan WIELAND, die, ſchoon hij zelf 't geſchiedkundige van 't Christendom onzeker ſtelt, of er geen acht op ſlaat, echter uit de geſchiedsoorkonden het zedelijk reine, ja 't Goddelijke van onzen gezegenden Heiland, en zijne oneindige verhevenheid boven de onzedelijke kunstgrepen van eenen APOLLONIUS heeft weten opteſporen, en meesterlijk aantoont; maar ook zóó fijn, om daar voor regt gevoelig te zijn, is 't zedelijk gevoel van GABLER niet (*v*).

(*u*) „ Nach dem geist unſers zeitalters zu urtheilen, wird es „ nun auch nicht an Nachahmungen und uebertragung dieſer Wielan- „ diſchen manier auf den *Weiſen von Nazareth* fehlen, wozu der „ gehaltvolle Commentar des Hern Dr. *Paulus* uber die Evangelien „ reichen ſtof darbieten könnte. In einen ſolchen Halbroman, wur- „ de vielleicht ein Nathanael den Weiſen von Nazareth eben ſo auf „ dem gebirge *Libanon* wieder finden, wie hier Hegeſias den *Apol-* „ *lonius* auf dem Dictaeïſchen gebirge. Nur ist zu wunſchen, „ dasſ keine *ungeweihete hand* ſich an ein ſolches Werk wagen „ möge. Nur *Wielands* Meisterhand möchte einen wurdigen Pen- „ dant zum Agathodaemon liefern konnen. Wenigſtens ist ein neuer „ verzuch gewisſ nicht durch die *Naturliche Geſchichte des grosſen* „ *Propheten von Nazareth*, (3. Theile 1800—1802.) uberflusſig „ geworden."

(*v*) Het lijdt naauwelijks twijſel, of 't oordeel dat *Wieland*, *Apollonius*, in afzondering tot rust en aan 't eind van zijne loop-

baan

Hoe welmeenend nu de zoo even aangehaalde vrees van OLEARIUS ook moge wezen, 't blijkt echter genoeg van zelf, dat zulk mogelijk misbruik het vereischt gebruik der *historiſche kritiek* niet kan weg nemen; het reſultaat dier *kritiek* moeten wij eerlijk aannemen, maar mogen 't ons niet ſcheppen; alle die wonderverhalen voor leugen en verzinſel te verklaren, kon even ſchadelijke gevolgen hebben (*w*).

Het werk van PHILOSTRATUS te ontleden en in deszelfs onderſcheiden beſtanddeelen op te losſen, is aan 't Genootſchap zeer gewenscht en zeer gewigtig voorgekomen. Wij hebben ons aan dezen wensch geleend, en geene moeite ontzien; maar immers wil juist nu eene ſchare van Schrijvers onze Bijbelboeken, voor al wil men de Evangelien op eene wijze die gelijk *ſchijnt* aan deze, behandelen, ontleeden

baan gekomen, over zich zelf laat vellen, (ſ. 338,) is 't oordeel van *Wieland*, en de ſterke lofsverheffing van JEZUS en zijnen Godsdienst, welke *W.* aan *Apollonius* in den mond legt, (ſ. 343.) *Wielands* gevoelen.— Nu laat *W.* (ſ. 345.) zijnen Hegeſias, op die Confeſſie en zelfsveroordeeling van *Apoll.* antwoorden: „ Du „ bist ſehr ſtreng gegen dich ſelbst, *Apollonius*!" Dit is bij *W.* ſlechts een converſatie woord, gelijk 't natuurlijk daar vallen moest; maar dient hem ook om den overgang aantebrengen, en *Apoll.* die harde bekentenis te laten ſtaven, door 't vermelden der hoogere voortreffelijkheid van dien jongen Joodſchen man, die gelijktijdig met hem geleefd had: maar *Gabler* (ſ. 247.) ſtelt het voor: „ *mit* „ *recht* ſcheint ihm hierauf Heg. zu groſſe ſtrenge gegen ſich ſelbst „ vor zu werfen," — *Gabler*, mogt men zeggen, ſtaat tot *Wieland* niet hooger, dan *Damis* weleer tot *Apollonius*,

(*w*) Zie 't geen *Mosheim* opmerkt, § VIII. aant. (*b*) aangeh.

den en ſchiften. Geeft dan 't Genootſchap, geven wij, door onze handelwijze, voet aan zulk verminken en ſchenden van Gods woord? Dat zij verre! welk eerlijk Onderzoeker zal ons dit verwijt doen? — Maar 't blijkt hier uit, dat alles aankomt op de *vergelijking* der Evangeliſche verhalen met de berigten nopens APOLLONIUS. Deze nu komt geheel uit ten voordeele van onze gewijde Boeken, en tot derzelver ſterkſte bevestiging, en ſtelt derzelver inhoud, en alzoo 't geheele geſchiedkundige van 't Christendom van deze zijde geheel ſchootvrij.

§ XIII.

Op dat wij ook wederom den loop der vraag volgen, zullen wij eerst de berigten nopens APOLLONIUS, met die der Evangelisten nopens JEZUS CHRISTUS, vergelijken (*x*).

Voor eerst, de berigten nopens JEZUS CHRISTUS zijn, wat derzelver herkomst betreft, zeer zeker echt; daarentegen zijn de berigten nopens APOLLONIUS ten dezen aanzien, zoo al niet ondergeſchoven, althans zeer verdacht.— Wij zullen deze ſtelling kortelijk betoogen.

(*x*) Hierocles, (welk fragment *Euſeb.* c. Hier. c. 2. bewaart) had reeds de ſtoutheid, de Levensbeſchrijvers van *Apollonius* niet ſlechts tegen over, maar boven de Evangelisten te ſtellen.

Voor eerst, de berigten nopens JEZUS in de *Evangelien* zijn met de daad van hun vervaardigd geworden, op wier naam zij gaan.— Dat de vier Evangelisten werkelijk de levensgeschiedenis van CHRISTUS hebben geschreven, is het eenparig getuigenis der grijze oudheid, dat meermalen zoo uitvoerig als overtuigende is betoogd geworden (*y*). Wat pogingen men ook heeft aangewend, om dit getuigenis te ontzenuwen, ze zijn altijd mislukt, zelfs de jongsten; — bij welken ten gronde ligt de stelling, die door geene historische bewijzen is gestaafd, dat ze uit een gemeenschappelijk werk, (Ur-Evangelie) ontstaan zijn, — bewijzen, dat het algemeen gevoelen der Christenheid steunt op gronden, die te echt zijn, om door losse gissingen, willekeurige redeneringen en verkeerde voorstellingen, of, om rond uit te spreken, verdraaijingen, te kunnen worden omgewroet (*z*). Kan men zulks zeggen van de berigten, waarop PHILOSTRATUS zich grondt? Wie was DAMIS, die van APOLLONIUS zoo veel verhaalt? Niemand kent hem.— Hoe weten wij, dat DAMIS wer-

(*y*) Verg. *Lotze* t. a. p. Bl. 162. &c.

(*z*) Nog onlangs heeft dit bewezen de *Recenfent*, van Eichhorns Einleitung in das N. B. in de Allg. Litteratuur zeit. 1805. en onder de onzen, de waardige *Greve*, in de *Verstr. Gedachten*, IIe. stukje.

werkelijk zulke berigten heeft vervaardigd? PHILOSTRATUS is de eenige, die 'er van melding maakt,— en ons van derzelver eigenlijke geſteldheid niet alléén niets heeft berigt, maar ook zonder eenig kritisch onderzoek die heeft gebruikt? wie ſtaat ons borg, dat DAMIS zelf niet een geheel gefingeerd perſoon is? of zoo dit niet al, wie ſtaat ons dan borg, dat niet iemand van zijne familie, of wel hij, van wien ze in handen der Keizerinne JULIA gekomen zijn, die opgeſteld heeft?

Ten anderen, de berigten der Evangelisten nopens JEZUS zijn werkelijk in dien tijd vervaardigd geworden, waarin ze gezegd worden geſchreven te zijn, en niet eerst later op hunnen naam uitgegeven. Ook deze ſtelling, naauw met de voorgaande verbonden, is bondig betoogd, en wordt door de voorſtanders van het zoogenoemde *Ur-Evangelie* niet ontkend. Trouwens, wij weten, dat ze reeds in de *eerſte* Eeuw bekend en gebruikt zijn geworden; zelfs hebben de Ketters en de Beſtrijders van het Chriſtendom zulks erkend (*a*). Wij kunnen zelfs met tamelijke zekerheid het juiste Jaar bepalen, wanneer de Evangelie-Boeken zijn vervaardigd geworden, zoo bekend zijn ze geweest.—

(*a*) *Lotze* t. a. p. Bl. 278. &c.

Kan men dit zeggen van de berigten nopens APOLLONIUS? Laat ons eens toegeven, dat DAMIS berigten van APOLLONIUS heeft vervaardigd, wanneer zijn die dan nog, of waar zijn ze vervaardigd; waarom zoo lang verborgen gehouden? Is het niet zeer vreemd, dat de berigten van eene zoo merkwaardige geschiedenis geheel onbekend zijn vóór PHILOSTRATUS.

§ XIV.

Ten tweeden, zoo men het werk van PHILOSTRATUS voor een echt stuk houdt, niet tegenstaande zijne berigten nopens APOLLONIUS geene waarde hebben, dan moeten de Evangelien althans echt zijn, om dat derzelver berigten nopens JEZUS alle waarde hebben.— Wordt niet hedendaags de echtheid der *vier Evangelien* bestreden, om dat ze zoo vele wonderen verhalen, die door JEZUS CHRISTUS verrigt zijn? Wie eenigzins bekend is met de latere aanvallen, zal hier geen bewijs vorderen, (*b*). Men had hier bij niet uit het oog moeten verliezen, dat zulk eene redenering in allen gevalle slechts toepasselijk is op het verstand en de waarheidsliefde van eenen Schrij-

(*b*) Men vergelijke slechts *Ekermann* Th. Beijtr. V. B. 2. St. Bl. 47.

Schrijver, maar geenzins de echtheid van zijn werk, als zoodanig, betreft.— Daar wij nu voor de echtheid van de vier Evangelieboeken geene andere bewijzen bij brengen, dan men voor elk ander werk bijtebrengen gewoon is, zoo konden wij deze aanmerking niet voorbij gaan. Of, is de eisch onredelijk, als wij verlangen, dat men de echtheid van onze Evangelieboeken zoo zal beoordelen als men gewoon is elk ander werk te beoordelen? Dit en niets meer vorderen wij van elken Bestrijder.— Waar vindt men nu ergens bij een eenig Schrijver onzekerder berigten, ongerijmder verhalen, en eene opeenstapeling van wonderen, bij welken het bedrog kenbaar is, dan in PHILOSTRATUS geschiedenis van APOLLONIUS? Tot nog toe echter is het niemand in den zin gekomen, daarom dat werk aan PHILOSTRATUS te ontzeggen, offchoon het oordeel eenparig is, dat zijne narigten hoogst ongerijmd zijn. Kan dit gezegd worden van de berigten nopens JEZUS in de Evangelieboeken? Wij durven gerust elken Bestrijder der Evangelische wonderverhalen uitdagen, om ons dat laffe, dat ongerijmde en weersprekende in dezelve aantetoonen, dat men overal in de wonderverhalen van APOLLONIUS ontmoet. Maakt men nu in weerwil daarvan gene zwarigheid,

om

om het werk van PHILOSTRATUS, als een door hem geſchreven werk te erkennen, dan vervalt althans die tegenwerping tegen onze Evangelieboeken geheel en al. Dezelfde gronden, die voor het eerſte pleiten, zijn nog veel meer toepaſſelijk op de laatſten, bij welken die in grooter getal voorhanden zijn, dan bij het eerſte.

§ XV.

Ten derden, de berigten nopens JEZUS in de Evangelieboeken vervat, zijn geheel onvervalscht, ſtellen ons de wonderen door CHRISTUS verrigt, zoo voor, als ze werkelijk gebeurd zijn; maar de berigten nopens APOLLONIUS en zijne zoogenoemde wonderen zijn door PHILOSTRATUS zoo bewerkt geworden, dat wij geene zekerheid hebben, nopens het gene hij gedaan heeft.— Als men met een open oog, door geene vooroordeelen verblind, de Evangeliſche wonderverhalen leest, dan gaat het ons niet anders, dan of wij tegenwoordig waren op het ſchouwtoneel zelve, en wij worden door de innerlijke baarblijkelijkheid der berigten gedrongen, om ze als echte en onvervalschte te erkennen. Behalven deze overal doorſtralende kenmerken van waarheid, kunnen wij ons nog beroepen op het getuigenis

nis der vroegſte vijanden van het Christendom, die de echtheid en waarheid dier verhalen ſtaven (*c*). Maar geheel anders is het gelegen met PHILOSTRATUS berigten nopens APOLLONIUS. Hij, die ze van anderen ontleend heeft, geeft niet het geen deze hebben geboekt, maar heeft dat nader bewerkt, zoo, dat het nu voor ons geheel onzeker is, wat zijne bronnen eigenlijk behelsden. Wij zijn thans niet in ſtaat te beſlisſen of alles werkelijk zoo gebeurd is, als PHILOSTRATUS zulks vermeldt; wij moeten geduurig twijfelen, of hij niet omſtandigheden, die plaats gehad hebben, opzettelijk heeft weggelaten (*d*), of wel omſtandigheden heeft verzonnen, alleenlijk om zijn held te doen ſchitteren. Het zijn even deze innerlijke kenmerken van vervalſching of verdichting, die ons regt geven, het berigt van PHILOSTRATUS als geheel onzeker te verwerpen.

Ten

(*c*) Men vergelijke *Serenius Getuigenisſen van Jezus, getrokken uit de Schriften der Heidenen. Arnhem* 1769, zie ook de Verh. van *Meijer* en eenen ongenoemden, in de Werken van het *Haagſche Gen.* voor het jaar 1799.

(*d*) Hoe onnaauwkeurig en onzeker verhaalt hij de opwekking van eene jonge Dochter te Romen, waar over is natezien, behalven *Euſebius* in Hieroclem, p. 461. *Hauteville Religion Chretiene prouvée par les faits*, Liv. III. § 1062. & 1063. Hier over bepaaldelijk handelt ook de Eerw. *Baruetb*, ter plaatſe in de volgende aanteekeningen aangehaald.

Ten vierden: de berigten nopens JEZUS in de Evangelieboeken zijn gelijktijdig met de gebeurtenisſen zelve, maar het tegengeſtelde heeft plaats met de berigten nopens APOLLONIUS.— De berigten door de Evangelisten medegedeeld, zijn niet genomen uit andere, die later zijn vervaardigd, en waarvan de geſchiedſchrijver zoo weinig als zijne Lezers kon weten; zij zijn genoegzaam gelijktijdig met de gebeurtenisſen zelve geboekt geworden, in een tijd, dat deze alom bekend waren en elk een 'er zekerheid van hebben, of tegen hen optreden, en hen in 't aangezicht weerleggen kon. PHILOSTRATUS daarentegen maakte de geſchiedenis van APOLLONIUS meer dan honderd jaren na zijnen dood eerst bekend, terwijl het inderdaad twijfelagtig is, of hij waarlijk een echt en vroeger berigt heeft gehad, om aan zijne geſchiedenis een grond van voldoende zekerheid te geven; en wie kon, na die honderd jaren, het opgeſmukt verhaal van PHILOSTRATUS met ſtrijdige getuigenisſen of daadzaken gaan weederleggen (*e*)?

§ XVI.

(*e*) *Paleij, Ueberſicht und Prufung der Beweize und Zeugnesſe fur das Chriſtenthum* I. B. Bl. 247. Zeer goed is deze aanmerking ontwikkeld en aangedrongen door den Eerw. Heer *Barneth*, in zijne *Red. en beſcheid. Weerlegg. der bedend. Deist. en Vrijg.* 1767. Voorr. Bl. XV—XLI. Zie voorts bened. § XVII, XIX.

§ XVI.

Ten vijfden: vergelijkt men het vreemde, beuzelachtige, ja dikwijls ongerijmde en onzedelijke van 't geen PHILOSTRATUS nopens APOLLONIUS geboekt heeft, met het eenvoudige, natuurlijke, maar waarlijk edele en godlijke van de verhalen der Evangelisten nopens JEZUS, dan kan men niet nalaten inteſtemmen in de opmerking van den laatſten uitgever en al te veel verdediger van PHILOSTRATUS, „ dat zijn werk, wel verre van ſchade te doen aan het Christendom, ten luisterrijken bewijs ſtrekke, hoe onmogelijk het „ voor den ſcherpzinnigſten valle, wonderen „ te verzinnen, welke verdienen vergeleken „ te worden met en tegengeſteld aan die, „ waarmede CHRISTUS en zijne gezanten „ hun gezag bevestigd hebben; ja, hoe de „ menſchelijke wijsheid niets vermoge te bedenken, 't welk eenigzins nadere aan de „ verhevene heiligheid en zuivere zedelijkheid „ dier leere door hun ons nagelaten (*f*)." APOLLONIUS daarentegen, met alle die verhevenheid, welke hij bij PHILOSTRATUS heeft,

(*f*) Conſer. *Olearii præfatio* pag. 32. Adde *Brucker*, T. II. pag. 142. & 145.

heeft, dringt zich in bij de Keizers (*g*), ſpant zamen met de Prieſters (*h*), wedijvert tegen andere PHILOSOPHEN van zijnen tijd (*i*), reist en trekt zonder ophouden meer dan tachtig jaren lang, maar zonder iets van blijven-

de

(*g*) Vespaſiaan op 't Keizerlijk bewind belust, zocht de Vriendſchap van *Apoll.* die bij 't wuſt en bijgeloovig Egijptisch Volk in hooge achting ſtond.— *Apoll.* drong dan ook Vespaſiaan om het bewind aan te grijpen, maar wilde ſtraks den Keizer beheerſchen, en ſtak zich in Regerings zaken, welke hem geheel niet aangingen; hier aan gaf Vespaſiaan niet toe, maar liet hem varen, nu hij hem niet meer nodig had; het welk *Apoll.* zeer euvel opnam. *Philostr.* Lib. V. c. 27—41.

(*h*) In zijne jeugd ſchijnt *Apoll.* half onwetend en in zijne dweperij door ſlimmer Prieſteren als werktuig te zijn gebruikt geweest, b. v. te *Aegae* in den Tempel van Aesculapius.— Naderhand beruigt hij ſteeds de hoogſte achting voor de heiligdommen, en Volks godsdienst, die toch bij geen verſtandigen meer achting en ingang vond, en ook door hem ſlechts bij 't gemeen en voor eenigen tijd verkrijgen kon. Sommige Prieſters, 't fijne der zaak niet vattende, miskenden hem eerst; maar berieden zich ſtraks beter. *Philostr.* Lib. I. c. 9—12. Lib. IV. c. 18. Lib. VIII. c. 17, 19. etc.

(*i*) Het bezwaart *Apoll.* zeer, dat *Euphrates*, die ſteeds algemeen vereerd wierd (v. cit. ab. *Olear.* p. 16. not. 17.) de beſtendige en hevige vijand was van *Apoll.* die na zijn dood geen, of een kwaden naam behield, en denkelijk zijn roem geheel overleefde: — maar geſteld dat het Verhaal van *Philostr.* en 't geen in de brieven van *Apoll.* voorkomt, en de kunſtige verklaring of hijpotheſen van *Wieland* (6. B. 1. kap. ſ. 302—6.) *Apollonius* in dezen ontſchuldigen, zoo blijft het veel tegen hem afdoen, dat de waarlijk edele Romein en Wijsgeer *Muſonius Rufus*, (nader bekend uit de uitmuntende diſſert. van *Nieuwland*, *præs. Wijttenbach*) aan wien *Apoll.* zich zeer opdrong, hem zeer droog en koel afweest, duidelijk toonende, niet met hem in eenige betrekking te willen komen. Zie *Philostr.* zelf, Lib. IV. c. 46.

de waarde verrigt te hebben (*k*), en zelfs de meest opgefmukte berigten van hem zijn beuzelachtig en zelfs onzedelijk, verfteken van alles, wat dezelve op den duur en algemeen kon aanprijzen (*l*).

Eindelijk, eene oplettende onderlinge vergelijking der berigten, nopens JEZUS CHRISTUS en nopens APOLLONIUS, overtuigt ons van de onpartijdigheid der Evangelisten, en de éénzijdigheid van PHILOSTRATUS, waardoor de zekerheid der narigten van den eersten zoo veel wint, als de narigten van den laatften verliezen.— PHILOSTRATUS, gelijk wij te voren hebben opgemerkt, vervaardigde, uit haat tegen het Christendom, en om deszelfs belijders in ongelegenheid te brengen zijn werk: hij wilde toonen, dat de Heidenen, even zoo wel als de Christenen, konden

(*k*) *Apoll.* had ook zijne volgelingen, fchreef zelfs Boeken, reisde 80. jaren lang overal rond, en was toch in de geheele eerfte Eeuw na zijnen dood, of onbekend, of flechts voor een Tooveraar of looze guichelaar gehouden: de Heere JEZUS, die zoo kort en flechts in 't afgezonderde Joodfche land leerde, beheerscht ftreds de geheele Waereld.

(*l*) Het kon niet anders, of 'er moesten fraaije daden en fchoone gezegden in de VIII. Boeken van *Philostr.* en 95. Brieven van *Apoll.* voorkomen: maar hoe zeer verfchilt alles van 't edele eenvoudig verhevene der Evangelien! en om *Philostratus* nu daar te laten, in *Apollonius* eigen brieven wordt flechte moreel geleerd, *Ep.* 21. 90. en dwaze ijdele troost gegeven van hem „ die „ geene hope had." *Epist.* 55, 58.

roemen op een zeer voortreffelijk man, en grooten wonderdoener; dat APOLLONIUS in niets hoefde te wijken voor CHRISTUS. Het is zoo, PHILOSTRATUS heeft wel zoodanige vergelijking niet ondernomen, en nergens zelfs den naam van CHRISTUS genoemd; maar zulks vorderde ook zijn doel: want had hij dit duidelijk ontvouwd, en de vergelijking doorgezet, dan zou men hem terstond hebben verdacht, en het bedrog ontdekt. Hij is dus eigenlijk de Advokaat van het Heidendom en geen onpartijdige Geschiedschrijver.— De Evangelisten daarentegen zijn bloote *Referenten*, zij verhalen eenvoudig het leven, de lotgevallen en bedrijven van JEZUS, zonder zich in dit hun verhaal te laten bestieren door andere beginselen, het zij haat tegen *Jood* en *Heiden*, het zij goedwilligheid tegens de Christenen. Het is hun alleen om de waarheid te doen, en zij laten gerust het oordeel over hunne berigten aan den Lezer over. De schoonste gelegenheid hadden zij, om tot meerdere aanprijzing van het Christendom, de daden van JEZUS te verheffen door eene vergelijking met die van vroegere Godsgezanten: maar zij zijn 'er zoo verre van af, om dezer aanzien en gezag te vernederen, dat zij die veel meer handhaven tegen de willekeurige handelwijs

van

van velen hunner tijdgenooten. Nergens, waar zij het zelfs konden, verdedigen zij JEZUS gedrag, tegen de hatelijke beſchuldigingen van zijne vijanden, noch ſchetzen met hatelijke kleuren dezer onbillijke gedragingen. Zij verhalen zijne wonderen zonder 'er eenig opheſ van te maken, zonder den lezer tot derzelver berigt voor te bereiden; 'er is zelfs tusſchen deze en andere berigten geene de minſte verandering te beſpeuren, alles loopt af op denzelfden eenvoudigen toon. Indien wij het een en ander overwegen, dan komen wij van zelven tot het beſluit, de berigten nopens CHRISTUS zijn zoo zeker als die nopens APOLLONIUS geheel ongeloofwaardig zijn. Ja, het geen ons toeſchijnt van 't grootst gewigt te zijn, de handelwijs van PHILOSTRATUS, die 'er overal op uit is, om wonderen aan zijnen held toe te ſchrijven, leert, dat de wonderen van JEZUS bekend en onbetwisbaar waren, dat men het gemakkelijker vond, nieuwe wonderen te verzinnen, dan de wonderen van CHRISTUS met ſtijve kaken te ontkennen, gelijk door LACTANTIUS en EUSEBIUS tegen HIEROCLES is opgemerkt, en naderhand ook door CYRILLUS tegen JULIAAN (*m*).

'Er

(*m*) Lib. III.

§ XVII.

'Er is overig, dat wij nu nog de uiterlijke omſtandigheden der Evangelisten en van PHILOSTRATUS beſchouwen, en onderzoeken, hoe verre eene vergelijking van dezelve, de zekerheid der Evangeliſche Schriften bevestigt.

Allereerst doet zich hier als van zelven aan ons voor, de aanleiding die PHILOSTRATUS kreeg, om de geſchiedenis van APOLLONIUS te vervaardigen, en het geen de Evangelisten aanleiding gaf, om de levensbijzonderheden van JEZUS te boeken.— PHILOSTRATUS ontving de aanleiding door JULIA, de Gemalin van den Keizer SEVERUS. Zij was eene Dochter van eenen *Sijriſchen* Priester der Zon, BASSIANUS. Zeer veel zucht hebbende voor de Wijsbegeerte en ſchoone Wetenſchappen, die zij beoefende, vond zij een bijzonder genoegen in de verkeering met allerlei Geleerden, die dagelijks aan haar Hof wierden toegelaten, en onder welken ook geteld werd PHILOSTRATUS (*n*). Ingenomen met alles, wat vreemd, wat buitengewoon en wonderbaar was, droeg zij aan hem op, de levensberigten van APOLLONIUS, die door den onbekenden DAMIS zullen geſchreven zijn ge-

(*n*) Meerdere berigten van haar, vindt men bij *Baijle Dict. Hist. et Crit.* T. II. pag. 878. ſeqq.

geworden, en aan haar door eenen onbekenden gegeven waren, te beſchaven en in orde te brengen (o). Hij, de Keizerin willende behagen, ſchikte zich naar haren hem bekenden ſmaak, en vervaardigde eene beſchrijving van het leven en de bedrijven van APOLLONIUS, die eer het aanzien heeft van een roman dan van eene ware geſchiedenis. Hier bij waagde hij voor zich zelve niets, maar bereikte bij JULIA en elk ander, die hoog van APOLLONIUS dacht, zeer gemakkelijk zijn oogmerk. De pligt van een getrouwen en onpartijdigen Historieſchrijver nakomen, zijne bronnen met oordeelkunde toetſen en gebruiken, of geheel varen laten, vermogt hij niet, al had hij anders 't oordeel en den wil 'er toe gehad. Even dit ontneemt hem alle geloofwaardigheid, en moet elk overtuigen, dat alle zijne berigten geene zekerheid hebben — Zonder ons intelaten in eenige navorſchingen, van de bijzondere aanleiding, die ieder der Evangelisten heeft gehad, om zijn berigt van JEZUS leven te ſchrijven, zijn wij echter volkomen zeker, dat ze nimmer eene ſoortgelijke als PHILOSTRATUS gehad hebben. Zij, trouwens, die hunne berigten gretig aannamen, verkeerden niet in zulke omſtandighe-

(o) *Philostr.* Lib. I. cap. 2.

den, die hen konden bewegen alles naar hunnen ſmaak interigten: bovendien, zoo zij dat ook al hadden willen doen, wierden ze echter daarin verhinderd door dat groote aantal van hunne vijanden, aan wien het leven en de daden van JEZUS zoo wel als aan hun zelven bekend waren. Hun lag 'er uit dien hoofde alles aan gelegen, de ſtrenge waarheid te ſchrijven, en zich niet bloot te geven aan de regtmatige beſtraffing van hunne tegenpartij, die op de gelegenheid vlamde, de onoprechtheid en verkeerde handelwijs der Evangelie-Predikers te kunen ontdekken, en den verderen voortgang van hunne prediking te ſtuiten. De Evangelisten daar en boven waren te eerlijk, dan dat zij, om iemand te behagen, al waren zij in de gelegenheid geweest, dat gedaan zouden hebben ten koste der waarheid. Hoe menigmalen leden zij niet het aanzoek, om den Joodſchen Raad te behagen en te verzoenen, alleen door te zwijgen van JEZUS en zijne leer, maar zoo veel vermogt op hen de eer der Wereld niet.— God meer dan menſchen te gehoorzamen, was het beginſel dat hen beſtuurde, dat hen aan de waarheid verbond, hen zonder arg of list deed ſchrijven, en op elk blad van hun werk zoo kennelijk doorſtraalt, dat ieder, die waarheids-zin heeft, zeggen

gen moet, indien der Evangelisten berigt nopens JEZUS niet zeker is, dan is 'er niet een eenig waarachtig berigt voor handen.

§ XVIII.

Het verdient in de *tweede* plaats opgemerkt te worden, dat PHILOSTRATUS niet alleen niet nodig had, zijne geschiedenis van APOLLONIUS te bevestigen, maar ook aan geene onaangenaamheden wegens zijn werk werd of kon worden blootgesteld; daar en tegen waren de Evangelisten, even als elk ander Christen-Leeraar, aan lijden en vervolging blootgesteld, maar droegen dat alles, uit overtuiging, dat het geen zij berigtten waarheid was. PHILOSTRATUS, aan het hof van de Keizerin JULIA gezien, voldeed als hij, ten haren gevalle, de narigten van DAMIS in een rein en sierlijk gewaad stak, en was bij het volbrengen van zijnen taak volkomen zeker van hare genadige goedkeuring. (*p*) — Geheel anders is het gesteld met de eerste Leeraars van het Christendom, en de berigtgevers van JEZUS leven.— De lotgevallen van JEZUS, den stichter van het Christendom, voorspel-

(*p*) Alle de Schrijvers, die over den stijl van *Philostr.* oordeel vellen, getuigen van zijne uitgezochte sierlijkheid. Zoo reeds *Cyrill.* Lib. III. *adv. Julian.* bov. aangeh. *Photius* l. c. etc.

den aan hen, die zich aan zijne zaak toewijdden, geen goed, maar alles wat hun moest afschrikken van dat voornemen. Zij hebben echter, zonder het gevaar optezoeken, of doldriftig in het lijden zich te ftorten, alle mishandeling en vervolging manmoedig gedragen.— Al dit lijden echter ondergingen zij voor de geſchiedenis en de zaak van CHRISTUS. Trouwens in de voortduring van het Christendom vinden wij daarvoor het overtuigend bewijs. Indien zij toch voor eene zaak die geen grond had, het lijden hadden ondergaan, ze zou, even als de geheele geſchiedenis van APOLLONIUS, vergeten zijn worden, en, zoo min als deze, eenigen invloed op de Wereld hebben gehad. Het eigenaardig en natuurlijk gevolg nu, dat hier uit voortvloeit, is, het Christendom is geen verdichtſel, en de berigten, die wij van de Evangelisten ontvangen hebben, en de geſchiedenis van den Stichter van het Christendom behelzen, zijn zeer zeker echt en geloofwaardig.

§ XIX.

'Er is nog eene *derde* omſtandigheid, die niet mag vergeten worden, en van groote aangelegenheid is, ze is deze: de Evangelisten ſchreven in een tijd, waarin zij leefden: het geen door

door hun geboekt is, hadden zij zelven bijgewoond: maar bij PHILOSTRATUS heeft juist het tegendeel plaats. Zij waren oor- en oog-getuigen geweest van het geen zij ter neder ſtelden, of hadden kennis van het gebeurde door oor- en oog-getuigen ontvangen, ook door zulken, die geen gering aandeel hadden in de voorgevallene gebeurtenisſen. Toen leefden zelfs zij nog, die in ſtaat waren, om hunne berigten nopens JEZUS, zoo ze verzonnen waren, te wederleggen. In die tijden zijn de Evangelie-berigten uitgegeven en verſpreid geworden; ze waren overal bekend, zelfs waren zij in handen der Heidenen, waarom ook TERTULLIAAN voor dezen op dezelve zich kon beroepen (*q*). Berigten in die tijden gegeven, algemeen erkend, door geene vijanden weerſproken, en die boven dien in andere zaken van geſchied- en oudheidkunde getrouw zijn bevonden, kunnen niet verdacht worden, maar dragen het onbedriegelijk kenmerk van zekerheid.— Maar hoe is het met de berigten nopens APOLLONIUS? MAXIMUS AEGIENSIS beſchrijft ſlechts weinige van de eerſte en minst aanmerkelijke jaren van zijn leven. APULEJUS en LUCIANUS beide veel nader bij APOLLONIUS levende, dan

(*q*) Aangehaald bij *Lotze* t. a. p.

PHILOSTRATUS, teekenen APOLLONIUS, de eerſte, als een *Toovenaar*, de laatſte, als een doortrapten en ſlechten Bedrieger (*r*). MOERAGENES, nader bij den leeftijd van APOLLONIUS dan PHILOSTRATUS, beſchrijft hem als een Toovenaar, en PHILOSTRATUS grootſte zorg is zijne Lezers voor hem te waarſchouwen.— Deze, honderd jaren na zijn held levende, grondt zich voornamelijk op de gedenkſchriften, die APOLLONIUS reisgenoot DAMIS zal hebben nagelaten, en door deszelfs Erfgenamen bewaard zullen zijn gebleven. In deze berigten ſchildert DAMIS zich zelven als een zwak en ligtgeloovig mensch, en verhaalt vele dingen, die hij erkent niet gezien, maar ſlechts van zijn Meester gehoord en voor goede munt aangenomen te hebben. PHILOSTRATUS die overnemende en bewerkende, heeft daarbij zich zelven vergeten, en in zijne geſchiedenis zoo vele tegenſtrijdigheden en mis-

(*r*) Zie boven § VII. *Lucianus* beſchrijft dien *Pſeudomantis Alexander* als erfgenaam der kunst van eenen zwervende kwakzalver, waarzegger en wonderdoender, ſlecht en doortrapt bedrieger, die zelf zijn kunst regtſtreeks van den *Tijanenſer* Apollonius had overgenomen en in alle de geheimenisſen van dezen was ingewijd, (aldus eenvoudig verſtaan wij 't geen *Lucianus* eigenlijk zegt, die zijn geheele *treurſpel* kende.— Voor een *klugtſpel* toch was de zaak te ernstig). Die *Pſeudomantis* weerde de *Christenen* en de *Epicureiſche* (natuuronderzoekende) Wijsgeren beide even zeer van zich af.

misslagen (*s*), dat OLEARIUS zelfs, die hem veelal ten koste van zijne eigene eer tracht te verdedigen (*t*), ten slotte gaarne toegeeft, dat hij voor leugenachtig en zijne wonderverhalen voor ongegrond en valsch mogen gehouden worden (*u*). Geen oordeelkundige, ten zij hij tegen het Christendom is vooringenomen, gelijk een HIEROCLES en VOPISCUS, zal zich dan op PHILOSTRATUS gronden, maar dit overlaten aan zulken, die gelijk zijn aan die befaamde beuzelschrijvers CEDRENUS en MALALA, en TRETZES die in latere tijden nieuwe en grotere wonderen nog van APOLLONIUS opgeven (*v*).— Zoo iets in staat is ons te overtuigen, dat de berigten nopens dezen onzeker zijn, dan zijn het de aangevoerde omstandigheden, die vergeleken met die der Evangelisten, aan de hunne alle zekerheid geven.—

Laat ons bij het gezegde nog met een enkel woord slechts dit voegen: offchoon de Evange-

(*s*) Vid. *Baronii Annales* ad An. C. 68. pag. 648. *Tillemont* l. c. pag. 54. *Mosheim* l. c. pag. 472, 474, 484. *Brucker* l. c. pag. 148. seqq.

(*t*) Vid. *Olear. præf.* p. XXXI—IX. et passim. Notatus ideo et reprehensus a *Mosheim.* l. c. pag. 484.

(*u*) Conf. *Olearii* præf. proleg. pag. 35.

(*v*) *Mosheim* l. c. *Olearius ad Philos.* Lib. VI. c. 39. et pag. 372—4.

gelisten met PHILOSTRATUS daarin overeenkomen (MATTHEUS welligt uitgezonderd, hoewel dit ook niet zeker is), dat zij hunne berigten niet ſchreven ter plaats, waar de gebeurtenisſen, door hun geboekt, zijn voorgevallen, zoo is 'er nogthans dit groote verſchil tusſchen hen, dat de Evangelisten die vervaardigden in de nabijheid van het Schouwtoneel der gebeurtenisſen, en van hun, die 'er getuigen van geweest waren, zoo dat elk, die 'er belang in ſtelde, alle zekerheid kon verkrijgen, dat zij de waarheid hadden getuigd. PHILOSTRATUS daar en tegen ſchrijft niet zoo in de nabijheid van het Schouwtoneel, althans ten aanzien van het aanmerkelijkſte gedeelte der bedrijven van APOLLONIUS; immers, zijne meeste wonderen zullen in Indiën, andere zeer aanmerkelijke in *klein Aſie*, andere in *Griekenland* verrigt zijn; maar 'er is niet een getuigenis voorhanden, dat men aldaar iets van zijne geſchiedenis of wonderen gehoord heeft.

Wij vertrouwen, door deze geſtelde aanmerkingen althans bewezen te hebben, dat de echtheid en zekerheid der Evangeliſche Schriften op echte gronden rust, en onderwerpen nu dezen onzen arbeid, die wij, zoo verre onze vermogens, andere bezigheden en betrek-

kin-

kingen toelieten, uit zucht voor de waarheid ondernamen, aan het oordeel van het geleerd Genootſchap, over welks pogingen wij den zegen van God toebidden.

Sijmbolum.

LA RAISON NOUS EST COMMUNE, ET NOUS AVONS LE MÊME INTÉRÊT À L'ECOUTER.

ROUSSEAU.

NIEUWE
VERHANDELINGEN
VAN HET
ZEEUWSCH GENOOTSCHAP
DER
WETENSCHAPPEN.

TWEEDE DEEL.

DERDE STUK.

Te MIDDELBURG, bij
S. VAN BENTHEM,
Drukker vau het Zeeuwsch Genootſchap
der Wetenſchappen, MDCCCIX.

Het Genootſchap wil, door het bekroonen en uitgeven van, aan hetzelve in 't algemeen voldoende, Verhandelingen, geenszints verſtaan worden, alle de daarin vervatte ſtellingen volkomen toe te ſtemmen, en als de zijne aan te nemen.

Het erkent ook geene Exemplaren voor echt, dan die door den Secretaris des Genootſchaps onderteekend zijn.

J. de Kanter, Sec.

TWEEDE ANTWOORD

(IN DE FRANSCHE TAAL)

OP DE

VRAAG,

VOOR HET JAAR

MDCCCV.

OPGEGEVEN:

Daar de Pijthagorische Wysgeer APOLLONIUS van Tijana, *door sommige Heidensche en andere Schrijvers in gelijken rang met onzen gezegenden* Zaligmaker JEZUS CHRISTUS *geplaatst is; vraagt het Genootschap in de eerste plaats: wat men naar waarheid of waarschijnlijkheid van dien zonderlingen Man denken moet? en vervolgens, of ook, en in hoe verre eene vergelijking der berigten, ons door* PHILOSTRATUS *en anderen, wegens* APOLLONIUS, *en door de Evangelisten, nopens* JEZUS CHRISTUS *nagelaten, met en gevoegd bij eene vergelijking van de uiterlijke omstandigheden dier Schrijvers, een bewijs kan opleveren, voor de echtheid der Evangelische Schriften?*

Aan het welk de zilvere Eerprys, door het ZEEUWSCH GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN, den negenden van Wintermaand 1807 is toegewezen.

DISSERTATION

SUR

APOLLONIUS DE TYANE,

EN RÉPONSE à LA QUESTION PROPOSÉE PAR LA SOCIÉTÉ ZELANDOISE DES SCIENCES.

Séance du 2. Novembre 1804.

„ *Pluſieurs Ecrivains Payens, et d'autres après*
„ *eux, ayant placé le Philoſophe Apollonius*
„ *de Tyane au même rang que N. S.* JESUS
„ CHRIST, *la ſociéte demande:*

1° „ *Ce qu'il faut penſer avec certitude, ou*
„ *ſelon les apparences, de cet homme ſingulier?*

2° „ *Juſqu'où la comparaiſon des renſeigne-*
„ *mens, qui nous ſont fournis par Philoſtrate,*
„ *et par d'autres touchant Apollonius, avec*
„ *ceux que les Evangélistes nous ont laiſſés*
„ *au ſujet de J. C., jointe à une comparaiſon*
„ *des circonſtances, où ces Ecrivains ſe ſont*
„ *trouvés, pourroit fournir un argument en*
„ *faveur de la vérité des Ecrits Evangéliques?*

par

GEORGE SAMUËL DE CHAUFEPIÉ,

Pasteur de l'Egliſe Wallonne à Delft.

Sous l'Epigraphe:

LA FOLIE DE DIEU EST PLUS SAGE QUE LES HOMMES.

Si l'on recherche quelles ont été de tout tems les principales cauſes, qui ont arrêté les progrès de la raiſon, et qui ont empêché la vérité de se faire connoître, on verra qu'elles peuvent convenablement être rangées ſous deux claſſes principales : une crédulité ſtupide, qui se laiſſe aſſervir sans examen par l'empire des préjugés ou par les fables de l'Imposture ;— et un orgueil téméraire, qui s'élève au deſſus de tout, qui veut tout analyſer, tout expliquer par ſoi même, et qui mépriſe ce qu'il n'a pas inventé.

De ces ſources fatales naiſſent des ruiſſeaux empoiſonnés, qui, entrainant dans leurs cours les prémiers germes des connoiſſances, les empêchent de pouſſer, ou qui, leur communiquant un faux principe de vie, les élèvent ſubitement pour leur préparer une déſtruction inévitable.— C'est à l'une de ces cauſes qu'il faut attribuer la peine qu'on trouve à déraciner d'anciennes erreurs, et c'est par l'autre que si ſou-

vent les nouveaux ſystemes, par lesquels on les remplace, sont ausſitôt mal entendus, outrés, défigurés; que ſouvent on prend des routes oppoſées, qui nous abandonnent à un cruël Pyrrhonisme.

Depuis la naiſſance de la Philoſophie elle eut à lutter contre ces obſtacles; mais toujours on vit la vérité profiter de cette lutte elle même, pour percer avec plus d'éclat, en modérant d'une part le penchant des hommes pour la nouveauté, tandis qu'elle entretenoit de l'autre l'énergie indispenſable pour aller en avant.

Ce qui est vrai des ſciences humaines, l'est ausſi de la Religion.— Deux claſſes d'Ennemis ſe ſont toujours élévés et s'élèveront toujours contr' elle tant qu'il y aura des hommes, et des passions. D'un côté le ſuperſtitieux, confondant avec la vérité l'erreur qui la défigure, ſe croit obligé par devoir de défendre, comme article de foi, ce qu' on lui a fait enviſager une fois comme tel; ſans penſer à épurer les connoissances les plus ſublimes d'un indigne alliage, il crie au ſacrilêge au moindre effort, qu'on fait pour le ramener à des ſentimens plus conformes à la nature du Dieu qu'il veut ſervir; plus le principe qui l'abuſe est ſacré,

plus

plus il est difficile de le détruire, et, faisant taire tout autre sentiment, bientôt les moyens les plus violens sont mis par lui en usage pour exterminer ce qu'il respecteroit profondément, s'il pouvoit le mieux connoître.—

D'un autre côté le téméraire, qui ne veut rien admettre, que ce qui s'accorde avec les conceptions de sa prétendue sagesse, s'oppose pareillement à toute espèce de dogmes, dès qu'ils passent sa portée: il traite la Révélation de chimère, les objets les plus saints de contes, et ces railleries, et ces sarcasmes, et cet œuil de pitié qu'il jette sur ceux dont il déplore la foiblesse d'esprit, tendent à effacer entierement de la terre une foi, qu'il soutient mettre des entraves aux progrès de la science.

La nature de cet écrit ne nous permet pas de comparer dans leurs effets ces deux principes opposés, pour décider la question si souvent agitée, quel des deux est le plus préjudiciable au bonheur des hommes, et à la société.

Peut être n'a-t-on cru en général, que la superstition l'emportoit à cet égard, que parce qu'elle agit avec plus de violence, d'une maniere plus directement sensible, tandis que les menées de l'incrédulité sont plus sourdes: peut-être les exemples frequens d'Etats entiers

gouvernés par la ſuperſtition, tandis qu'en général l'Incrédulité ſe borne à quelques individus, n'a-t-elle pas permis de se ſervir dans ces recherches d'une balance parfaitement égale; peut-être enfin pourroit on s'appuyer sur une expérience trop récente, pour ſoutenir que, le relâchement de la croyance influant néceſſairement ſur les moeurs, le déſordre le plus criant et le plus funeste doit être chez un peuple la ſuite de la déſtruction des opinions Religieuſes.

Ce qu'il y a de certain, c'est que la Superſtition et l'Incrédulité, oppoſées dans leurs principes, ont à l'égard de la Religion beaucoup de conformité dans leurs moyens.

Ici comme ailleurs les extrêmes ſe touchent.

Des deux côtés on agit par préjugé: on se prévient pour ou contre un objet avant de l'avoir recherché convenablement, et d'avance on est réſolu de croire, ou de ne pas croire.

Des deux côtés on a la même cause à combattre, et ces Ennemis, ſi differens l'un de l'autre, ſe réunisſent pour prendre ſouvent les mêmes armes dans le même deſſein. Ainſi le Christianisme, aſſailli à la fois par ces deux adverſaires, leur vit ſouvent réunir leurs efforts. La Superſtition, qui manqua de le défigurer enſuite, lorsqu'elle se fut gliſſeé dans ſon ſein,

l'at-

l'attaqua dès son origine, pour édifier sur ses ruïnes les Dieux des Payens : et l'Incrédulité médita pareillement sa déstruction pour établir le Règne de je ne sais quel système de Philosophie, et de raison.

Depuis J. C. l'une et l'autre ont conspiré à sa perte, et on les a vu se servir des mêmes moyens. C'est ainsi qu'on s'est plu entr'autres à l'humilier par des paralleles : à opposer au modele de perfection, que les Chrétiens trouvent dans l'Auteur de leur Religion, les sages du Paganisme, et à exalter les miracles qu'on rapporte de ces derniers, pour détruire la force des preuves, que nous déduisons de ceux de l'Evangile.

Parmi les hommes extraordinaires, dont on a fait servir la mémoire à ce but, on ne sauroit oublier le célébre APOLLONIUS, natif de *Tyane* en *Cappadoce*, tant à cause de l'étendue avec laquelle son Histoire nous est conservée, que par ce que nous savons de la régularité de sa vie, et de ses prétendus miracles. Ce fut à ces derniers titres qu'il eut la préférence, pour être opposé à notre Sauveur. La Superstition du Paganisme eut recours à lui pour prévenir, s'il étoit possible, sa propre ruïne, en arrêtant les progrès de la Religion Chrétienne, et les Déistes mo-

dernes, qui sont arme de tout, ont reproduit cette histoire comme décisive contre le Christianisme. Chez les Payens HIEROCLES Gouverneur *d'Alexandrie* (*a*), après avoir servi d'instrument à la persecution de l'Empereur Dioclétien, tâcha encore par ses écrits de ridiculiser l'écriture sainte, en exaltant les prodiges d'APOLLONIUS par dessus ceux de nôtre Sauveur, et, environ 1400 ans après, on vit paroître en Angleterre une traduction des trois premiers livres de son Histoire faite par un certain CHS. BLOUNT (*b*) grand Apôtre du Déisme, et munie de notes fort amples, dont le but n'étoit autre que de rendre toute l'Ecriture

(*a*) Lactance (*Instit. Divin.* lib. II. Cap. 2 et 3) parle de deux Livres, qu' *Hierocles* a adressés aux Chrétiens pour couvrir de ridicule la Religion, et l'Ecriture Sainte. C'est cet ouvrage, intitulé Λόγοι Φιλαλήθεις, πρὸς Χριστιανους, dont *Eusèbe* refute quelques endroits, dans un traité placé à la fin de sa *Démonstration Evangélique*, qui a pour titre: Ευσεβίου τοῦ Παμφίλου πρὸς τὰ ὕπο Φιλοστρατου εἰς Απολλώνιον τὸν Τυανέα διὰ τῆν Ἱεροκλεῖ παραληφθεισαν αυτοῦ τε καὶ τοῦ Χριστοῦ συγκρίσιν. *J. Jonsius de Scriptorib. Hist. Philos.* III. 18. dit d'*Hierocles*, qu'il a publié une Histoire d'*Apollonius*; mais il n'existe aucune trace de quelqu' autre ouvrage, que celui qui vient d'etre cité, et il ne paroit pas qu' *Eusèbe* ait eu autre chose en vue. Vid. *Philostrati* Opera illustr *G. Oléario* Lipsiæ 1709 pag. 415 in nota.

(*b*) Cet ouvrage, qui fut achevé jusques là dès l'année 1680; ne parut qu'en 1693. et fut aussitôt défendu par le Gouvernement. v. *Baile Dictionn.* art. *Appollonius*.

ture ridicule, et de ruïner de fond en comble la Religion révélée. Le même argument a été répété par d'autres; (*c*) mais ces deux exemples ſuffiſent pour juſtifier l'aſſertation de la Société Zelandoiſe des Sciences dans ſon Programme, que „ pluſieurs Ecrivains Payens, „ et d'autres après eux, ont placé le Philoſo„ phe Pithagoricien APOLLONIUS de *Tyane* „ au même rang que N. S. JESUS CHRIST," et pour faire ſentir l'intérêt de la double queſtion qu'elle propoſe en conſéquence.

Engagé par l'importance de ce ſujet à l'approfondir, autant que mes foibles talens me le permettront, je m'estimerois heureux, ſi les détails, où je vai entrer, pouvoient emporter, au moins jusqu'a un certain point, l'approbation des hommes éclairés, aux yeux desquels je ſoumets cet écrit, et s'ils leur paroiſſoient en quelque ſorte propres à prouver, combien peu la Religion a à redouter les objections de ſes adverſaires, combien peu ſur tout ſon Divin Chef peut admettre de parallele ou de comparaiſon.

Pour éclaircir les queſtions propoſées et trai-

(*c*) On aura occaſion dans la ſuite de voir, combien *Apollonius* fut encenſé par quelques Auteurs des derniers tems du Paganisme.— En Angleterre *Thom Woolſton.* Disc. I. *on the Miracles of our Saviour* pag 12) a fait aller les miracles *d'Apollonius* de pair avec ceux de JESUS CHRIST.

traiter ce ſujet avec Méthode, il me paroît néceſſaire d'invertir en quelque façon l'ordre ſuivi dans le Programme. — La perſonne d'APOLLONIUS de *Tyane* ne nous etant connue que par le rapport des Hiſtoriens qui nous en parlent, il est utile de rechercher avant tout les circonſtances des ces derniers, leur Caractère, leurs titres de crédibilité, et leurs preuves, pour pouvoir apprécier leur témoignage, et pour aſſeoir enſuite un jugement ſolide ſur la perſonne de leur Héros.

Un autre ordre m'obligeroit à des répétitions, à moins de ſuppoſer dans un prémier point, ce qui ne pourroit, que dans la ſuite, être établi par des preuves.

Voici le plan que je me propoſe:

I. Je comparerai d'abord les circonſtances des Historiens d'APOLLONIUS *de Tyane* avec celles des Evangélistes pour rechercher ce que les uns, et les autres méritent de croyance.

II. Je tâcherai enſuite de fixer l'opinion, que nous devons nous former d'APOLLONIUS.

III. Je déduirai enfin de ce qui aura été dit quelques conſéquences en faveur de la Religion Chrétienne en général, et de nos Ecrits Evangéliques en particulier.

CHA-

CHAPITRE I.

Parallele entre les circonſtances des Hiſtoriens d'Appollonius et celles des Evangélistes.

Quand on veut examiner les Historiens, qui nous ont transmis l'Histoire d'APOLLONIUS *de Tyane* pour les comparer avec ceux de J. C.* tout revient en dernier reſsort à apprécier le témoignage de FLAVIUS PHILOSTRATE (*d*) qui a écrit ſa Vie en 8 Livres, qui ſont parvenus jusqu'à nous.

Les Auteurs, dans les écrits desquels il a puiſé, ont peri depuis longtems, et leur mémoire même le ſeroit avec leurs ouvrages, s'il ne l'eut conſervée. C'est ſur ſes memoires que NICOMACHUS (*e*) a compoſé ceux, qui, à leur tour, ont fourni à TACIUS VICTORIANUS (*f*) les matériaux nécesſaires; et nous ignorerions le nom de ces Auteurs ſi SIDONIUS APOLLINAIRE, (*g*) Auteur Chrétien, dont il nous reste des Epitres, et des

(*d*) Voyez au ſujet de la Perſonne de *Philostrate* de *Lemnos*, et des divers Auteurs qui ont porté ce nom, les opinions des Savans recueillies par *Oléarius* dans la *préface* à ſon édition de *Philostrate* déja citée, pag. XIV et ſuiv.

(*e*) Vid. *Jonsius de Scriptorib. hist. Philoſoph. III.* 13. 2.

(*f*) Ibid IV. 47.

(*g*) *Cajus Solius Apollinaris Sidonius*, né vers l'An 581 vid. *Jonsius* l. c. III. 19. 2.

des Poëmes, n'en eut fait mention dans ſa Dedicace à la tête de ſa traduction Latine.

Il ne paroît pas, que FLAVIUS VOPISCUS, (*h*) qui nous a donné la Vie D'AURELIEN, et nous y promit de s'occuper de celle d'APOLLONIUS, ait tenu parole; et ſi l'on excepte quelques Anecdotes détacheés, rélatives à ce qui ſe ſeroit paſſé après le départ de ce dernier, tout ce qu'on dit de lui repoſe ſur la foi de PHILOSTRATE, et ce ſont les circonſtances de celui-ci, qu'il s' agit de comparer avec celles de nos Evangélistes, pour être en état de fixer l'opinion que l'on doit ſe former d'APOLLONIUS, et du parallele qu'on a voulu inſtituer entre lui et J. C.— Pour cet effet conſidérons de plus près cet Auteur dans le but qu'il paroit s'être propoſé, dans ſes moyens, dans ſon Caractère, dans la nature de ſon témoignage, et dans ſes preuves, et voyons à ces differens égards, s'il peut entrer en ligne de compte avec les Historiens de JESUS.

1. Pour connoître le fond, qu'on peut faire ſur ce qu'un Historien nous rapporte, il est fort utile de s'appliquer à découvrir le but qu'il

(*h*) Historien Romain du tems de *Constantin le Grand*. *Jonsius* (l. c. III. 16. 1.) cite le fameux paſſage de cet Auteur, qui ſe rapporte à *Apollonius*, et donne les raiſons, qui empêchent qu'il ait eu le tems d'exécuter ſon projêt.

qu'il ſe propoſe. Si on parvient à le déméler, on a ſouvent, ſi non une preuve directe, du moins une préſomption très forte pour, ou contre la crédibilité de ſa dépoſition. C'est ainſi qu'on ſe défie naturellement d'un Auteur, quand il fait ſon propre éloge, quand ſon intérêt est viſiblement lié à la gloire de ſon Héros, quand il paroît ſe laiſſer conduire par l'adulation, ou par l'appât de la recompenſe, au lieu qu'on est dispoſé d'avance à admettre les détails, qui nous ſont communiqués par un Historien, dont la ſimplicité annonce la bonne foi, et qui paroît n'avoir eu d'autre but, que de rendre hommage a la vérité.

C'est ce qui prévient naturellement en faveur des Auteurs des écrits Evangéliques. La condition même et l'éducation de la plus part détruit d'abord le ſoupçon qu'ils ayent compoſé à plaiſir une Histoire pour faire briller leurs talens;— leur peu de commerce avec les grands, et la nature même des Evangiles prouve leur éloignement pour la flatterie, et leur naïveté, leur deſintereſſement, et le ſtile uni dont ils ſe ſervent, montrent aſſez leur amour pour la vérité.— Mais on ne ſauroit dire la même choſe de l'Historien d'APOLLONIUS.

Il nous apprend lui même (*i*), que ce fut

JU-

(*i*) *Philoſtr.* vita *Apol.* lib. I. cap. 3.

JULIA DOMNA, Epouſe de l'Empereur SEVERE, et Mère de CARACALLA, qui l'engagea à rédiger les mémoires d'un certain DAMIS au ſujet du Philoſophe *de Tyane*, pour en retoucher le ſtyle, et en corriger l'élocution. En apprenant dans la ſuite à connoître ce DAMIS, on verra ce qu'il faut croire de ces mémoires : il ſuffit maintenant de ſavoir qu'ils furent rédigés par Philoſtrate, à la réquiſition de l'Impératrice, et qu'en conſéquence le premier but, qu'il ſe propoſoit, étoit naturellement de lui complaire, ce qui déja ne forme point une préſomption en ſa faveur. Et ſi conſidérant de plus près la cour de Rome, on ſe rappelle ce que Philoſtrate lui même (*k*) nous dit du gout de cette JULIE pour les Orateurs, les Sophiſtes et les Philoſophes, (circonſtance que DION. CASSIUS et d'autres confirment) et qu'on ſe rappelle que l'Empereur CARACALLA avoit le même penchant, il n'eſt pas difficile de calculer que, pour faire ſa cour à ſa Souveraine, PHILOSTRATE devoit exalter le plus poſſible l'Apôtre de la Philoſophie Pythagoricienne : à cela ſe joint le deſir d'oppoſer un perſonnage diſtingué au Chef des Chrétiens, non ſeulement

(*k*) *Philostr.* l. c. — v. *Huet Dem. Ev.* Prop. IX. c. 147. No. 3.

ment pour arrêter ainſi les progrès inquiétans de ce qu'on appelloit ſa ſecte ; mais ſurtout pour en détourner le jeune Empereur (*l*) dont le gout pour les ſciences ſpéculatives inclinoit l'eſprit vers ces nouveaux dogmes, tandis que les partiſans de cette Religion cherchoient à lui inſpirer à cet égard un préjugé moins défavorable. Que PHILOSTRATE ait eu en effet en vuë de fournir au Paganisme, dont il ne pouvoit ſe cacher la décadence, un argument contre les Chrétiens, c'eſt ce que prouvent les raprochemens frappans, qu'on remarque dans divers traits de la vie d'APPOLLONIUS, avec celle de J. C. et l'uſage qu'HIEROCLES entr'autres a fait dans la ſuite de cet ouvrage, pour exalter le Philoſophe par deſſus N. S. (*m*). De plus, quand on fait attention à tous les hors-d'oeuvres, que cette hiſtoire

(*l*) *Euſeb. Hiſt. Eccles.* lib. VI. *Oléarius* in *préfat.* pag. XXXIX.

(*m*) Lactance (*Inſtit. Div.* Cap. 3.) dit poſitivement que cet Ennemi des Chrétiens a voulu prouver qu'*Apollonius* a fait, non ſeulement des miracles égaux à ceux de N. S, mais même il les a ſurpaſſés ; et c'eſt en effet ce qu'indiquent aſſez les paſſages qu'*Euſébe* cite de lui au chap. 2. de ſon traité, puiſqu'*Hierocles*, en parlant d'*Apollonius*, ſe ſert de cette expreſſion τὸν τοιαῦτα πεποιηκότα *lui qui a fait de grandes choſes*, tandis qu'il nomme les prodigés operés par J. C. et par ſes Apotres ὀλίγας τερατείας τινὰς *quelques peu de prestiges.*

renferme, à toutes les digresſions rélatives à la Philoſophie Pythagoricienne, à la Phyſique, à l'Histoire, aux Antiquités (*n*) on ne peut se diſſimuler qu'il n'entre beaucoup d'ostentation dans cet ouvrage, et que l'Auteur n'ait eu desſein, en l'arrangeant, de faire parade de son érudition.

Si on réunit ces reflexions, on verra dans l'Historien d'APOLLONIUS un homme, qui se propoſoit de faire sa cour à sa Souveraine, d'étaler ſes connoiſſances, et d'oppoſer son héros à J. C. pour ruïner le crédit de sa Religion.— Ce ne ſont pas là des titres à notre confiance.

II. Il est aiſé, après ce qui vient d'être dit, de comparer les Historiens de J. C. avec celui d'APOLLONIUS, par raport aux moyens qu'ils avoient pour divulguer leur narration, pour la faire recevoir, et pour la transmettre à la postérité. On a vu le crédit de PHILOSTRATE à la cour de *Rome*, et on comprend la protection, que devoit trouver un livre écrit

(*n*) Pour convenir de cette Réflexion, il ſuffit de lire les digresſions de *Philostrate* touchant les hommes à 4 coudées, les Pygmées, les Eléphans, les curioſités du mont *Taurus* (lib II,) le fleuve Hyphaſis, le ſecours des ſinges pour raſſembler les Aromates, la chaſſe des Dragons (lib III), la déscription des différens pays, les entretiens avec les Mages ſur les matieres les plus abſtraites, ſur tout concernant la Théurgie, l'explication d'un Phénoméne obſervé au Soleil, (lib. VIII. Cap. 23) &c.

écrit en quelque ſorte par ordre du Gouvernement, outre qu'il avoit tous les titres à être acceuilli par tous les rangs de la Société, puis qu'il favoriſoit l'opinion publique, en flattant tous les gouts, l'Elégance du ſtyle, et les graces de l'élocution, dont il est orné devoient le faire lire avec plaiſir : on devoit aimer à y voir exaltée une Philoſophie, qui étoit de mode, et l'amour du merveilleux, qui est si naturel à l'homme, y trouvoit ſuffiſamment de quoi se ſatisfaire. Le Disciple de PYTHAGORE étoit jaloux de la gloire d'un pareil Apôtre de ſon ſyſtême ; le peuple couroit avec avidité apres ce recueil de prodiges : le Clergé ſaiſiſſoit avec transport un antidote auſſi puiſſant contre le poiſon de la nouvelle doctrine, qui menaçoit l'existence du culte, qu'il avoit tant d'intérêt de voir maintenu, et le ſiécle entier (*o*) qui s'écoula encore, avant que le Christianisme ne s'établit sur le trone des Cézars, et que la croix ne flottât sur les étendarts de l'Empire, fournit tous les moyens poſſibles à l'histoire de PHILOSTRATE de se ſoutenir par l'autorité

(*o*) l'Empereur *Sévére* mourut l'an 210 après J. C. *Philoſtrate* doit donc avoir écrit vers ce tems là, et ce ne fut que l'an 306 que *Conſtantin le Grand*, prémier Empereur qui ait embraſſé le Christianisme, parvint à l'Empire.

civile appuyée du fatanisme Religieux. Il ſeroit ſuperflu de lui oppoſer à cet égard nos Auteurs ſacrés, puisque leur défaut abſolu de protection et d'appui, et les obſtacles en foule, qu'ils eurent à ſurmonter, sont aſſez connus.— Simples dans leur récit, les Evangéliſtes étoient étrangers aux ſubtilités des Philoſophes: ils négligeoient tous les accesſoires, qui auroient pu répandre de l'agrément ſur leur récit, ou piquer la curioſité; et tout ce qu'il y avoit de puiſant, ou de fanatique dans la *Judée* ou dans l'Empire, voyant la ruïne de l'etat actuel des choſes dans l'établiſſement du Chriſtianisme, joignoit la ruſe à l'adreſſe, pour l'étouffer en enſévelisſant dans l'oubli les Livres qui l'établiſſoient.— Nous ne tirons point de concluſion de ce parallêle: elle est facile à former, et on aura occasion d' y revenir.

III. Je pourſuis plutot la comparaiſon en recherchant le caractére des historiens d'APOLLONIUS, et de ceux de notre Sauveur.— Si le jugement d'Hierocles étoit ici parole d'Evangile, nous ſaurions bientôt à quoi nous en tenir, puisque ſelon lui la vie et les actions „ de JÉSUS ont été ſingulierement exaltées „ par un Pierre, par un Paul, par quelques „ historiens de cette trempe, hommes men-

„ teurs,

„ teurs, ignorans, et fanatiques : tandis que
„ les faits et gestes d'APOLLONIUS ont été
„ arrachés à l'oubli par Maximus d'Aegæ,
„ par le Philoſophe DAMIS, compagnon de
„ ſes voyages, par PHILOSTRATE d'Athé-
„ nes : perſonnages avancés dans les ſciences,
„ jaloux de la vérité, zêlés pour le bien-être
„ du genre humain, et méritant à la fois le titre
„ de grands hommes et d'amis des Dieux" (*p*).
Bel éloge ſans doute ! mais dont le plus léger examen oblige bientôt de rabbattre, tout comme il engage à porter ſur les Auteurs Evangéliques un jugement plus favorable, que ne l'est celui du Gouverneur d'Alexandrie. Celui ci nomme DAMIS, MAXIME et PHILOSTRATE : il auroit pu y ajouter un quatrième, ſçavoir MOERAGÉNES, qui, avant le tems de PHILOSTRATE, avoit écrit quelques Livres concernant APOLLONIUS ; mais qui ne purent lui ſervir, vû l'ignorance

(*p*) Voici les paroles mêmes d'*Hierocles*, telles qu'elles ſont conſervées par *Euſèbe* : Κ'ακεῖνο λογίσασθαι ἄξιον, ὅτι τὰ μὲν τοῦ Ιησοῦ Πέτρος καὶ Παῦλος, καὶ τινες τούτων παραπλήσιοι κεκόμπακοιν, ἄνθρωποι ψεῦσαι, καὶ ἀπάιδευται, καὶ γόητες τὰ δὲ Απολλωνίου Μάξιμος ὁ Αιγιεὺς, καὶ Δάμις ὁ Φιλότοφος, ὁ συνδιατρίψας αὐτῶ, καὶ Φιλόστρατος ὁ Αθηνᾶιος, παιδεύσεως μὲν ἐπιπλεῖσον ἥκοντες, τὸ δ'ἀληθὲς τιμῶντες, διὰ Φιλανθρωπίαν ἀνδρὸς γενναίου καὶ θεοῖς Φίλου πράξεις μὴ βουλόμενα λαθεῖν. *Euſeb.* in Hierocl. cap. 2.

qui y perçoit (*q*). C'est probablement le nombre de ces historiens, qui a fait croire à un ſavant (*r*) qu'on avoit voulu les oppoſer aux *quatres* Evangélistes ; ceci cependant ne paroit nulle-part. Quoi qu'il en ſoit c'est MAXIME, c'est DAMIS, c'est PHILOSTRATE, qui ſont ces grands hommes, et ces amis des Dieux.— Maxime n'a fourni de mémoires, que pour la moindre partie de la vie du Héros, n'ayant parlé uniquement que de ce qui s'est paſſé à ſon égard à *Aegæ*, dans le temple d'Esculape. Ce n'est pas le morceau le moins intéreſſant de la vie d'APOLLONIUS, telle que PHILOSTRATE nous l'a conſervée, probablement d'après ces mémoires ; bien qu'on ſoit uu peu ſurpris d'y voir Esculape (*s*) lui même communiquer confidentiellement à ſon Pontife, combien il est charmé d'avoir APOLLONIUS pour témoin de ſes cures.

Du reste il est trop difficile de ſavoir au juste ce qui est de lui, pour apprécier ſon Caractère, et ſon genre d'écrire.— DAMIS nous

(*q*) *Philostrat.* l. 1. c. 3.

(*r*) C'est l'idée de *Mericus Caſaubon (in the pref. to the relation of what paſſed between Dr. John Die & ſome ſpirits) v. Oléarii prefationem in Philostr.* p. XXXII.

(*s*) *Philostr.* lib. I. cap. 8.

nous est mieux connu puisque c'est un des personnages de l'histoire : malheureusement ce que nous en savons, ne confirme pas trop le jugement d'Hierocles, et l'on seroit tenté de douter de sa circonspection, quand, dès le prémier entretien qu'il a avec le Philosophe de Tyane, on le voit recevoir sans examen, ce qu'il lui dit de l'étenduë de sa science, et l'adorer en conséquence comme un génie supérieur (*t*).

D'autrefois il décéle une timidité excessive, et s'effraye (*u*) d'un songe, que son Maitre lui confie pour l'encourager, et on le reconnoit pour un homme sans caractére, quand on voit (*v*) la promtitude, avec la quelle il profite de la permission de boire du vin des palmiers, sans se soucier de toutes les raisons, que son Maître vient d'alléguer, comme l'empêchant, pour lui même, d'en faire usage ; pour ne point alléguer son deguisement (*w*) en arrivant à Rome pour éviter la persécution.— Pour PHILOSTRATE lui même il faudroit une bonne dose d'indul-

(*t*) *Philostr.* lib. I. cap. 19.

(*u*) ibid cap. 23.

(*v*) ibid lib. II. cap. 7.

(*w*) ibid lib. VII. cap. 14.

gence pour le disculper d'inconséquence et de crédulité (*x*).

Il est vrai, qu'en parlant de la métamorphose de Daphné en laurier, il nous dit (*y*) qu'il n'aime pas les fables, et qu'il en craint le reproche : mais il est fâcheux qu'il ne se soutienne pas, et quand on le voit admettre bonnement (*z*) qu'il existe des prêtresses de Venus, qui ont la moitié du corps noire, et l'autre blanche : quand on lit les (*a*) repas Magiques sur la colline des sages, ou les mets sortoient, tout apprêtés, avec les tables, et les échansons, de la terre, et ces fameux sacs (*b*) remplis de vent et de pluie, pour départir au besoin, sur les Campagnes de l'Inde, la pluie et la sécheresse ; quand il raconte (*c*) qu'APOLLONIUS fit cesser la peste à Ephese, en faisant lapider un mendiant, qui se trouva ensuite être changé en un chien monstrueux : quand il lui fait avertir

(*x*) Il est des Auteurs qui, en parlant de lui, emploient à son égard des dénominations moins douces. Voyez le jugement de quelques uns chez *Th. Pope Blount censura celeb. auctor.* p. 186, 87, vid. et *Huët*, *Dem. Evang.* l. c. p. 981.

(*y*) *Philostr.* lib. I. cap. 16.

(*z*) Ibid. lib. III. cap. 3.

(*a*) Ibid. cap. 27.

(*b*) Ibid. lib. III. cap. 14.

(*c*) Ibid. lib. IV. cap. 10.

tir (*d*) un jeune homme que sa maitresse est une sorciere, qui se nourrit de chair humaine, et qui projette de dévorer la sienne : quand enfin il débite tous les contes (*e*) qui courent sur l'ascension prétendue de son philosophe, on a de la peine à reconnoitre cet homme instruit, qui ne cherche que la vérité, le bonheur du genre humain, et le profit des lettres (*f*): aussi a t-il le malheur de se contredire assez souvent, comme p. e. quand il parle d'APOLLONIUS, comme entendant toutes les langues, (*g*) et qu'il le représente (*h*) comme ayant besoin d'interprête, quand il lui fait (*i*) guérir miraculeusement la peste à Ephese, comme nous l'avons vu, et expliquer (*k*) par des causes naturelles, le pressentiment de cette contagion: quand il lui fait prévoir (*l*) l'issuë de son audience, chez l'Empereur, et préparer (*m*) une énor-

(*d*) Ibid. cap. 25.

(*e*) Ibid, lib. VIII. cap. 30.

(*f*) C'est cependant ce qu'il assure lui même. lib. I. cap. 3.

(*g*) *Philostr.* lib. I. cap. 19.

(*h*) Ibid. lib. III. cap. 31.

(*i*) Ibid. lib. IV. cap. 10.

(*k*) Ibid. lib. VIII. cap. 5. v. *Euseb.* in *Hierocl.* cap. 27.

(*l*) Ibid. lib. VIII. cap. 10.

(*m*) Ibid. lib. VIII. cap. 7.

me Apologie &c. (*n*) D'autrefois on rencontre chez lui des traces d'ignorance, ou d'envie de parler de choſes qu'il ne connoit pas, pour faire briller ſon érudition. C'eſt ainſi qu'il nous décrit (*o*) fort au long les merveilles de *Babylone*, et qu'il prétend qu' APOLLONIUS les a viſitées, là où il eſt prouvé par le témoignage de Pline, et de Pauſanias (*p*) que déja dans ce tems, il ne reſtoit de la magnifique *Babylone*, que le ſeul temple de *Bélus*. Dans la déſcription qu'il nous fait enſuite des *Indes* (*q*) il adopte une multitude de fables, conformes aux préjugés vulgaires, fondées ſur la foi de quelques écrivains crédules (*r*), mais contredites dans la ſuite par des voyageurs plus éclairés; et ſans rechercher ſi c'eſt avec raiſon, qu'on l'accuſe d'avoir pareillement commis bien des fautes de Chronologie, et d'his-

(*n*) On a auſſi obſervé qu'il n'étoit pas conſéquent de la part d'*Apollonius*, dans le moment où il devoit ſe défendre de l'accuſation de Magie, de dégager ſon pied des ceps, et de disparoitre de l'audience.

(*o*) Ibid. lib. I. cap. 25 ſeqq.

(*p*) *Plin. hiſt. nat.* lib. VI. cap. 30. *Pauſanias* lib. XXXIII. VIII. *Oléarius* tâche ſans ſuccès de defendre *Philoſtrate* á cet égard. in nota ad. cap. 32.

(*q*) Ibid lib. II. cap. 1, ſqq.

(*r*) *Oléarius* (*in præfat.* p. XXXVI.) nomme ici *Otéſias* et *Agatharchide*.

d'histoire en parlant de l'Empire (*s*), ou si l'on peut admettre les excuſes (*t*), qui ont été alléguées à cet égard, il est certain toujours que tant de bévuës manifestes, raportées en général, non comme des traditions, mais comme des obſervations de ſon Héros lui même, apprennent ſuffiſamment le fond, qu'on peut faire ſur la véracité de l'historien.—

Les Evangélistes n'ont pas cette élégance de ſtyle, ni ce talent pour amuſer le Lecteur; mais on ne réuſſit pas non plus à les convaincre d'inexactitude dans leur récit, ou dans leurs déscriptions, et depuis tant de tems, que nos Déistes ont fait effort pour les trouver en faute, leurs inſinuations malignes et leurs remarques, prétendues critiques, ont été toujours refutées ſans peine, et nos Auteurs pleinement disculpés.— En vérité si on dépouille le récit de PHILOSTRATE des graces de l'élocution pour le comparer pour l'eſſentiel avec nos Evangiles, on diroit qu'il a fleuri quelques ſiècles plutôt, et dans un tems où les ténèbres des préjugés et de l'ignorance couvroient infiniment d'avantage la ſurface du globe.

IV. Si

(*s*) Voyez un exemple assez frappant d'inexactitude chez *Clericus Hist. Eccles.* p. 511. N. II.

(*t*) *Olearius* y consacre un paſſage aſſez long de ſa préface pag. XXXVI—XXXIX.

IV. Si l'on compare encore ces différens historiens dans la nature même de leur témoignage, on ne pourra que remarquer une grande différence.

Les Evangélistes nous parlent toujours de ce qu'ils ont vu, et entendu eux mêmes (*u*). Du nombre des Apôtres ou des Disciples du Sauveur, ils l'avoient accompagné en tous lieux : tous les discours qu'ils nous ont conservés, ils les tenoient de sa bouche : tous les miracles qu'ils rapportent, ils en avoient été les témoins oculaires : jamais ils ne suivent le récit d'autrui ; jamais ils ne se fondent sur des traditions incertaines ; et tout ce qu'ils nous disent, ils l'avancent comme en ayant par eux mêmes une pleine certitude. Peut-on en dire autant de PHILOSTRATE ? Certes il ne faut que lire son ouvrage, et que se rappeller les circonstances, où il le composa, pour se convaincre du contraire. Il vêcut un siécle et au de là après la fin d'APOLLONIUS ; (*v*) il est donc obligé nécessairement de puiser dans d'autres sources, que dans sa propre expérience, et ces sources encore, il ne les don-

(*u*) 1. Jean I. 1.

(*v*) On voit par le chap. 27. du VIII l. qu' *Apollonius* disparut dans le même tems, où *Nerva* parvint á l'Empire, ce qui eut lieu l'an 97 apres J. C.—On a déja vu que *Philostrate* a vécu au commencement du troisiéme siécle.

donne pas lui même comme bien sûres. Il nous apprend (*w*) qu'un certain DAMIS, qu'on ne connoit pas d'ailleurs, avoit recueilli des mémoires touchant son compagnon, et son Maitre; que ces mémoires, inconnus jusques là, c. a. d. pendant au de là de 100 ans, avoient été communiqués par un de ses parens à l'Imperatrice JULIE, et que celle-ci les lui avoit remis, pour les mettre en ordre. Voyez quelle autorité respectable, quel dégré de bonne foi il faut avoir pour s'y rendre! On ne sauroit pas que jamais il y a eu un DAMIS, si un parent, qui n'est pas seulement nommé, n'eut ressuscité sa mémoire: comment décider si ce parent a confié à l'Impératrice des piéces authentiques, ou faites après-coup et, supposé qu'elles soyent en effet de DAMIS, s'il mérite quelque croyance, chose dont nous avons déja vu qu'on a lieu de douter. Et ce DAMIS encore, quand on voudroit lui faire grace de toute recherche ultérieure, pourroit-il exiger que nous reçussions sur sa parole, nombre de choses, dont il avoue qu'il n'a pas été témoin; comme l'audience d'APOLLONIUS à la cour de DOMITIEN, et la maniére surnaturelle dont-il échap-

(*w*) *Philostr.* lib. I. c. 3.

échappa. (*x*)— Du reste, comme il a été déja dit, MAXIME ne fournit des matériaux que pour ce qui s'est paſé en quelque ſorte pendant ſes prémiéres études, et MOERAGENES, quelques mémoires incomplets, qui ne peuvent ſervir à PHILOSTRATE.

Quand donc celui-ci n'auroit rien ajouté du ſien et de ſon imagination, il n'a fait toujours que ramaſſer quelques piéces détachées, ſans autorité, et ſans ſuite, qui certainement ſont bien éloignées d'avoir les caractéres requis, pour faire, de ſon témoignage, un des fondemens de l'évidence morale.

V. Ce qui vient d'être dit de la nature du témoignage de l'historien d'APOLLONIUS, eſt ſinguliérement applicable encore aux preuves, dont il appuie ſa narration. En général il n'en donne aucune. Il ſe contente de citer des faits, comme ſi l'on étoit obligé de l'en croire ſur ſa parole, et la plupart du tems il ne les propoſe lui même, que commes des rapports incertains.

C'eſt ainſi p. e. qu'en parlant d'une jeune *Romaine*, dont les parens et le fiancé pleuroient la mort, et que APOLLONIUS auroit rendue à la vie, il ajoute qu'il eſt difficile de dé-

(*x*) *Philostr.* lib. VIII. cap. 5. 8. 9—Il avoue auſſi qu'il ne lui fut pas permis d'accompagner ſon maître, lors de la conférence avec les Mages de *Babylone* (lib. I. cap. 26.)

décider si ſon ame avoit en effet ceſſé d'animer ſon corps, ou s'il reſtoit encore un ſouffle caché de vie, qu'il n'a fait qu'exciter, et que les parens avoient été dans la même incertitude (*y*): du reste il ne cite presque jamais de témoins, et comme il n'avoit pas à craindre d'être démenti par les contemporains, tous morts depuis longtems, il n'entreprend pas ſeulement d'en appeller à aucun monument qui existât encore. Quoique APOLLONIUS ait viſité tous les païs, aucun des Auteurs de ces tems la (*z*) ne fait mention de lui, du moins de ses prodiges, et PHILOSTRATE est le prémier, qui les avance, ſans donner aucune autre preuve que le témoignage de DAMIS, que nous avons déja examiné. Qu'elle différence de cette conduite à celle des Evangélistes, qui n'exigent jamais qu'on les en croie ſur leur parole, dont le récit peut ſoutenir le plus ſévère examen, et qui ne crai-

(*y*) Εἴ τε σπινθῆρα τῆς ψυχῆς ἔυρεν ἐν αὐτῇ. ὅς ἐλελήθει τοὺς θεραπεύοντας, ... εἶτ' ἀπεσβηκυῖαν τὴν ψυχὴν ἀνέθαλψε τε καὶ ἀνέλαβεν ἄρρητος ἡ κατάληψις τούτου γέγονεν, οὐκ ἐμοὶ μόνῳ, ἀλλὰ καὶ τοῖς παρατυχοῦσιν Lib. IV. cap. 45. Voyez à ce ſujet *Huetii Demonſtr. Evang.* Prop. IX. cap. 142. p. 957.

(*z*) l'Auteur de l'article *Apollonius* dans *l'Encyclopédie d'Yverdon*, remarque avec raiſon, qu'aucun historien Grec ni Latin; ni Tacite, ni Suetone, ni Plutarque, ni aucun Poëte Payen, de ceux qui ont le plus aimé le merveilleux, n'ont fait mention d'*Apollonius* ni de ſes miracles.

craignent pas de publier les merveilles opérées par leur Maitre ſur les lieux mêmes, ou ils prétendent qu'elles ſont arrivées, et dans le tems ou les témoins vivoient encore, tandis qu'ils indiquent au juste le moment ou ils ont eu lieu, et qu'ils en appellent à ſes Ennemis eux mêmes, intéreſſés à les convaincre de fauſſeté; mais qui confirment leur témoignage par leur ſilence.

Tels ſont les apperçus que nous préſente ce que nous pouvons recueillir des circonſtances des historiens de la Vie d'APOLLONIUS.— C'est à deſſein que nous nous ſommes attachés sur tout à montrer avec plus de détail, combien ils ont été en défaut; tandis que, pour ce qui regarde les Evangélistes, nous nous ſommes contentés d'indications plus générales. Leurs circonſtances ſont plus connues: tout le monde a en mains les ouvrages Apologétiques en faveur de la Religion Chrétienne, où l'on prouve la validité de leur dépoſition. Ce que nous avons dit nous paroit ſuffiſant pour rappeller ces objets, et l'extrême différence qu'il y a entr'eux et PHILOSTRATE ſaute aux yeux, quand on examine le témoignage de ce dernier. Du reſte la concluſion générale à former de ce parallèle viendra à point dans le troiſieme Chapi-

pitre. Prises en elles mêmes, les circonſtances des Historiens d'APOLLONIUS faciliteront les recherches nécesſaires pour fixer l'opinion qu'il faut ſe former à ſon ſujet.

CHAPITRE II.

*Jugement qu'il faut porter d'*APOLLONIUS.

I. Pour porter à cet égard un jugement qui ſoit équitable et fondé en raiſon, il est néceſſaire d'uſer de beaucoup de discernement, pour ne pas outrer les choſes, et ne pas recourir à des ſuppositions, qui elles mêmes ſeroient ſujettes à de nouvelles difficultés, en entrainant des conſéquences inſoutenables.

1. Il est incontestable d'abord, qu' APOLLONIUS *de Tyane* a été accuſé de Magie: ſoupçonné à ce ſujet pendant ſa Vie, comme il paroit entr' autres par l'interrogatoire de DOMITIEN, (*a*) et par ſa propre Apologie (*b*), il paſſoit généralement pour tel du tems où PHILOSTRATE écrivoit ſon histoire, et quoiqu'à dire vrai, la maniere dont il s'y prend pour le défendre ſoit aſſez ſingulière, on voit ce-

(*a*) *Philostr.* lib. VIII, cap. 5.
(*b*) ibid cap. 7.

pendant dès le commencement (*c*), que c'est là son intention. Aussi est-ce sur ce ton que nous parlent de lui les deux Auteurs (*d*), qui ont fait mention de lui avant PHILOSTRATE. Les Pères de l'Eglise (*e*) sont dans la même idée, et on la voit adoptée chez les *Théologiens* modernes, par le grand nombre de ceux qui se sont appliqués à combattre les argumens puisés dans cette histoire contre le Christianisme (*f*), au point même qu'un de nos savans les plus distingués et de nos plus judicieux Commentateurs, le célèbre GROTIUS a cru trouver ici l'accomplissement d'une partie du fameux Chapitre XIII. de *l'Apocalypse* (*g*). Le commerce d'APOLLONIUS avec les MAGES de *l'Inde*, confirme assez l'opi-

(*c*) *Philostr.* lib. I. cap. 2. lib. VIII. cap. 39.

(*d*) *Lucianus* In *Pseudomanti. Apulejus* in Apolog. II. vid. *Oléarii præfat.* p. XXXIII.

(*e*) *Origenes contra Celsum* lib. VI. *Augustinus* Epist. 4.

(*f*) *Huet Demonstr. Evang.* prop. IX. cap. 147. N. 6. *M. Tillemont*, dans sa *dissertation sur Apollonius* insérée dans son *histoire des Empereurs* Tom. II. après la *Vie de Domitien*. — *Baronius Annales* ad an. C. 68 et d'autres mentionés dans la préface *d'Oléarius* p. XXXIV.

(*g*) *Grotius* suppose que la premiere bête, dont il est parlé dans ce Chapitre, marque l'idolatrie, telle qu'elle fut en vigueur dans l'Empire Romain, durant les premiers siécles, et qu'il faut expliquer la seconde de la Magie, à laquelle la Philosophie Pythagoricienne recourut ensuite pour venir au secours du paganisme expirant. v. *Commentar. in Apoc: XIII. de veritate R. C. de Antichristo* p. 497. &c.

l'opinion de ces Auteurs, et la maniere p. e. dont PHILOSTRATE rapporte la guériſon myſtérieuſe de la peste à *Epheſe*, ſemble lui donner plus de force (*h*). Je n'oſerois cependant décider qu'APOLLONIUS doive être rangé parmi les Mages proprement dits, si ce n'est pour autant que les ſecrets qu'ils lui découvrirent furent mis par lui en uſage, pour avancer ſon ſyſtême favori, et toujours je ne puis m'empécher de gouter la réflexion de ceux qui trouvent, qu'en avouant ce qu'il y a de ſurnaturel dans les contes, qu'on débite à ſon ſujet pour les attribuer à l'art magique, à quelque puiſſance ſurnaturelle, à l'aſſiſtance de quelque génie, on hazarde des ſuppoſiti-

 ons

(*b*) On a vu déja en quoi conſiſtoit cette guériſon, et *Philostrate* nous apprend qu'en mémoire d'elle les Ephéſiens érigèrent une ſtatue.— C'est probablement celle d'Hercule, dont il est parlé plus bas.— Du reste les ſavans ne ſont pas d'accord, ſi *Apollonius* s'est ſervi de Talismans magiques. On prétend que longtems après, il restoit encore de ces images myſtérieuſes, qu'il avoit laiſſées dans les différentes villes, où il avoit paſſé; mais comme ſes premiers Historiens n'en diſent mot non plus que *Philostrate*, et qu'Hierocles; qu'Euſèbe (*in Hieroc.* cap. 44.) en parle en termes très généraux, comme d'un bruit qui commençoit a ſe répandre; et que ce n'est que dans le 5e. ſiècle qu'*Iſidore de Peluſe* (Epistol. lib. I.) en fait mention, comme d'une choſe plus connuë, ces pieces me paroiſſent avoir été ſuppoſées dans la ſuite. Un paſſage de *Celſe* (*ap. Orig.* lib. VI.) fournit un argument à ceux qui ſont d'une autre opinion. Si l'on veut voir cette queſtion agitée, on n'a qu'à lire la diſſertation de *J. L. Mosheim* (placée dans le *Biblioth. Brem.* Claſſ. III. faſc. I. N. 1. avec la reponſe de *Wachtel* acta Erud. Lipſ. 1721, p. 177. et la replique de *Mosheim*) Bibl. Brem. cap. V. p. 216.

ons extrêmement dangereuſes, qui diminuent en effet la force de toutes les preuves, priſes des miracles, et que c'est donner en quelque ſorte du poids au raiſonnement des Phariſiens du tems de J. C. qui l'accuſoient de *chaſſer les Démons par le Prince des Diables* (*i*). Pour peu qu'on pèſe le témoignage de PHILOSTRATE, et ſes preuves, on voit que les miracles d'APOLLONIUS ſont trop peu conſtatés, pour qu'on ſoit réduit à de pareilles explications, et qu'il est bien plus naturel de les regarder, ſinon comme entierement ſuppoſés, du moins comme extrêmement exagérés par la prévention et par des vues particulieres, enſorte qu'une pénétration fort ordinaire, jointe peut-être à une connoiſſance plus étendue des ſecrets de la nature, a pris les couleurs du prodige, et de la connoiſſance de l'avenir.

2. Obſervons en ſecond lieu que pour ne pas faire d'APOLLONIUS un Saint, un demi-Dieu, un homme qui approche en quelque ſorte

(*i*) C'est la Réflexion de *Naudée* (*Apologie pour les grands hommes accuſés de Magie* p. 239. (*Oléarius* pref. p. XXXV.) Au reste cette même remarque me paroit applicable à l'aſſertion de *Kettner Obſ. de Relig. Mirac. & Miscell. Lipſ.* Tom. VIII. p. 192. 93.) qui prétend qu'il n'importe pas si ſes miracles ont été véritables, par ce qu'egalement, ſa doctrine étant fauſſe, c'est le démon ſeul qui peut l'avoir aſſiſté.

ſorte de celui, en qui *la plénitude de la Divinité habita corporellement*, on n'a pas beſoin pour cela de prêter l'oreille à la calomnie, qui l'a dépeint des couleurs les plus noires, ou de le répréſenter, comme un homme perdu de principes, ſans foi, et ſans moeurs, comme un émiſſaire du Démon.

Les calomnies débitées à ſon ſujet pendant ſa vie n'ont pas ſeulement été recueillies par ceux, qui étoient le plus intéreſſés à le noircir. *St. Augustin* (*k*) reconnoit qu'il vaut mieux que le Jupiter des Payens, et voici les paroles *d'Euſebe:* „ Pour moi j'ai toujours été „ perſuadé qu' APOLLONIUS *de Tyane* „ avoit fait de grands progrès dans la ſages- „ ſe humaine, et j'aime encore à nourrir cet- „ te opinion : je ne balance pas à te dire mon „ ſentiment à ce ſujet, ſi tu me le deman- „ des, c'est que, pourvu qu'on écarte la fa- „ ble, je ſouffre volontiers qu'on le compa- „ re à quelque Philoſophe que ce ſoit" (*l*).

(*k*) *August.* Epist. 4.

(*l*) Ἐγὼ δὲ σοφόν τινα τὸ ἀνθρώπινον τὸν Τυανέα γεγονέναι ἡγούμην, καὶ ἔτι γε αὐτῆς ἔχεσθαι διανοίας ἐκὼν εἶναι βουλόμην, καὶ σοι μὲν αὐτὸς ἐμαυτοῦ περὶ αὐτοῦ δόξαν ἐκθείην ἄν, ἐρωτῶντι. Φιλοσόφων μὲν ὅτῳ τίς βούλοιτο κατα λέγειν τὸν ἄνδρα, παρὰ μηδὲν διενοχλοῦντα τᾶις περὶ αὐτοῦ μυθολογίαις ἔχω. *Euſeb.* in *Hierocl.* cap. 5.

Depuis parmi les Chrétiens il n'a pas manqué d'Apologistes outrés : témoins l'éloge de SIDONIUS APOLLINARIS (*m*) et le poëme de JOH. FRETZES (*n*) auteur du 12 Siécle, où ſes prétendus miracles ſont ridiculement exagérés ; et chez les auteurs du Paganisme, ſa réputation s'est accrue de concert, avec la haine pour la Religion Chrétienne. FLAVIUS VOPISCUS (*o*), auteur du tems de *Conſtantin*, parle d'une apparition prétendue de l'ombre d'APOLLONIUS à l'Empereur AURELIEN, pour le détourner de détruire la Ville *de Tyane*, et il s'exprime ſur cela dans les termes les plus enthouſiaſtes, tandis qu'

(*m*) Voici comment il recommande au Roi des Goths ſa traduction latine d'*Apollonius* : Lege virum (fidei Catholicæ pace præfata) in plurimis ſimilem tui, id est, a divitibus ambitum, nec divitias ambientem : cupidum ſcientiæ, continentem pecuniæ, inter epulas abſtemium, inter purpuratos lineatum, inter alabastra cenſorium, concretum, hispidum, hirſutum : in medio nationum delibutarum atque inter ſatrapas Regum tiaratorum myrrhatos, pumicatos, malobatratos, venerabili ſqualore pretioſum ; cumque proprio nihil eſui aut indutui de pecude conferret, regnis ob hoc, quæ pererravit, non tam ſuspicioni, quam fuiſſe ſuſpectui, et fortunâ regum ſibi in omnibus obſecundante, illa tantum beneficia poscentem, quæ mage ſit ſuetus oblata præstare, quam sumere. (Lib. VIII. Epist. 3.)— Vid. *Jonſius de Scriptorib. Hist. Philoſoph.* (Lib. III. cap. 19. 2.)

(*n*) *Chiliades* lib. I. hist. 60.

(*o*) Quid enim illo viro ſanctius, venerabilius, antiquius, devinusque inter homines fuit ? Ille mortuis reddidit vitam. Ille multa ultra homines et fecit, et dixit, &c. in *Aureliano* § 6. *Jonſius* l. c. c. 16. 1.

qu'EUNAPIUS, auteur prévenu contre les Chrétiens, au point de les traiter de *Scélérats* et de *Sacriléges* (*p*) prétend qu' „ APOL- „ LONIUS à été moins un Philoſophe qu'un „ Etre mitoyen entre Dieu et l'homme (*q*) „ et qu'il eut fallu intituler ſa vie: la descente „ d'un Dieu ſur la terre." (*r*) On trouve auſſi ſon image ſur d'anciennes monnoyes (*s*). Sans partager cet Enthouſiasme, auquel les exagérations de PHILOSTRATE ont donné lieu, je ne vois rien cependant qui oblige à prendre le contrepied de ce qu'il nous dit, beaucoup moins à le placer, comme on l'a fait (*t*), ſur la liste des Hérétiques, tandis qu'il n'a eu aucune relation avec la Religion Chrétienne, et qu'il ne paroit pas, qu'il ait été dans le cas de la combattre. Du-moins que ce ſoit à l'imagination de l'hiſto-

N 4 rien,

(*p*) *In vitâ Aedeſii* — V. *Jonſius* l. c. c. 17. 1.

(*q*) Οὐκ ἔτι φιλόσοφος, ἀλλ' ἦν τι θεῶν τε καὶ ἀνθρώπου μέσον. *proœm in vit. Chryſantii.*

(*r*) ἐπιδημίαν εἰς ἀνθρώπους θεου. *Ibid.*

(*s*) *Havercamp* (*diſſertationes de Alexandri M. numismate et de nummis conformatis*) fait mention d'un de ces derniers.

(*t*) J'ai en vuë un certain *J. Sianda*, qui publia en 1738. un *Lexicon polémicum, in que potiorum Hereticorum vita perſtringitur &c.* Voyez la critique de cet ouvrage, en particulier de l'article *Apollonius*, qui y trouve ſa place *Acta Erud. Lipſ.* 1735. p. 166. ſqq.

rien, qu'il faille en attribuer la gloire, ou que ce ſoit un hommage rendu à la vérité, il eſt incontestable qu'on trouve de beaux traits dans ſa narration. De ce genre eſt la reflexion qu'il communique au pontife dEsculape (*u*) au ſujet des riches préſens, offerts par ceux qui venoient demander des graces à ce Dieu, préſens, obſerve-t-il, déplacés et inutiles, puisque toutes les richeſſes de l'Inde ne ſauroient engager les Dieux à accepter les voeux des méchans, et que cette prière ſuffit : *ô Dieux accordez moi les choſes qui me conviennent :* de ce genre eſt encore la leçon qu'il donne (*v*) à ſes Compagnons de voyage, en approchant du mont Taurus, que pour connoitre la Divinité et les devoirs qu'elle exige, il n'eſt pas nécesſaire de monter les endroits plus elevés, et la morale qu'il propoſe (*w*) à TÉLESINUS Conſul de *Rome*, au ſujet de la prière. Ajoutez y les entretiens avec les Gymnoſophiſtes d' Ethiopie ſur les répréſentations de la Divinité (*x*) et ſur ce principe de morale, que pour être juste, il

(*u*) *Philostrat.* l. I. cap. II.

(*v*) Ibid. lib. II. cap. 5.

(*w*) Ibid. lib. IV. cap. 40.

(*x*) Ibid. lib. VI. cap. 19.

il ne ſuffit pas d'éviter le mal (*y*) et ceux avec l'Empereur TITE ſur l'exemple que les parens doivent à leurs Enfans (*z*) &c. &c. Je ne parle pas de la régularité de ſa vie (*a*), de ſa continence, et du mépris des richeſſes (*b*): cela tenoit à la vie Pythagoricienne qu'il avoit embraſſée, et nous verrons bientôt que ces vertus dégénéroient chez lui en affectation; mais je ne puis m'empêcher d'être frappé des paſſages, que je viens de citer, et d'autres que je paſſe ſous ſilence (*c*), et tout en avouant que l'enthouſiasme de PHILOSTRATE a dû le porter à flatter le portrait de ſon héros, je ne vois aucune raiſon non plus de le couvrir de blame comme on à cherché ſouvent à le faire.

3. Enfin pour ſe former de lui de juſtes idées, il eſt néceſſaire de diſtinguer, autant qu'il eſt poſſible, le Roman de l'Hiſtoire. Dénué de toute autorité, l'ouvrage de PHILOSTRATE ne peut-être conſidéré que comme une narration vraie pour le fond, mais ajuſtée des couleurs propres à avancer ſes

(*y*) *Philostr.* cap. 21.

(*z*) Ibid. cap. 31.

(*a*) Ibid. lib. I. cap. 8.

(*b*) Ibid. lib. I. cap. 13.

(*c*) Ibid. lib. IV. cap. 7. cap. 30. &c.

vuës. Il faut donc employer le creuſet pour ſéparer l'alliage, en écartant ce qui est viſiblement ſuſpect. Ainſi toutes ces découvertes d'ames d'anciens héros dans des perſonnes encore vivantes (*d*), celle d'Amaſis qu'il retrouve dans un Lion (*e*), et ce qu'il raconte de la ſienne (*f*), lors qu'elle animoit un capitaine de navire, ſont autant d'Epiſodes, qui tendent à établir le ſyſteme de la Metempſycoſe. Ainſi encore il est palpable que PHILOSTRATE s'est attaché à placer dans la vie de son Héros, des traits de celle de J. C. pour oppoſer l'Apôtre du Paganisme au Chef des Chrétiens. Je m'étendrois trop en citant tous les traits qui justifient cette aſſertion. J'allégue p. e. l'annonciation de ſa naiſſance à sa Mère comme celle d'un Dieu (*g*): le cantique entonné enſuite par les Cignes (*h*), (ce qui rappelle les Anges,) l'admiration que, jeune encore, il excite chez les Docteurs (*i*): sa connoiſſance des penſées les plus ſecrettes (*k*): l'ordre qu'il donne à un De-

(*d*) *Philostr.* lib. III. cap. 19. 21. 22.
(*e*) Ibid, lib. V. cap. 42.
(*f*) Ibid. lib. III. cap. 23. 24.
(*g*) Ibid. lib. I. cap. 4.
(*h*) Ibid. lib. I. cap. 5.
(*i*) Ibid. lib. I. cap. 7.
(*k*) Ibid. lib. I. cap. 17.

Démon de ſortir du Corps d'un poſſédé pour renverſer une ſtatue (*l*), la fermeté de ſa réſolution de ſe rendre au lieu, où des perſécutions l'attendent(*m*), la liberté qu'il laiſſe à ſes disciples de ſe retirer (*n*): l'abandon de ceux-ci (*o*): ſon apparition à deux d'entr' eux à Pouſoles en leur permettant de le toucher pour s'aſſurer de la réalité de ſon corps (*p*): ſon départ ſurnaturel (*q*), les inſtructions qu'il donne enſuite (*r*), et ſur tout la fable (*s*) que l'Historien rapporte ſans l'affirmer, „ qu' APOLLONIUS étant entré dans un cer-
„ tain temple de Diane en Crête, ſans en
„ être empêché par des chiens, qui ſans cela
„ y faiſoient une ſûre garde, auroit été ar-
„ rêté par les Prêtres comme Mage, et lié
„ comme tel, qu'ayant jetté ſes liens et ou-
„ vert les portes, qui étoient bien ſûrement
„ fermées, il ſeroit disparu après qu'on eut
„ entendu des voix de vierges, répéter ces paro-
„ les : Viens de la terre, viens au Ciel, viens"

Qui

(*l*) Ibid. lib. IV. cap. 20.
(*m*) Ibid. lib. IV. cap. 36., lib. VII. cap. 13.
(*n*) (*o*) Ibid. lib. IV. cap. 37. 38.
(*p*) Ibid. lib. VIII. cap. 10.—12.
(*q*) Ibid. lib. VIII. cap. 29.
(*r*) Ibid. lib. VIII. cap. 31.
(*s*) Ibid. lib. VIII. cap. 30.

Qui ne voit ici une allusion manifeste à la prise, à la mort, à la resurrection de N. S.?— Enfin toutes les discussions savantes placées dans la bouche d'APOLLONIUS, quand il instruit ses disciples des secrets de la nature, me semblent faites à loisir dans le silence du cabinet: l'apprêt (*t*) qu'on y remarque, contrastant visiblement avec le Laconisme qu'il affectoit toujours (*u*), trahit les soins du Rédacteur, qui dans toute l'histoire prend bien plus le ton d'un Orateur, que celui d'un historien fidèle.

II. Si l'on prend ainsi un juste milieu entre la prévention des uns, et l'enthousiasme des autres et qu'on écarte le plus possible la vérité de la fable, on parvient à fixer plus exactement l'opinion qu'il faut porter d'APOLLONIUS. On ne peut révoquer en doute qu'il n'ait existé, sans ébranler tous les fondemens de la verité historique, et tout me paroit annoncer en lui des talens extraordinaires, et cet effort de génie, qui est requis pour s'élever au dessus de la sphère du commun des hommes Entreprenant et Enthousiaste par caractère, il me paroit avoir pous-

(*t*) Voyez p. e. *Philostr.* lib. VII. cap. 14., la réponse qu'il fait à Demetrius qui veut l'engager à fuir la persécution de Domitien.

(*u*) *Philostrat.* lib. I. cap. 17.

pouſſé l'ambition auſſi loin qu'il étoit poſſible. Ses prémieres études l'ayant familiariſé avec le ſyſtéme de Pythagore (*v*), l'auſtérité du genre de vie de ces philoſophes a fait ſur lui d'autant plus d'impreſſion, qu'il étoit plus indigné de la moleſſe, et du luxe des habitans de Tarſe (*w*). Inſtruit par un Maitre, qu'il n'eut pas de peine à ſurpaſſer (*x*), ſon amour propre, flatté par ce ſuccès, lui mit en tête de ſurpaſſer ainſi tous ſes ſemblables, et de paſſer chez eux pour un homme ſinguliérement éclairé par les Dieux, et choiſi par eux pour épurer leur culte. Toute sa vie me paroit le développement de ce plan, qui fut ſingulierement favoriſé par la longe carrière qu'il fournit, et par la vigueur de ſa conſtitution. (*y*) En le ſuivant on voit partout un homme rempli de ſoi même, qui traite tous les mortels, de quelque rang qu'ils ſoyent, comme ſes inférieurs. C'eſt pour briller qu'il paſſe 5 ans dans un ſilence parfait (*z*) con-

ſa-

(*v*) *Philostr.* lib. I. cap. 7.

(*w*) Ibid.

(*x*) Ibid.

(*y*) Ibid. lib. VIII. cap. 23. *Philostrate* obſerve qu'on ne ſait pas au juſte l'âge qu'il a atteint; mais il eſt certain qu'il eſt parvenu à une vieilleſſe fort avancée, exempte d'infirmités, et doué juſqu'au bout de l'uſage de ſes facultés.

(*z*) Ibid. lib. I. cap. 14.

ſacré à acquérir des connoiſſances : c'eſt pour les étendre et les faire valoir qu'il ſe détermine à d'auſſi longs voyages (*a*) ; c'eſt pour faire plus d'impreſſion ſur les Eſprits, qu'il emprunte les ſecrets des ſages de Babylone (*b*), de l'Inde (*c*), de l'Ethiopie (*d*), qui, excédant la portée des hommes ordinaires, ſembloient pour cette raiſon lui être confiés par les Dieux : c'eſt pour en impoſer plus ſûrement, qu'il outre l'auſtérité d'un régime qu'on admire d'avantage à proportion qu'on a moins de gout pour le ſuivre (*e*), qu'il affecte le mépris des richeſſes, des honneurs (*f*), qu'il ne témoigne aucune frayeur du péril, (*g*) qu'il court au devant de la perſécution exercée contre les Philoſophes ; et ce zéle qu'il

(*a*) *Philostr.* lib. I. cap. 18.

(*b*) Lib. I. cap. 26.

(*c*) Ibid. lib. III. cap. 16.

(*d*) Ibid. lib. VI. cap. 10 ſeqq.

(*e*) Apollonius s'accoutuma de bonne heure aux règles de la philoſophie Pithagoricienne, ne buvant pas de vin, ne prenant part à aucun plaiſir des ſens, ne ſe ſervant d'aucune choſe qui vint d'un animal, qui eut eu vie, ni pour ſa nouriture, ni pour ſon habillement, et il aimoit à vanter ſa régularité à ces égards (lib. I. cap. I. 8., lib. II. cap. 35. 37., lib. VIII. 5.) Fidèle à ſes principes, il s'abſtint des femmes (lib. I. cap. 13.) et de tout ce que ſes principes condamnoient.— Il exprimoit ſon respect pour la Divinité par l'hommage qu'il rendoit au Soleil (lib. I. c. 26., lib. II. 38.) &c.

(*f*) Ibid. lib. I. cap. 13.

(*g*) Lib. IV. cap. 35. lib. VII. 11.

qu'il fait paroître pour le ſervice des Dieux, et ce ton d'autorité dont il parle aux Pontifes de leur culte (*h*), aux ſages de leur doctrine (*i*), aux grands de l'exercice de leurs charges, (*k*) aux Princes de l'acceptation de leurs dignités (*l*), et cette fermeté en préſence des perſécuteurs (*m*), et cette part qu'il prend aux intrigues politiques, (*n*) ſont autant d'alimens qu'il préſente à sa propre gloire, à l'admiration de la multitude, au preſtige univerſel. Concis dans ſes discours (*o*), il aime à prononcer des ſentences qui ont l'air d'oracles; — fier dans ſes réponſes il donne (*p*) pour raiſon de ce qu'il ne cherchoit plus à s'intruire, que sa tâche étoit d'enſeigner les autres; ſingulier avec art, il étale (*q*) une liste de vertus au péager qui lui demande celle de ſes effets; dédaigneux avec affectation, il reprend (*r*) avec ſes disciples une converſa-

(*h*) P. e. lib. I. cap. 11., lib. IV. cap. 19.

(*i*) P. e. lib. VI. cap. 10. ſqq.

(*k*) P. e. lib. I. cap. 28.

(*l*) Il pouſſoit même cette liberté un peu loin. lib. VI. 27. ſqq.

(*m*) Lib. IV. 44., lib. VII. 32. 33.

(*n*) Lib. V. cap. 10.

(*o*) *Philostr.* lib. I. c. 17.

(*p*) Ibid. lib. I. cap. 17. 28.

(*q*) Ibid. lib. I. cap. 20.

(*r*) Ibid. lib. I. cap. 30.

ſation abſtraite, pour etre censé ne pas s'appercevoir de la magnificence de la Cour;— extrême dans ses prétentions, il dit (*s*) que toute la terre lui appartient;— excesſif dans les éloges qu'il donne à la Philoſophie, il ravale (*t*) pour elle les metiers les plus utiles;— remuant dans ses intrigues, il conſpire contre *Néron* (*u*), il engage *Vespaſien* à accepter l'Empire (*v*), il prêche ouvertement la revolte contre *Domitien* (*w*), la communauté des biens (*x*), l'indépendance et l'égalité. (*y*)

Tous ces traits réunis confirment ce que je dis de ſon ambition inſatiable, et cette ambition n'eut pas mal lieu d'être ſatisfaite, si-l'on croit sur le récit de ſon historien, que ſon crédit fut tel, que même ſans parler, il appaiſa une émeute causée par le monopole des blés (*z*) que les peuples, (*a*) les Empereurs (*b*) les Rois (*c*) et les Philoſophes (*d*) s'em-

(*s*) Ibid. lib. I. cap. 21.
(*t*) Ibid. lib. IV. cap. 32.
(*u*) Ibid. lib. V. cap. 10.
(*v*) Ibid. lib. V. cap. 35.
(*w*) Ibid. lib- VII. cap. 8., lib. VIII. cap. 16.
(*x*) Ibid. lib. VI. cap. 2.
(*y*) Ibid. lib. IV. cap. 3.
(*z*) Ibid. lib. I. cap. 14.
(*a*) Ibid. lib. IV. cap. 1. &c.
(*b*) Ibid. lib. V. cap. 27., lib. VIII. cap. 27.
(*c*) Ibid. lib. I. cap. 33. &c., lib. II. cap. 29. &c.
(*d*) Ibid. lib. I I. cap. 26., lib. I I. cap. 16., lib. V. cap. 10. &c

s'empresſèrent à l'envi de lui rendre hommage. On a prétendu même qu'il a voulu se faire adorer comme Dieu. Je crois cette accuſation injuste. Quand il prend ce titre, il imite les *Brachmanes* de l'Inde, et déclare (*e*) entendre comme eux, par-là l'Ami, le confident des Dieux: HIEROCLES emploie en propres termes cet argument contre les Chrétiens que, „ malgré la futilité des œuvres „ de J. C., ils l'adorent comme un Dieu, „ tandis que les payens ne pensent pas à nom- „ mer Dieu, un homme qui a fait de ſi gran- „ des choſes, ſe contentant de le regarder „ comme un ami des Dieux" (*f*). Il ne me paroit pas prouvé non plus qu'il ait prétendu à des hommages Réligieux.

La ſtatuë érigée à *Ephéſe* en mémoire de la ceſſation de la peste, portoit le nom d'Hercule, et ſi l'on veut (*g*) que les Ephéſiens

(*e*) *Philostr.* lib. VIII. cap. 5.

(*f*) *Euſeb. in Hierocl.* cap. 2.

(*g*) C'est entr'autres ce que prétend *Lactance Inſtit. Div.* lib. V. cap. 3. *Apollonius* lui même dit dans ſon apologie (lib. VIII. cap. 7. f. 9.) que la ſtatue portoit le nom d'*Hercule* ἀποτροπάιος (mot qui revient au même que celui d'ἀλεξικάκος employé par *Lactance* comme le prouve *Olearius* not. ad. lib. IV. cap. 10.) mais il ne dit rien qui marque qu'il s'en attribue l'honneur.— Au reste la ſenſation qu'*Apollonius* à faite à Ephèſe fait croire à *J. G. Michaëlis* que c'est en particulier contre

les

ayent eu desſein de l'adorer ſous l'image de ce demi-Dieu, n'est il pas tout auſſi naturel de dire que leur intention a été de rapporter au fils d'Alcmène qu'ils regardoient comme leur protecteur, la gloire de la délivrance qu'APOLLONIUS leur avoit procurée. Après ſa mort L'Empereur CARACALLA (*h*) lui a conſacré un Temple, comme à un Héros, et ſon image fut conſervée par Alexandre Sevère (*i*) avec celle de J. C., d'Abraham, et d'Orphée, parmi les Dieux penates : mais ces honneurs, qu'il dut à l'éloquence de PHILOSTRATE, ne prouvent autre choſe que la ſuperſtition des Princes, qui ſe portoit ſur tout ce qui est naturel. Il n'y a point d'autres traces qui indiquent qu'on ait jamais voulu lui faire l'honneur de l'Apotheoſe, et rien n'autoriſe le ſoupçon qu'il y ait aſpiré ; mais qu'il ait cherché à s'élèver par deſſus les mortels, qu'il ait affecté une ſupériorité marquée, que ſon ambition inſatiable ait tou-

ſes impostures, que S. PAUL a voulu munir les fidèles de cette Egliſe, en divers endroits de l'Epître qui leur est adreſſée, et des actes des Apotres (in diſſert. *de Scuto fidei* inſerta in *Biblioth. Brem.* Claſſ. VIII. p. 763. ſqq.)

(*h*) *Xiphylinus* e *Dione*, v. *Huët.* Dem. Evang. p. 912.

(*i*) Vid. Diatribe C. H Zeibichii de imagine Christi in Lararie Augusti Alexandri Severi conspicuo, inſertam in Miscell. Lips. novis, Vol. III. p. 64. ſqq.

toujours recueilli pour son orgueil de nouveaux alimens, c'est ce que toute sa vie prouve, et ce qu'il ne faut pas perdre de vue en suivant ses actions. Un auteur Anglois (*k*) a prétendu qu'il n'importe pas quelle idée on se forme de lui, et de ses miracles, parcequ'également il ne prétendoit être envoyé par aucun Dieu, pour annoncer, ou confirmer une nouvelle Doctrine. Cette conséquence n'est pas juste, puisqu' il a fait servir son crédit à rétablir les autels des Idoles, que ces prétendus prodiges ont servi d'argument en faveur du Paganisme contre la Religion Chrétienne, et que toujours il est essentiel de savoir si l'Apotre d'une fausse Doctrine, n'importe qu'elle soit nouvelle ou ancienne, a eu oui ou non le pouvoir de faire des miracles: mais il n'en est pas moins vrai pour cela, qu'APOLLONIUS n'a pas été un Chef de secte, qu'il est étonnant qu'on ne l'ait pas exalté d'avantage, et que même, malgré les moyens, que son historien a eu pour établir sur des fondemens solides, le monument qu'il fondoit à sa Gloire, EUSEBE ait osé avancer, sans doute avec connoissance de cause, „ qu'il y avoit des Auteurs de son

(*k*) Fleetwood Essay upon Miracles, p. 249— V. pref. *Oliverii* p. XXXV.

„ tems qui ne le plaçoient pas seulement „ entre les Philosophes" (*l*).

CHAPITRE III.

Conséquences en faveur de la Religion Chrétienne.

Pour achever le plan que je me suis proposé, il s'agit d'indiquer encore les principales conséquences, qu'on peut légitimement déduire de l'histoire d'APOLLONIUS, et des circonstances de ses historiens, en faveur de notre sainte Religion, contre la quelle on l'a souvent fait servir.

I. La première n'est en effet que le résumé des reflexions qui ont été proposées dans le parallèle entre PHILOSTRATE et les auteurs Evangéliques. Tout, comme on voit, y est à l'avantage des derniers, et s'il est vrai que le contraste fait mieux sortir le merite, il n'est pas douteux que le crédit des historiens sacrés ne doive y gagner, quand on voit combien à tous egards l'Orateur de l'Impératrice leur est inférieur. On voit dans l'ouvrage de ce-

(*l*) *Eusebius in Hieroclem* c. 36. *Bayle* (*Dictionnaire* Art. *Apollonius* in not.) regarde cette assertion d'Eusebe comme fort exagérée ; mais le jugement que nous avons vu qu'il porte lui même d'*Apollonius*, suffit pour le disculper du soupçon de partialité à cet égard.

celui-ci, comment s'y prend un Ecrivain, quand il ſe propoſe quelque but perſonnel : quand il veut faire ſa cour à quelque grand, ou qu'inſérant dans les avantures de ſon héros des détails étrangers, il en fait des matériaux pour l'édifice qu'il veut conſtruire. On y voit combien un ouvrage, écrit avec toutes les graces de l'éloquence, orné de tous les charmes que peut procurer le langage humain, annonce cependant l'imperfection des choſes humaines, et laiſſe découvrir une multitude d'endroits foibles, de bévuës même, et de fauſſetés manifestes. On y voit l'auteur, attentif à ne donner aucune priſe, ſe contredire cependant, abbattre dans un endroit ce qu'il édifie dans un autre, décéler ſon ignorance, en voulant faire parade de son ſavoir, et trahir l'envie de s'établir autant un monument à ſoi même, qu'à ſon Héros.

Chacun de ces traits est à l'avantage des Auteurs des Evangiles : ils rélévent la ſimplicité de leur recit, le déſintereſſement de leurs vuës, la conformité de leur temoignage, et tout concourt à aſſurer la vérité de leur narration. On a ſous les yeux, quand on lit PHILOSTRATE, comment les Evangélistes s'y ſeroient pris, s'ils euſſent été des Impoſteurs, et plus que jamais on se ſent porté à les dégager de

de toute ombre de soupçon. Leur supériorité par dessus l'historien d'APOLLONIUS, qui avoit tous les secours humains, dont ils étoient privés, nous rappelle à cette influence céleste, qui seule pouvoit leur donner les talens nécessaires, pour exposer les faits, et la mémoire requise pour les conserver dans leur intégrité primitive. L'Orateur de la cour, initié dans tous les secrets de la Philosophie, instruit de toutes les Règles de la Rhetorique, prête aux censures les plus justes, et quatre Galiléens, étrangers par leur naisance, par leur patrie, par leur condition, aux lettres et aux sciences, écrivent chacun à part, l'histoire du Sauveur, sans qu'on puisse les trouver en faute. Quelle victoire pour ces derniers! quelle preuve de l'assistance qui leur fut accordée!

II. On a vu d'ailleurs dans l'histoire de PHILOSTRATE, des rapprochemens sensibles avec celle de J. C. et si l'on vouloit entrer dans les détails, il seroit facile d'en fournir de nouvelles preuves. Quelque fois on voit les miracles de l'Evangile répétés, quant à l'essentiël, quoiqu'avec des couleurs différentes; d'autrefois c'est la conduite du Sauveur avec ses Apôtres: ce sont ses discours; ce sont des particularités remarquables de sa vie qu'on retrouve. Tout ceci ne plaide-t-il pas

pour

pour l'intégrité de nos livres Saints ? tout ceci prouve-t-il pas que la partie historique en étoit esſentiellement la même il y a 1600 ans, que nous l'avons aujourd'hui ? et quoiqu'il ſoit inconteſtable, que nous avons, dans les Ecrits des Péres de l'Egliſe, et dans leurs citations des exemples bien plus frappans, de cette vérité, n'est-il pas intéresſant cependant d'en retourner les traces chez les ennemis du Christianisme ? Oui : il n'y a pas jusqu' aux dogmes, qui n'y reçoivent en quelque ſorte de l'appui : quand on voit APPOLLONIUS (z) témoigner à Tite combien il approuve la réponſe donnée par lui à ceux qui venoient le féliciter de la prise de *Jeruſalem*, on y voit cet Empereur réconnoitre qu'il n'a fait que prêter ſa main à un Dieu, qui vouloit exécuter ſa vengeance : cette vengeance fait naitre la question en quoi les Juifs étoient donc ſi particulièrement criminels, et cette question rappelle, avec leurs torts, le crime affreux, dont la deſtruction de leur Ville, et de leur temple fut le juste châtiment.— Je ne fais au reste qu'indiquer cette idée.

III. Mais il est une autre conſidération, qui ne peut que frapper quand on réfléchit dans l'histoire d'APOLLONIUS au but que PHI-

(z) *Philoſtr.* lib. VI. cap. 29.

PHILOSTRATE paroît s'y être propoſé d'oppoſer ſon Héros à l'Auteur de la Réligion Chretienne, ainſi qu'à l'uſage qu'on en a fait certainement par la ſuite, pour combattre le Christianisme : c'est à quelles armes on fut obligé de recourir pour le combattre, et combien de pareils moyens décélent, avec le caractère respectable que préſentoit dès le moment la Religion de J. C., l'extrême denuëment de ſes adverſaires. Plus proche que nous de l'origine du Christianisme, PHILOSTRATE et ſes contemporains n'en étoient pas plus heureux à convaincre ſes prédicateurs, et ſes partiſans par des argumens plus ou moins valables, de la fauſſeté des principes aux quels ils étoient attachés. Ils étoient reduits à rendre hommage à leur Chef, en empruntant de lui des couleurs pour embellir le Héros, qu'ils vouloient lui oppoſer. Ni leur habilité dans l'art des Sophismes, ni leur attention à tirer parti de tout, ne pouvoient les dispenſer de moyens auſſi foibles, et, pour prévenir contre les Chrétiens les puiſſances de l'Empire, ils étoient obligés de travailler à affoiblir, par des contes, l'impreſſion que devoit faire immanquablement ſur les Esprits l'éclat des oeuvres et des vertus de son Inſtituteur. On peut dire la même chose de ceux qui,

dans

dans des Siecles moins éloignés, ont eu recours à la même resſource.

Les Reflexions odieuſes, que l'histoire d'APOLLONIUS leur a donné lieu de faire, et les conſéquences qu'ils en ont tirées, pour couvrir le Christianisme de ridicule, doivent convaincre l'obſervateur impartial, qui ne peut qu'être frappé de la futilité de pareils argumens, des extrêmités au quelles on a été obligé de recourir.

Tant il est vrai que le Christianisme ſort victorieux des aſſauts, qu'on lui livre, et que ſes adverſaires eux mêmes ajoutent à ſon excellence!

IV. Enfin l'histoire d'APOLLONIUS nous fournit de nouveaux ſujets d'admirer l'établiſſement prodigieux du Christianisme, et d'y reconnoître l'intervention particulière d'une providence attentive. PHILOSTRATE écrit ſous la protection immédiate d'une Cour puiſſante, et il orne ſon récit de toutes les graces, que la ſageſſe humaine peut lui fournir. De puiſſans amis ſoutiennent sa narration; elle est acceuillië avec avidité par des perſonnes placées en autorité, qui s'en prévalent pour affoiblir l'influence et les progrès toujours augmentans du Christianisme, qui n'avoit aucune protection humaine pour se ſoutenir, et qui d'ailleurs,

leurs, asſailli de toute part, expoſé à des humiliations continuelles, et à des perſécutions fréquentes, ne pouvoit être embraſſé, profeſſé et ſuivi, qu'au prix du repos, et ſouvent de la vie de ſes Sectateurs.— Malgré tout, le Paganisme ne continue pas moins à décroitre : les prétendus prodiges, opérés par APOLLONIUS pour épurer les temples, et redreſſer les autels, restent ſans crédit, ſans effet, et ſont bientôt oubliés : le livre qui devoit en conſerver la mémoire, demeure tout au plus au rang des ouvrages de pure curioſité, tandis que le Christianisme, qu'il devoit étouffer, continue à faire des progrès, et voit bientot les Empereurs eux mêmes lui rendre partout hommage.— Qu'on entreprenne d'expliquer par des cauſes ſecondes, un phénomene auſſi étrange, on n'y réuſſira jamais, et le Chrétien adorera encore ici la main du Fondateur de ſa Religion, qui a prouvé par des preuves irréfragables, qu'en effet ſon départ de ce monde ne l'a pas privé du pouvoir de protéger les ſiens, que ſa protection est ſupérieure à toute la force des puiſſances terrestres, et qu'aucun obſtacle ne ſauroit être à redouter quand il veut l'établir.

C'est en enviſageant ſous ce point de vuë la vie d'APOLLONIUS *de Tyane*, que ſon his-

hiſtoire devient véritablement intéreſſante et inſtructive : c'est ainſi qu'après avoir ſi souvent ſervi de prétexte pour tourner notre Religion en ridicule, et pour énerver la force de nos preuves, elle fournit de nouveaux argumens en ſa faveur, et c'est ainſi que cet exemple confirme la certitude de la déclaration de St. Paul, que nous avons choiſie pour déviſe.

LA FOLIE DE DIEU EST PLUS SAGE QUE LES HOMMES.

1 *Cor.* I : 25.

NIEUWE
VERHANDELINGEN
VAN HET
ZEEUWSCH GENOOTSCHAP
DER
WETENSCHAPPEN.

TWEEDE DEEL.
VIERDE STUK.

Te MIDDELBURG, bij
S. VAN BENTHEM,
Drukker van het Zeeuwsch Genootschap
der Wetenschappen. MDCCCXV.

Het Genootſchap wil, door het bekroonen en uitgeven van, aan hetzelve in 't algemeen voldoende, Verhandelingen, geenszins verſtaan worden, alle de daar in vervatte ſtellingen volkomen toe te ſtemmen, en als de zijne aan te nemen.

[Het *eerſte ſtuk* van dit Tweede Deel der Nieuwe Verhand. is de Prijsverhandeling van den Heer T. SPELEVELD, *over de oplikking der Middelburgſche Haven*; het *tweede*, die van de HH. LOTZE en TIJDEMAN, *over* APOLLONIUS *van* TIJANA; het *derde*, die van den Hr. DE CHAUDEPIÉ, over denzelfden.]

ANTWOORD

OP DE

VRAAG

VOOR HET JAAR

MDCCCV.

OPGEGEVEN.

Daar de bloedige oneenigheden, bekend onder den naam van Hoeks *en* Kabeljaauwsch, *zulk een aanmerkelijk gedeelte onzer vroegere Landsgeschiedenis beslaan; en men omtrent eenige bijzonderheden, dezelve betreffende, verscheidenlijk gedacht heeft: Wenschte men nader en voldoende bewezen te zien, uit welke eerste beginselen beide die partijschappen zijn ontstaan? of die beginselen geenen vroegeren oorsprong hebben, dan de landverdervende geschillen tusschen Margareta van Henegouwen, en haren Zoon Willem den V? Wat aanleiding tot de benaming van Hoeksch en Kabeljaauwsch gegeven hebbe? of de ware afleiding dier bewoordingen uitgemaakt zij? En welk het hoofdoogmerk dezer partijen geweest zij, sedert derzelver oorsprong tot het uiteinde toe?*

Aan het welk de Gouden Eerprijs door het ZEEUWSCH GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN, den 9 van Wintermaand 1807 is toegewezen.

DOOR

DOOR

M. HENRIK WILLEM TIJDEMAN,

J. U. Doctor & [toen] Profesſor aan de Academie te Franeker,

Onder de Zinſpreuk;

Een bedenckelyck dingh, enz.

VOORBERIGT
VAN DEN
SCHRIJVER.

De reden, dat deze Verhandeling, waaraan reeds in Wintermaand 1807, *door het Zeeuwsch Genootschap van Wetenschappen, de uitgeloofde cerprijs was toegewezen* (*), *eerst eenige jaren later in het licht verschijnt,*

(*) *Uittrekſel uit het Progr.* van het jaar 1807. „ Bij het Programma van 1804. had het Genootſchap eene Prijsvraag uitgeſchreven, nopens *den oorſprong der* Hoekſche *en* Kabeljaauwſche *partijſchappen en de aanleidende redenen dier benamingen.* Bij het Programma des vorigen Jaars maakte het Genootſchap bekend, een Antwoord onder de ſpreuk: *Een bedenckelyck dingh*, enz. te hebben ontvangen, en oordeelde, dat dit Stuk alzins blijken gaf van des Schrijvers kunde in dit vak: doch dat de voortreffelijkheid zijner Verhandeling in 't algemeen meer gelegen was in het ontkennende, dan in het ſtellige, en dat de Schrijver meer betoogde, waar in de oorſprong dier oneenigheden *niet*, dan wel, waar in dezelve *al* te zoeken ware. Het Genootſchap gaf, bij hetzelfde Programma, den Schrijver gelegenheid en noodigde hem uit, om zijn Stuk nogmaals te overzien, tot meerdere volkomenheid te brengen, zich, onder zijne zinſpreuk, eenige bedenkingen van het Genootſchap te laten toeſchikken enz. en hield overzulks de Uitſpraak over deze Verhandeling aan, tot de Algemeene Vergadering van dit Jaar.

Het Genootſchap heeft het genoegen gehad, dat de Schrijver niet alleenlijk de uitnoodiging en aanbieding van het Genootſchap bereidvaardiglijk heeft aangenomen, maar ook zijne Verhandeling zoodanig heeft verwerkt, vermeerderd en verbeterd, dat het geen nog zoude kunnen gerekend worden aan dezelve te ontbreken, geenszins aan den Schrijver, maar aan het gebrek van vroegere en gelijktijdige Schriften en beſcheiden te wijten is.

De eindelijke Uitſpraak der Vergaderlng was dan nu deze: Zij neemt genoegen in des Schrijvers ten dezen verrigten arbeid en aangewende vlijt; wijst hem den gouden Eereprijs toe: zijn bekroond Antwoord zal onder 's Genootſchaps uit te gevene Verhandelingen worden gedrukt.

Bij opening van het Billet bleek Schrijver te zijn, HENRIK WILLEM TIJDEMAN, J. U. D. en *Profeſſor aan de Academie* te Franeker."

ſchijnt, ligt in die hevige en herhaalde ſtaatkundige ſchokken, welke ons geheele Vaderland, en Zeeland in het bijzonder, in deze laatſte jaren heeft moeten verduren. — In het jaar 1809 *was de beurt aan dit Stuk, om ter drukpers gegeven te worden, en alles was daar toe bereid, toen de inval der Engelſchen in Zeeland, en, na derzelver aftogt, deszelfs bezetting door de Franſchen, en daarop de afgedwongen afſtand aan Frankrijk, dat gewest van het overige van onzen Staat afſcheurden. Onze andere Gewesten werden ook wel in* 1810 *met Frankrijk, en in zoo verre wederom met Zeeland, vereenigd; maar, gelijk alle uitgave van boeken onder het Franſche bewind moeijelijk werd gemaakt, zoo was de druk en uitgave van eene Verhandeling als deze, in dien tijd van rampſpoed en mismoedigheid, en vooral de uitgave in Zeeland, van waar het verkeer en de verzending op de overige Hollandſche Gewesten ſteeds belemmerd bleef, niet wel te ondernemen. Ik verzocht echter en verkreeg van het Genootſchap de vrijheid, om de uitgave zelf en voor mijne eigene rekening te mogen bezorgen, en begon daartoe ſchikkingen te maken; dan de hachelijke en noodlottige toeſtand der Hoogeſchole te* Franeker, *welke het rampzalig ſlagtoffer werd van* Napoleon's *woeste overheerſching, en mijn eigen toeſtand ten gevolge daarvan, veroorzaakten wederom eene ſchorſing, tot dat ik mij herwaard verplaatst en gezeten bevond. Toen werd dan ook, reeds vroeg in* 1813, *de vereischte aangifte der voorgenomene uitgave aan den Directeur Generaal des Boekhandels te Parijs gedaan; doch dezelve vond goed,*

het

het Handſchrift op te eiſchen, om vooraf onderzocht te worden. Dit overgezonden affchrift is nimmer van Parijs terug gekomen: doch, daar de verloſſing des Vaderlands ſcheen te genaken, en het beſte Handſchrift behouden was gebleven, wilde ik geen nader aanzoek te Parijs doen, en de gebeurtenisſen afwachten. Wij zagen dan ook, in Slachtmaand des voorleden jaars, het Fransch geweld uit deze ſtreken den wijk nemen: maar, ongelukkig! bleven, aan den eenen kant, Walcheren, *aan den anderen kant,* Deventer (*alwaar, volgens ſchikkingen, reeds te* Franeker *gemaakt, het Stuk gedrukt zou worden*) *nog door de Franſchen bezet, en vertraagde zich de ontruiming tot in het voorjaar van* 1814. *Zoo zal het dan* 1815 *worden, eer dit geſchrift algemeen uitgegeven en bekend kan zijn.*

Doch deze jaren van verwijl kunnen weinig in aanmerking komen, zoo wel bij de lengte, als bij den verren afſtand van het tijdperk, waarover deze Verhandeling gaat; en dezelve is geen geſchrift voor het oogenblik, maar het is mijn wenſch, zoo wel als het doel des Genootſchaps, dat dezelve beſtendig in aanmerking moge genomen worden, bij het beoefenen van dit belangrijk punt der vroegere geſchiedenis onzes Vaderlands. Ik zou dus deze onaangename aaneenſchakeling van oorzaken der vertraagde uitgave niet weder hebben opgehaald, indien ik niet gemeend had, het misverſtand van het tegenwoordig publiek, het zij tegen het Genootſchap of tegen mijzelf, wegens het lang achterblijven dezer bekroonde Verhandeling, te moeten voorkomen. Ik betuige mijnen openlijken dank aan den geleerden en verdienſtelijken Voorzitter des

Ge-

Genootſchaps, den Heer Mr. N. C. LAMBRECHTSEN, *voor zijne aanhoudende en onvermoeide belangſtelling in dit ſtukje, en pogingen om deszelfs uitgave te doen tot ſtand komen.*

Tevens betuige ik mijnen dank aan onze geleerde Geſchiedkundigen, de Heeren Mrs. H. VAN WIJN *en* W. BILDERDIJK, *welke beiden deze Verhandeling wel hebben willen lezen, en mij hunne aanmerkingen mededeelen, welke, benevens hetgene ik zelf later heb opgemerkt, men hier bijgevoegd zal vinden, van het vroegere door haakjes* [ ], *of door een ander merk der aanteekeningen, buiten de doorgaande volgreeks des alphabets, onderſcheiden. — Het was een verzuim van mij, dat ik bij de aanteek.* (u), *bl.* 18—20, *en later, alwaar* Heer JAN van BEAUMONT *voorkomt, niet bijgevoegd had: dat over dezen edelen Ridder nader vergeleken konde worden, het gene de Heer* VAN WIJN *geleverd had,* Huiszitt. Lev. *II. D.* 1 *St.* 1812. *bl.* 191—197, *bl.* 101, *en* Voorr. *bl.* XXVII, *v.* — *Te regt zegt de Heer* v. W. *ter laatstgemelder plaatſe:* „ Hij was een der beroemdſte mannen van zijnen tijd, en zijne Staats- en krijgsbedrijven verdienden eene afzonderlijke Verhandeling:" *voorts aldaar bij voorraad vermeldende de* Beſchrijving der Heeren van *Schoonhoven* en *Gouda, welke door den Heer* DE LANGE VAN WIJNGAARDEN *ſtond uitgegeven te worden. Deszelven* Geſchiedenis der Heeren en Beſchrijving der Stad van der GOUDE *I. Deel, is eerst in het licht verſchenen, toen de bovengem. bladzijden (alsmede bladz.* (o) *mijner Verhand. reeds afgedrukt waren. Dat werk, waarvoor ieder, die eenig belang in de Vaderland-*

landſche Oudheidkunde en oude Geſchiedenis ſtelt, den geleerden Schrijver dank verpligt is, bevat in de daad van bl. 91 *af, genoegzaam dat geheele boekdeel door, eene menigte van groote en kleine bijzonderheden nopens het leven en geheele bedrijf van dien Vorſtelijken ridder.*

Ik zeide daar in het voorbijgaan, dat ook bl. 60 *dezer Verhand. reeds afgedrukt was, voor dat het gemelde werk des Hr. d. L. v. W. in 't licht verſcheen. Anders haa deszelven naam moeten geplaatst worden, bij de reeks van Schrijvers, aldaar opgegeven. Het doet mij leed, doch kan geenszins bevreemden, dien kundigen Schrijver mede te zien deelen in het oude en algemeene vooroordeel, door mij vermeld* §. 27, *en in het breede weêrlegd,* §. 28—36. *Het toont ſlechts op nieuw, hoe noodig het was, dat dat oud gevoelen eens grondig onderzocht werd. De Heer d. L. v. W. bl.* 274 *zijner* Geſchiedenis *enz. beroept zich ſlechts op de* Bijvoegſ. en Aanm. op *Wagenaar, welke door mij reeds op de gemelde lijst bl.* 60 *waren aangeteekend, en voegt er niets ter nadere ſtaving bij, hetgene mij noodzaken zoude, hierbij nog langer ſtil te ſtaan. — Ik neem dus affcheid van den Lezer, met den wenſch, dat deszelfs oordeel over mijne poging, dat des* Zeeuwſchen Genootſchaps *moge bekrachtigen!*

Leiden, *H. W. T.*
d. 1 *van Wintermaand*
1814.

KORTE SCHETS

DER

VERHANDELING.

Inleiding §. 1. — toegepast op dit Onderwerp, §. 2.
Voorstel der Vraag §. 3.
Verdeeling, — en aanmerking over dezelve §. 4.

I. DEEL.

Of de Hoeksche en Kabelj. partijschappen een vroegeren bron en oorsprong hebben gehad, dan de twisten van Keizerinne Margareta en haar Zoon Graaf Willem? Bepaaldelijk; 1. bij den dood van Graaf Dirk VII, in 't jaar 1203, in de twisten tusschen Graaf Willem I. en Ada? §. 5. Of, 2. In het misnoegen, 't welk aan Graaf Floris V. het leven kostte, en de burgerkrijgen door zijn' moord ontstaan? §. 6 — Of wel, 3. in die, welke reeds bij de minderjarigheid van dezen Vorst ontstonden? §. 7.

Of de H. en K. twisten door invloed van buitenlandsche Staatkunde berokkend zijn, of daarmede zamenhingen? bepaaldelijk, *a.* ten opzigte van Duitschland? §. 8. — *b.* van Engeland? §. 9. en — *c.* van Frankrijk? §. 10.

Of de oorsprong dezer burgertwisten te zoeken zij, in eenige aanspraak, door Heer *Jan van Beaumont* gemaakt, op de opvolging van Graaf Willem IV? §. 11.

De beginselen der twisten te stellen, gelijktijdig en naauw verbonden met den krijg tusschen Margareta en Willem V. §. 12.

Doch

Doch hieromtrent doen zich weder zeer verſchillende berigten en wijzen van voordragt op, welke opgegeven worden §. 13, 14, 15. (eene voorſtelling van *Huijdecoper* getoetst, §. 15 aanteek. (*ad*) aan 't einde.)

Aanmerking over het gebrek aan gelijktijdige echte Geſchiedverhalen en oorkonden. §. 16.

Eene ſtelling van *Wagenaar*, nopens den oorſprong dezer tweeſpalt, getoetst. §. 17.

Over eene plaats van *Phil. à Leijdis*, nopens het vroegſte beſtier van Willem. §. 18.

Nadere opgave en voorſtelling der drieërlei mogelijkheid en gevoelens. §. 19.

Het *eerſte* (op grond van het boven beredeneerde) verworpen. §. 20.

Het *tweede* en *derde* verbonden; — opgehelderd uit *Phil. a Leijdis*, §. 21, en verder geſtaafd, §. 22.

II. DEEL.

Over de aanleiding tot de benamingen van *Hoeks* en *Kabeljaauws*, enz. §. 23.

De eerſte melding dezer partijnamen in echte oude ſtukken eerst in den jare 1428; — in Westfriesland dezelve nog eene halve eeuw later voor 't eerst gehoord. §. 24.

Over den voorrang, dien 't oude ſtuk, en het gewone ſpraakgebruik, aan den naam der *Hoekſchen* geeft. — Over de kleuren van onderſcheid der factiën. §. 25.

III. DEEL.

Onderzoek naar het hoofdoogmerk der partijen. §. 26.

Twee hoofdgevoelens hieromtrent in zwang. §. 26.

A. Het oude en algemeene gevoelen.

Voor-

Voorgefteld; §. 27. — Achttal gronden deszelven opgegeven, §. 28. — en één voor één weerlegd. §. 29—36.

B. Het gevoelen van *van Loon*, *Idfinga* en *Kluit*. Opgegeven, §. 37.

Tiental gronden, door Kluit bijgebragt, §. 38.

— één voor één getoetst en wederlegd. §. 39-47. (Over de Gelderfche factiën der *Heeckerens* en *Bronchorfien*, §. 45 — over de Vriesfche *Schieringers* en *Vetkoopers*, §. 46 — over de Engelfche *rode en witte roos*, §. 47.)

C. Denkbeeld van den Schrijver aangaande het beginfel en den geest der H. en K. partijen.

Voorloopige aanmerking. §. 48.

1. *Aanmerking.* De fcheuring der partijen en de loop dien de tweefpalt nam, was een natuurlijk gevolg der omftandigheden. §. 49.

2. Insgelijks, de voortduring der ééns ontftane factiën. §. 50.

3. *Aanm.* over de algemeenheid der partijfchappen en familietwisten der Edelen in die eeuwen. §. 51.

4. Bijzonder ook tusfchen de *Hollandfche* adelijke geflachten. §. 52.

5. *Aanm.* nopens de doorgaande eer- en heerschzucht van het edel geflacht van *Brederode*. §. 53.

Befluit der Verhandeling. §. 54.

§. 1.

Hoe zeer ook de algemeene zoo wel als de bijzondere geſchiedenis van Vorſten en Volken, veelal ſlechts het tafereel vertoone van de zwakheden en dwaasheden, of de boosheid der menſchen; blijft echter de beoefening der geſchiedkunde nuttig en noodzakelijk, niet alleen, maar ook aangenaam voor ieder, wien het om menſchenkennis en ſtaatkunde te doen is. Die groote geduchte Staatsomwentelingen vooral, die zelfs den oppervlakkigen lezer treffen, zijn proefſtukken voor den geest, en tevens nieuw voedſel voor den wijsgeerigen navorſcher, die de verſchillende oorzaken, wier zamenloop eindelijk de groote losbarſting veroorzaakt, elke afzonderlijk ontſtaan en werken en tot de andere naderen ziet; en den loop der omwenteling, en derzelver uitwerkſelen, ook op andere landen en het nageſlacht, berekent en gadeſlaat. Hatelijk, akelig, vermoeijend mogen den oppervlakkigen beſchou-

Inleiding.

wer toeſchijnen die verdeeldheden en partijſchappen in de Staten, die, uit gewigtige of onbeduidende oorzaken, eensklaps of langzamerhand ontſtaan, dan eens in openlijke veete brandende, dan weer in ſchijn gedempt door uiterlijk bedwang of regeerkundig beleid, maar ſmeulende en ſteeds levendig gehouden door het belang en de konstenarijen der hoofden en des adels, en door erfelijken wrok in de Gemeenten, doorgaans niet eindigen, dan met het ongelukkig land, waar zij gevoed worden, geheel te verteeren en te vernielen: — de verſtandige ziet en volgt met de meeste belangſtelling deze lang betwiste Staatsomwentelingen. Hij ziet hier den loop en de opvolging der driften van de Grooten en van 't Gemeen; de verandering en verbinding van onderſcheidene belangen, 't afwisſelend geluk in de woelingen en den ſtrijd, en de oorzaken van alle die lotwisſelingen; het binnenſte van den Staat zich ontwikkelen en voor de toekomst vormen. Hij ziet in dat geheele tijdperk één groot ſchouwſpel, met onderſcheiden bedrijven, ſteeds nieuwe in- en ontwikkeling, en hoogstgewigtigen uitſlag.

§. 2.

Toegepast op dit onderwerp.

Het gezegde past vooral op de noodlottige verdeeldheden, gedurende het tijdperk der vroe-

ge-

gere geſchiedenis van ons Vaderland, welke onder den naam van *Hoekſche* en *Kabeljaauwſche* bekend zijn; en volgens de gewoone en matigſte berekening nagenoeg anderhalve eeuw gewoed hebben; en welke tevens met 's Lands nieuwere geſchiedenis onmiddelijk verbonden, de voorbereiding en de oorzaken behelzen der latere Staatsgeſteldheid en lotgevallen. — Welke veranderingen de openlijke betrekkingen of innerlijke vorm van ons Vaderland, grootendeels door de gevolgen van nieuwere en geheel andere burgertwisten, ook mogen geleden hebben, of thans eerst ondervinden: immer gedenkwaardig echter zullen voor elken Hollander blijven de honderdvijftig laatſte jaren der oudere Landsgeſchiedenis; het overgaan dezer gewesten in de huizen van Beijeren, Bourgondië en Oostenrijk; de val van de magt der Edelen, en het wasſen van de magt der Steden; en dus ook de kennis van de beginſelen en den geest van die partijſchappen, welke zoo grooten invloed op dit alles gehad hebben.

§. 3.

Voorſtel der Vraag.

Dewijl er echter, deels door gebrek aan gelijktijdige voldoende berigten, deels door latere partijſchap en eenzijdig oordeel, en deels door nieuwere ontdekkingen ten opzigte der

oude Staatsgeſteldheid en van het oude Staatsregt onzes Vaderlands, eenige duisterheden ontſtaan zijn, zoo omtrent het eerſte begin, als omtrent het beſtendig doel, en den geest (om zoo te ſpreken) van die verdeeldheden en ſtrijdende partijen: heeft het geleerde Zeeuwsch Genootſchap de opzettelijke behandeling dezer onderwerpen, te regt eene openlijke opwekking en Prijsvrage waardig geacht.

Het Genootſchap vraagt geene nieuwe doorloopende geſchiedenis dier partijſchappen: en ook dit te regt! Want eene ſchets of kort begrip moest van zelf oppervlakkig of ingewikkeld worden, en eene behoorlijk uitgewerkte geſchiedenis ver boven 't beſtek eener Verhandeling uitloopen. De feiten zelf zijn ook doorgaans bekend genoeg en overal te vinden; en worden dus in 't antwoord, gelijk in de Vraag, als bekend vooronderſteld. Het komt hier aan op 't gene, ondanks die kennis, overblijft als ſtof tot nader onderzoek, of uit die kennis als beſluit moet worden opgemaakt.

§. 4.

Verdeeling. Over welk een en ander de vruchten onzer naſporingen wenſchende mede te deelen, zullen wij, volgens de leiding der Vrage, ons eerst bepalen bij den *oorſprong* der Hoekſche en Ka-

Kabeljaauwſche partijſchappen; vooral ook, of die vroeger', of geen vroeger' oorſprong hadden, dan de landverdervende geſchillen tusſchen *Margareta* van Henegouwen, en haren Zoon, *Willem* den V? En welke de aanleiding ſchijne tot —, en de ware afleiding van de partij*namen* van *Hoeksch* en *Kabeljaauwsch?* Daarna zullen wij naauwkeuriger de gedachten van anderen toetſen, en beſcheiden onze eigen vermoedens voordragen, over de vraag: welk het *hoofdoogmerk* dezer partijen ſchijne geweest te zijn, ſedert derzelver oorſprong tot het uiteinde toe?

Het laatſte ſtuk heeft op het eerſte grooter wederkeerigen invloed, dan zich eerst laat aanzien. Want men zou zeggen, dat het eerſte ſlechts in daadzaken, het laatſte in het oordeel uit en over de zaken beſta: maar ons denkbeeld over de geſteldheid der gemoederen onder *Margareta* en *Willem* en vervolgens, en over de doorgaande ſtrekking der partijen, wijzigt ons oordeel, wáár men in vroegere gebeurtenisſen aanleiding en beginſelen dezer verdeeldheden te zoeken, wat men daarvoor al of niet te houden hebbe? Men gelieve dus beide ſtukken te vergelijken, en het eene uit het andere aan te vullen. en Aanmerking.

§. 5.

I. DEEL. Wanneer men, volgens de ſtelling van VAN LOON, IDSINGA en KLUIT, over welke wij beneden in 't breede zullen handelen, het waar en doorgaande verſchilpunt der partijen ſtelt geweest te zijn, over de hoedanigheid van het Leen, en het regt van opvolging dezer gewesten; zal men ligtelijk de eerſte beginſelen der Hoekſche en Kabeljaauwſche partijſchappen nog omtrent anderhalve eeuw vroeger ſtellen, dan gewonelijk geſchiedt: namelijk bij den dood van Graaf *Dirk* VII in 't jaar 1203, in de toenmalige verdeeldheid en binnenlandſchen oorlog over de erfopvolging, welke de naaste mannelijke bloedverwant, des overledenen Broeder *Willem*, aan deszelfs eigen Dochter *Ada* betwistte (*a*). Doch 1. was

Over vroegeren oorſprong en bron der H. en K. twisten.

1. Bij den dood van Graaf *Dirk* VII. in 't jaar 1203, in de twisten tusſchen Graaf *Willem* I. en *Ada*?

(*a*) Zoo zegt ook waarlijk de Heer Kluit, Excurſ. X. ad Chron. Egmund. *Hiſtor. Crit. Com. Holl.* T. I. P. 2. p. 456: *haec prima est ſcintilla et discordiæ flammula, quæ postea ſub notiore* Hoekiorum *et* Kabeliaviorum *nomine in ſucceſſionibus Comitum tot domestica incendia et bella excitavit.* — (Het is waar, het geen de Heer K. er op volgen laat: *Hactenus nulli unquam homini noſtri Comitatus in mentem venerat, utrum* Comitatus Hollandiæ *foret* masculæ *an* promiscuæ *ſucceſſionis?*" Maar toen Hij, in het als proef gedrukt fragment der *Diſſert.* 14, in den *Conſpectus Hiſt. Crit.* p. LXV, LXVI zegt: dat er in 't Hol-

was er, ook buiten alle gedachte aan Leenerfregt, gronds genoeg tot verſchil over den perſoon, welken men *wenschte* te zien en te doen opvolgen; *of*, namelijk de dochter van den overleden' Landsheer, maar geregeerd door hare loze en heerschzuchtige moeder, en gehuwd aan een' uitheemsch' echtgenoot, *of*, des overledenen Broeder, wel de naaste niet, maar een Hollander, een dapper en beroemd en bemind man. 2. De Heer KLUIT zelf getuigt, (*Hiſt. Crit.* d. I. p. 193 & 459, et *Conſpect.* p. CXXXI,) dat de meeste en voornaamſte Edelen vrij eendragtig de zijde van Graaf *Willem* kozen, en hem ſtaande hielden; daar toch, in de eigenlijk gezegde H. en K. tweeſpalt, de verdeeldheid veel grooter, en wel de meerderheid der Edelen voor *Margareta* was (*b*).

Hollandsch Graaffchap, door gebrek aan wettige opvolging, (namelijk van Vader op Zoon,) *zes aperturen*, of zesmalig *verval* aan den Leenheer, en wel de eerſte maal nu in 1203, zoude geweest zijn, ſchijnt hij niet gedacht te hebben aan het gebeurde in 1048, wanneer *Floris* II. aan zijnen broeder *Dirk* IV. opvolgde, *niet*, (gelijk de Heer K. zelf betoogt, *Hiſt. Crit.* T. I. P. 1. p. 47, *door regt van erfenis*) — offchoon hij begonnen was, met zich door wapenen in 't bezit te ſtellen, en te handhaven — maar door *gunst* en nieuwe *verleening* van den *Keizer*.)

(*b*) Wagenaar, *Vaderl. Hiſtorie*, III. D. bl. 360.

3. In allen gevalle, mag men ſtellen, dat door de latere groote gebeurtenisſen en verwarringen, tusſchen de tijden van *Ada* en *Margareta* hier te lande voorgevallen, de zaden dezer verdeeldheid wel zullen verſtrooid en vernietigd, en de latere H. en K. geſchillen juist niet uit deze ontſtaan zijn.

§. 6.

2. In het misnoegen, 't welk Graaf *Floris* V. het leven kostte; en de burgerkrijgen, door zijn moord ontſtaan?

Dit gezegde, van „ latere groote gebeurtenisſen en verwarringen hier te lande," doelt bijzonder op de twisten, welke in 't laatst der dertiende eeuw aan *Floris* V. het leven kostten, en die, welke door dat vermoorden van hem ontſtonden. Men kon vermoeden, en het bloot vermoeden ware eens aandachtigen onderzoeks overwaardig, of ook de *Hoekſche* en *Kabeljaauwſche* ſtrijdigheden moesten toegeſchreven worden aan onwil der Edelen tegen de wasſende magt der Steden, (waaraan men de zamenſpanning tegen Graaf *Floris* plagt toe te ſchrijven,) en aan de wederkeerige vervolging der Edelen door de Steden, om dien moord te wreken. Evenwel, 1.) vindt men in de geſchiedenis en den geheelen loop der H. en K. twisten, en in het gene men uit de geſchiedenis nopens derzelver geest kan opmaken, geenen grond voor, maar wel gronden tegen dit vermoeden. —

den. — 't Is waar, gelijk wij-zelf even te voren meldden, dat de meeste Edelen in 't begin de Hoekſche zijde ſchenen te houden; terwijl bij het bekend verbond van 23 Mei 1351 (eigenlijk 1350) verre de meeste Steden met *Willem* zamenſpanden: deze partij verwoestte, als in éénen togt, *zeventien* ſloten van *Hoekſche* Edelen; de *Hoekſchen* hadden, omtrent dien tijd, de ſtad *Naarden* verbrand: — Doch ieder weet, en 't blijkt overal, dat, van den beginne af, en ſedert altijd, ook eene ſterke partij der Edelen zich, erfelijk, voor de Kabeljaauwſche zijde verklaarde; terwijl ook in de Steden zelve, onder de burgeren verdeeldheid en partijſchap woedden; daar nu eens de eene, dan de andere partij in deze of die ſtad bovendreef: dus geenszins de Edelen en Steden als twee tegengeſtelde partijen voorkomen. — 2.) Ook volgens 't oud gevoelen over de oorzaken van den moord van Graaf *Floris*, zocht men deze niet zoo zeer in onwil over *het begunstigen der Steden* alleen, als wel in wrok over *het vernederen van den Adel*; het geen wel meê geſchiedde door de Steden groot te maken, doch waartoe men ook brengt, het ſcheppen van een groot aantal nieuwe boerſche Edelen, en grove beleedigingen, ja misdrijven tegen een

en ander oud Adelijk geſlacht (*c*). Want ook, dat de Vorst de Steden met handvesten en voorregten beſchonk, was reeds begonnen door Koning *Willem*, den Vader van *Floris*; en ſchoon men geenszins het denkbeeld, om den Edelen een tegenwigt te ſtellen, behoeve uit te ſluiten, was het ook op zich zelf het natuurlijk gevolg van de veranderende geſteldheid der burgermaatſchappij. De Vorst, de hulp der Steden noodig hebbende, moest die koopen door inwilligen van ſteeds meerdere voorregten en meerdere magt; gelijk vroeger dezelfde oorzaken de overgroote magt der Edelen

(*c*) Wagen. *Vad. Hiſt.* III. D. bl. 68–71. *Nalez.* op Wagen. I D. bl. 145 en volg. Zie voorts Voss. *Annal.* L. IV. Cerisier, Stijl en anderen. — De wenk, dien de Heer Kluit, *Hiſt. d. Holl. Staatsreg.* IV. bl. 405, geeft tot Mieris *Charterb.* I. D. bl. 572, om dieper liggende oorzaken van 's Graven dood te vinden, heeft, naar mijn inzien, niets, dan het geen men reeds duidelijker vindt bij Wagen. *Vad. Hiſt.* III. D. bl. 64–71. — [De Heer Bilderdijk berigt mij: „ Ik heb, nog in „ 1806, Kluit's meening daar over gevraagd: wat „ die diepliggende oorzaken zijn mogten, die hij, „ dat ſchrijvende, bedoeld had? Hij verklaarde „ mij toen, zich niets bijzonders daaromtrent te „ herinneren; en 't kwam toen al pratende verder op „ het bekende uit." —]

len en voorname Vasallen uitgewerkt hadden (*d*). — 3.) Blijkt het zelfs met betere bewijzen en gronden, dat men het ongeval van Grave *Floris*, niet alleen, en niet zoo zeer, aan den algemeenen haat der Edelen hebbe toeteschrijven; maar aan oorzaken, die nog meer bijzonder persoonelijk en voorbijgaande waren: vooral aan den toorn des Engelschen Konings, over de ontrouw van *Floris* aan de verbintenis tegen den Koning van Frankrijk; voor welken afval hem willende straffen (*e*), *Eduard* zich bediende van de slechts in schijn verzoende veete, maar blijvenden wrok der Heeren van *Amstel* en *Velsen*, tegen welke, zijne eigen landzaten, *Floris* weleer met de Utrechtschen had zaamgespannen, en hen zeer vernederd (*f*).

§. 7.

Reeds te voren, in 't begin der regering dezes Graven, *Floris* V., gedurende en van wege zijne minderjarigheid, schier juist eene eeuw voor den burgeroorlog der Hoekschen en Kabeljaauwschen, vindt men hier te lande, hevigen, bloedigen twist;

3. Of wel, in die, welke reeds bij de minderjarigheid van dezen Graaf ontstonden?

(*d*) Robertson, *Inleiding tot de Hist. van Keiz.* Kar. V. — Wagen. *Vad. Hist.* II. D. bl. 306–312. III. D. bl. 25, 133, 203, 359. Stijl, *Opk. en Bloei der Vereen. Nederl.* bl. 36, 37. Meerman, *Geschied. v. Gr.* Will. II. D. bl. 22, volg. 27, volg.

(*e*) Wagen. *Vad. Hist.* III. D. bl. 65–68.

(*f*) Wagen. *Vad. Hist.* III. D. bl. 35, 42.

twist; deels, door en tusschen 's Lands Edelen zelven; deels tusschen en om Vorstelijke persónen: of onder dezen eene Vrouw, nadere aanverwante, of een mannelijk maar verder aanverwant, de Voogdij en het Ruwaardschap (*g*) hebben zou? Welke, toen schielijk besliste, en, naar 't schijnt, daarmeê geëindigde tweespalt, een vóórafbeeldsel of vóórspel oplevert dier latere oneindige treur-tooneelen (*h*). *Vóórspel* en gelijkheid dier volgende twisten en partijschappen ziet hier ieder; *begin*, door erfelijke veete en factie, welke gedurende de volgende eeuw, en door alle de groote gebeurtenisfen derzelve heen, bedekt maar levendig zoude gehouden geweest zijn, vinde ik hier niet (*i*).

§. 8.

Of de H en K. twisten d or buiten landsche staatkunde

De oude betrekking dezer landen tot het *Roomsch-Duitsche Keizerrijk*, het vermelden van zoo vroege Engelsche stokerijen, en het her-

(*g*) Het onderscheid dezer woorden en zaken heeft Kluit, *Hist. d. Holl. Staatsreg.* V. D. bl. 244. (bened. aanteek. (*bc*))

(*h*) Den oorsprong en afloop dezer twisten beschrijft onze Meiis Stoke, met de naïviteit aan de oude rijm Kronijkschrijvers veelal eigen, IV. B. vs. 70-143.

(*i*) Nogtans komt, buiten deze opmerkelijke gelijkheid, deze zaak ook zeer te pas, ter vergelijking met-, en opheldering van den oorsprong der latere Hoeks. en Kabelj. twisten; gelijk ons nog op meer dan éene plaats blijken zal.

herdenken aan de ſtaatskonstenarijen onzer *Franſche* en *Engelſche* naburen, door alle de tijden heenen van het beſtaan onzer Republiek, leiden tot het vermoeden: of ook de Hoekſche en Kabeljaauwſche ſtrijdigheden door buitenlandſche ſtaatkunde berokkend en onderhouden mogen zijn? — Doch ook dit vermoeden vindt in de geſchiedenis geenen genoegzamen grond.

berokkend zijn, of daarmede zamenhingen?

Want, wat het eerſte betreft, *Margareta*, en, door haar, *Willem*, hadden beiden hun regt van een en denzelfden Keizer: de beroeringen in het verkiesbaar Duitſche Keizerrijk hadden geen beſtendig karakter, 't welk op deze landen en partijſchappen gedurig konde werken: de Keizers leenden eigenlijk ſlechts hunne bevestiging aan den eenen of anderen overweldiger, om het vroeg verzwakt en betwist regt des Rijks op deze landen erkend te zien, daar zij dit, bij weigering, bezwaarlijk met de wapenen zouden hebben kunnen doen gelden. — Men vindt de blijken in de handelwijs van Graaf *Dirk* IV (*k*), en in de verbindtenis van *Lodewijk van Loon* en zijn' tegendinger *Willem* I. met de ſtrijdige Keizers *Otto* en *Henrik* (*l*), in het gebeurde tusſchen Keizer *Albert* en *Jan*

a. ten opzigte van Duitschland?

(*k*) Kluit *ad Chron Egmund.* l. ſupr. cit.
(*l*) Wagen. *Vad. Hiſt.* II. D. bl. 331–4.

Jan van Avennes (*m*), tusschen Keizer *Sigismund* en *Jan van Beijeren* (*n*), en eindelijk, in de, door *Filips van Bourgondië*, wegens deze landen aan den Keizer laat en langzaam gedane hulde (*o*).

§. 9.

b. van Engeland.

Even min vinde ik grond tot beschuldiging der *Engelsche* en *Fransche* hoven. — De binnenlandsche twisten in beide die rijken kunnen met deze Hollandsche partijschappen in geen verband gebragt worden: voor dadelijke degelijke deelneming (*p*) in de langdurige oorlogen

(*m*) Wagen. *Vad. Hist.* III. D. bl. 144—6.

(*n*) Wagen. III. D. bl. 322—5.

(*o*) Wagen. *Vad. Hist.* III. D. bl 549.

(*p*) 't Is waar, Graaf *Willem* III had, zeer kort voor zijnen dood, in Mei 1337, en straks op nieuw *Willem* IV, in Julij deszelfden jaars, zich met den Engelschen Koning *Eduard* III, tegen Koning *Philips* IV van Frankrijk verbonden: maar onze *Willem* ving dien krijg slaauwelijk aan, liep in denzelven over en weerover, en reeds in September 1348 hielden de vijandelijkheden op, door een verdrag, waardoor deze landen buiten den twist geraakten. z. Wagen. *Vaderl. Hist.* III. D. bl. 230—2, 237—41, 244—8. Ook was de Graaf in dezen twist meer persönelijk, dan wegens zijne landen, en dan nog meer Henegouwen,

gen der beide rijken tegen elkander, bleven deze landen gelukkig bewaard, zoo lang ze niet, onder *Filips* van Bourgondië, onmiddelijke naburen van Frankrijk geworden waren; en ook deze Vorst betoonde zich in zijne vriendschap zoo veranderlijk, dat er althans geen zamenhang van eene dier buitenlandsche, met eene onzer binnenlandsche strijdende partijen bestaan of blijven kon.

Wel is waar, dat bij de opvolging zelve van *Margareta* tot deze gewesten, *Eduard* III, Koning van Engeland, van wege hare Zuster, zijne Gemalin *Philippa*, ook eenige aanspraak tot opvolging maakte, en zich in het bestier der landen zelve mengde. Maar dit laatste deed hij ten behoeve van *Margareta*, welke hij reeds als Gravin erkend had (*q*); en hij liet straks toe, dat *Willem* zich met eene Prinses van zijn geslacht in den echt verbond, en bewerkte de verzoening tusschen Moeder en Zoon, zon-

wen, dan Holland er in betrokken; en er blijkt van geen den minsten zamenhang dezer, hoezeer kort navolgende burgertwisten, met dien korten krijg.

(*q*) Eenige nadere blijken van *Eduard's* eerste aanmatigingen en aanstalte om die met geweld door te zetten, heeft de Heer van Wijn onlangs in de Grafelijke rekeningen van dien tijd ontdekt; en zal daar van zelf aan het Publiek verslag doen.

zonder eigenbelang te doen gelden (*r*). Men vindt ook van den Engelſchen kant geene gewelddadige poging meer op deze landen, zoo men uitzondere de zwakke, door Engeland zelf afgekeurde en gehinderde ſtappen, door den Hertog van *Glocester*, *Jacoba's* Echtgenoot gedaan, om *haar*, meer dan om de Hoekſche *partij*, bij te ſtaan tegen *Philips* van Bourgondië, die toen zelf bondgenoot van Engeland tegen Frankrijk was.

§. 10.

en *c.* Frankrijk. Aan den anderen kant, *Frankrijks* mogelijken invloed betreffende, is het waar, dat in het laatst der veertiende eeuw, Hertog *Albrecht's* Zoon, *Willem* Graaf van Oostervant, zijnen Vader grovelijk beleedigd hebbende, en voor denzelven moetende vlugten, zijne toevlugt tot Frankrijk nam; en dat, honderd jaren later, onze *Jonker Franſen oorlog* van verre zamenhing met Frankrijks oorlog en oprokkeningen tegen *Maximiliaan*, en *Brederode's* helper, de Heer van *Naaldwijk*, eindelijk in Frankrijk geruste ſchuilplaats vond, en daar als balling ſtierf. — Maar het blijkt niet, dat in het eerstgenoemd geval, het Franſche hof *Willem* opgeruid, of, met hem te ontvangen, ſtaatkundi-

(*r*) Wagen. *Vad. Hist.* XI Boek.

dige inzigten gehad hebbe: en even min, dat de blijvende, door meer dan één huwelijk ontſtane of bevestigde verbintenis, van *Willem* en zijne dochter *Jacoba* met Frankrijk, welke verbintenis ophield door den dood van haar echtgenoot, den Daufijn (*s*), eenigen invloed op onze Nederlandſche burgertwisten gehad hebbe. Nog minder is de andere daadzaak voldoende, om tot de tijden van *Margareta* en *Willem* terug te beſluiten: vooral, daar in de tijden van *Philips* den Goeden en *Karel* den Stouten, welke beiden zich zoo geheel in de Franſche zaken geſtoken hadden, onze binnenlandſche twisten ſlapen, althans geen blijk van Franſche opwekking en onderſteuning dragen.

§. 11.

Wij moeten ons dan bepalen, om de beginſelen dezer partijſchappen te zoeken binnenslands, en eerst omtrent het einde der eerſte helft van de veertiende eeuw; in de tijden, die op Graaf *Willem's* IV. ongelukkigen dood volgden.

Of de oorſprong dezer burgertwisten te zoeken zij, in aanſpraak

Hier echter vind ik ergens den oorſprong dezer jammerlijke tweeſpalt opgegeven, vroeger dan men geloofd had, in de aanſpraak, welke

(*s*) Men zie over dit alles Wagen. *Vad. Hist.* XII. Boek.

welke Heer *Jan* van *Beaumont* gemaakt had, op de opvolging van Graaf *Willem* IV?

de Oom van *Willem* IV. en *Margareta*, Heer *Jan* van *Beaumont*, Heer van Gouda, Schoonhoven enz. wijlen *Willem's* naaste mannelijke bloedverwant, op de erfopvolging dezer landen gemaakt zou hebben, die door velen ondersteund zou zijn, terwijl de meesten zich voor *Margareta* verklaarden; wier tegenpartij nogtans, zich naderhand, in de twisten tusschen *Margareta* en haar Zoon *Willem* bijëen-, en bij *Willem* gevoegd zou hebben (*t*). Doch men vindt van die begeerte van Heer *Jan* wel eenig, schoon flaauw bewijs (*u*), maar geen be-

(*t*) Dit wordt *stellig* voorgedragen in geschreven akademische voorlezingen (*dictaten*), die toegeschreven worden aan wijlen den beroemden Hoogleeraar Weiss, over Otto's *Notit. Rerumpubl.* Cap. 6. §. 26. n. 8; en ik heb hierom gemeend, het niet geheel te mogen voorbijgaan, schoon het, zoo veel ik wete, op geenen grond rust.

(*u*) z. Wagen. *Vad. Hist.* III. D. bl. 266. — [Maar op dit geschrevene is door de Commissie van 't Zeeuwsch Genootschap het volgende aangemerkt: „ Ook zelfs *geen flaauw bewijs* van Heer *Jan's* be„ geerte naar het Graafschap dezer Landen kan men „ vinden. Onze treffelijke Wagenaar zegt, 't is „ waar: „ *Men leest dat hij* (Jan van Beaumont) *de* „ *Grafelijke regering van Henegouwen aanvaard heeft,* „ *en 't is te vermoeden, dat hij zich ook het bewind* „ *over Holland en Zeeland zal hebben aangematigd,* „ *schoon*

bewijs van zoo ernſtige aanmatiging, of zoo veel ingangs bij de landzaten, dat hier door die zoo hevige ſcheuring en bittere vijandſchap had

„ *ſchoon men zulks, onzes wetens, nergens vindt aan-*
„ *geteekend:*" — doch hij haalt Froissard aan; en
„ deze Schrijver zegt: „ *ainſi vacqua la Comté de*
„ *Haynaut un temps, et la* gouverna *Meſſire Je-*
„ *han de Haynaut,* jusques à tant, *que Mada-*
„ *me Margarite de Haynaut ſe tira celle part, et*
„ *prit la ſaiſine et l'heritage*" &c. Er gaat niets voor,
„ ook volgt er niets, van eenige begeerte van Heer
„ *Jan* naar het Graaffchap. Hij *gouverneerde*, hij
„ *beſtuurde*, tot *Margarite*, herwaards gekomen,
„ zelve het roer in handen nam. En niets was na-
„ tuurlijker, niets eenvoudiger. Hij was bij 't af-
„ ſterven der Keizerinne en harer kinderen, 't naaste
„ mans oir in deze gewesten, en die, bij 't leven
„ van Graaf *Willem* IV, door dezen, bij deszelfs
„ afwezigheid, te meermalen tot Gouverneur was
„ aangeſteld geweest. Te Mons in Henegouwen
„ vindt men een Charter, gegeven te Valenciennes,
„ 20 Maart 1342, bij 't welk *Willem* IV. hem be-
„ noemt tot „ *Baut et Souverain* (Baljuw en Opper-
„ hoofd) *de tous ſes pays, avec pouvoir de les* gou-
„ verner, *d'y mettre et oter les officiers, et faire*
„ *tout ce qu'il feroit, s'il y etoit preſent, cependant*
„ *le viage* (voyage) *en Grenade:*" en van hier komt
„ *Beaumont* ook als 's Graven *Stadhouder* voor, in
„ Augusti 1343, bij Mieris, *Gr. Ch. B. v. Holl.*
„ *II. D. bl.* 679. Die man dan van vertrouwen, be-

had kunnen ontſtaan. Daarentegen vinden wij hem eerlang, vereerd, naar 't blijkt, door *Margareta* en *Willem* beiden, aan 't hoofd der onderteekenaars van *Margareta's* eerſten afſtand dezer landen aan haren Zoon (*v*); naderhand wederom begunſtigd door *Margareta* en

„ roemd en geacht ter zee en te lande in dien tijd, „ nam, 't zij uit zich zelven, 't zij misſchien wel „ op last van Keizerin *Margareta*, tot hare komst, „ het Gouvernement, meermalen door hem bekleed, „ wederom op zich: zeker in *Henegouwen;* mogelijk „ ook *hier te lande*, daar men, naar den aart en den „ geest van die tijden, in regeringloosheid zou ge„ weest zijn, en in vrees of ondervinding van op„ roer, zoo hij dit niet gedaan had." — Ik heb niet anders kunnen doen, dan deze belangrijke en uitgewerkte aanmerking in haar geheel over te nemen. Men ziet, dat ze mijn gevoelen, om geene *ambitie* of aanmatiging van J. v B als oorſprong der troebelen te erkennen, krachtig ſtaaft. Mijn in den tekst gezegde, rustte op Wagenaar, maar ook vooral op het ſtellig ten laste van Heer *Jan* voorgedragene, en door mij vroeger vermeldde (van Profr. *Weiſs*); terwijl ik zelf ook ſtraks hier na eenige redenen had opgegeven, waarom ik aan Heer J. v. B. geene eigenbatige heerschzuchtige bedoelingen durfde te last leggen.

(*v*) Dit ſtuk is in 't *Groot Plac. B.* III. D. bl. 1, en in Matthaei *Anal.* T. V. p. 561–77, ed. in 4to.

en *Willem* (*w*), ja mede tot ſcheidsman gekozen in de geſchillen over 't gebied (*x*); en, daar hij nog verſcheiden jaren leven bleef, zou het vreemd zijn, dat, met zulk een' geest bezield, deze Heer, midden in het land gevestigd, zich beſtendig ſtil gehouden hadde, zonder gebruik te maken van de ſchoone kans, om in troebel water te visſchen, en aan beide partijen den vetten brok te ontrukken. —

§. 12.

Het blijve dan in 't algemeen daarbij: *dat de beginſelen dezer noodlottige verdeeldheid en partijſchap, voor zoo ver van dezelve iets met zekerheid bekend is, geſteld moeten worden, eenigen tijd na den dood van Graaf Willem IV, gelijktijdig en naauw verbonden met den jammerlijken krijg tusſchen Moeder en Zoon.*

De beginſelen der twisten te ſtellen, gelijktijdig en naauw verbonden met den krijg tusſchen *Margareta* en *Willem* V.

§. 13.

Met voordacht druk ik dit, hergeen uit het vorig beredeneerde overblijft en uitkomt, dus duister en onbepaald uit; omdat juist hier, in het

Doch hieromtrent weder zeer verſchillende berigten en wijzen van voordragt.

(*w*) Mieris, *Charterb.* II. D. bl. 821, a. — Ook reeds te voren had *Margareta*, pas aan 't bewind gekomen, hem hare gunst betoond, z. ald. bl. 709, 718.

(*x*) Mieris, ald. bl. 755, 821, 22, 24, 25.

het nader bepalen dezer algemeene ſtelling, zich een groot en zeer gewigtig verſchil tusſchen de Geſchiedſchrijvers opdoet: of, namelijk, de verdeeldheid der landzaten en de H. en K. partijſchap eerst ontſtaan zij, *uit en door* den twist over het gebied tusſchen *Margareta* en *Willem?* dan of, van de reeds gevormde twistende en ſtrijdende partijen, eerst de eene *Willem* hebbe ingeroepen, aangezocht en overgehaald, om het verlaten beſtier dezer landen weder op zich te nemen; en de andere, 't zij reeds te voren, 't zij door natuurlijk gevolg daarvan, zich voor *Margareta's* beſtier verklaard, haar weer ingeroepen en ondersteund hebbe?

§. 14.

In het eerſte dezer gevoelens is nieuwe twijfeling uit verſchillende verhalen: of *Willem*, die van zijne Moeder in Januarij 1349 (*y*), de landen van Holland, Zeeland en Vriesland, als eigen Graaffchap, maar tegen belofte eener jaarlijkſche uitkeering had verkregen, aan deze be-

(*y*) Dit immers gaat vast, dat dit ſtuk tot het jaar 1349, niet tot het vorige jaar gebragt moet worden; wegens den toen gebruikelijken hofſtijl en telling: welke bijzonderheid ook in vele andere ſtukken moet worden in 't oog gehouden. z. *Bijvoegſ. en Aanm. op* Wagen. III. D. bl. 58, volg.

belofte, ter kwader trouwe niet voldaan? — dan of ook te gelijk *Margareta*, uit wispelturigheid, berouw van haren afſtand zou gekregen hebben? (z) — of *Willem*, het jaargeld inhoudende, zich in 't bezit der landen zou hebben willen handhaven, tegen den wil en 't regt van *Margareta*, welke dan, herwaards komende, haren afſtand ingetrokken, en door 't geweld van wapenen, hem zelf tot ſchuldbekentenis en weder-afſtand gedwongen hebbe? — dan of *Willem*, ziende hoe gevaarlijk en kommerlijk de geſteldheid der landen was, en het bewind, na aftrek des beloofden jaargelds, niet langer waardig noch begeerlijk vindende, vrijwillig het gebied verlaten hebbe, en 't land ruimende, naar Beijeren vertrokken zij; wanneer, overmits *Margareta's* gedurige afwezigheid en haar te flaauw

(z) Een enkel Schrijver, (*de oude Chronijk van Albertus Argentinenſis* of *Albert van Straatsburg*, ook aangeh. bij Gouthoeven *bl.* 387. b.) zegt, dat zij helde tot een ongelijk huwelijk, maar zegt er niet bij, met wien? en of de ongelijkheid in jaren of in ſtand zou geweest zijn? (*)

(*) De Heer van Wijn erkent de juistheid mijner twee voorgaande ſtellingen, mij verzekerende, dat, behalven Alzreiter *in Annal. Boj. P. II. p.* 82, 83, die dezen Schrijver (*Alb. Argentinenſis* namelijk,) aanhaalt, hem, ondanks alle navorſching, bij anderen niets hier van zij voorgekomen, zelfs niet bij Rebdorf (in Freheri *rerum Germ. Script. T. I. p.* 626 *en* 638) die dezen tijd beleefde.

beſtuur (*aa*), ſommige Edelen en Steden met herhaalde bezendingen *Willem* weder aangezocht, en hem, hoe ſterk hij ook eerst weigerde, gedrongen en overgehaald hebben, om zich weer in 't bewind en aan het hoofd te ſtellen; waartegen anderen zich verzet, en getoond zullen hebben *Margareta* alleen te erkennen, en haar tot weder-overkomst en bijſtand aangezocht: Doch waarop *Willem* en zijn aanhang dezer ſteden beſtormden, en vele daarvan verwoestten, en zich op nieuw tegen de gevlugtten of verdrevenen verbonden, bij de bekende zamenſpanning, gedagteekend 23 Mei 1351; maar welke door MIERIS bewezen, en ſedert erkend is, tot 1350 te behooren (*ab*); ondanks welke hij echter reeds in 't eind van September tot ſchuldbekentenis en wederafſtand genoodzaakt werd. — *Willem*, in Januarij 1351 door *Margareta* met Zeeland begiftigd zijnde, moet echter onmiddelijk weer tegen haar zaamgeſpannen en gewapend hebben, daar weinige maanden later, *Margareta*, door Engelſche hulp geſterkt, hem bij Arnemuiden ſlag leverde en

(*aa*) Een enkel Schrijver, (GOUTHOEVEN, *in zijn bijvoegſ. bl.* 388 *a.*) meldt van afkeer der Landzaten wegens hare *ſtrafheid.*

(*ab*) MIERIS *Charterb* II. D. bl. 779. *Bijvoegſ. en Aanm. op* WAGEN. III. D. bl. 59.

en hem overwon: maar zelve, reeds in 't begin van Julij, eene beslisfende nederlage ontving, welke haar de hoop benam van zich hier te lande, daar de meeste Steden met *Willem* verbonden waren, te kunnen houden, en haar de wijk naar Engeland nemen deed, enz. — Terwijl dan in deze twisten, eerst de partijen van *Margareta* en *Willem* door bijnamen onderscheiden, en door den twist het land in jammerlijk onleschbaar vuur ontsteken was (*ac*).

§. 15.

Een geheel andere voordragt van deze gebeurtenisfen en het begin der partijschappen, is bij vele Schrijvers, die te kennen geven, dat, na den eersten vrijwilligen afstand en 't vertrek van *Willem*, Vrouw *Margareta* afwezig blijven-

(*ac*) z. Wagen. *Vad. Hist.* III. D. bl. 265, 278, en in den *Tegenw. Staat v. Holl.* I. D. bl. 54. (De tijdorde der gebeurtenisfen is naauwkeurigst in de *Bijvoegs. en aanm. op* Wagen. III. D. bl. 59—62.) *Magn. Chron. Belg.* ap. Heemsk. *Batav. Arcad.* (Heemskerk zelf spreekt twijfelachtig) V. H. *Historie der Gravel. Reger. in Holl.* Cap. 21. Stijl, *Opk. en Bloei der vereen. Nederl.* bl. 53. Cerisier, *Tafereel* enz. I. D. bl. 436, 7. Zoo zingt ook Laugendijk; enz

vende (*), en zich dezer landen weinig bekreunende, binnenlandſche twisten en geweldenarijen waren aangevangen, en heel Holland verdeeld en in partijen geſcheurd door de Edelen, bijzon-

(*) *Aanm. des Heeren* van Wijn. „ Wat *Willem* betreft: uit eene Rekening van den Rentmr. over Zuid-Holl., loopende van *St. Baven* dag (1. Octob.) 1350—1351, blijkt mij, dat hij, ten tijde van dien afſtand, ſedert 29 Sept. 1350 *incl.*, eerst te *Geertruidenberg*, en toen te *Dordrecht*, bij zijne Moeder zich ophield. Daar na vinde ik hem bij *Margareta* niet meer, en noch den tijd van zijn vertrek, noch *werwaarts* hij zich begaf. In 't geheel komt hij mij ſedert niet voor, dan op d. 14 Janu. 1350, (bij Mieris, *Ch. B.* 2. 766)."

„ Ten aanzien van *Margareta* kan men niet wel zeggen, dat zij *afwezig bleef.* Uit zooëvengem. Reken. blijkt mij, dat zij van den 10, tot ten minsten 23 Octob. 1350 te *Geertruidenberg* zich ophield. — Kort voor *St. Maarten* had zij wel een' uitſtap, zoo 't ſchijnt, naar *Mechelen* gedaan, doch van 8 Decemb. tot 13*dag* 1350 d. i. 1351, (want zij telde naar den Hofſtijl) komt zij voor te *Zierikzee.* Toen moet zij een' ſchielijken togt gedaan hebben naar *Beijeren;* want op den 20 Janu. 1350 was zij te *Munchen*, (Mier. *l. c.* 2, 769,) doch op 6 Febr. 1350 (Mier. *l. c. p.* 771) weder te *Zierikzee:* en de bovengem. Reken. leert mij, dat zij in die maand, en 't begin der volgende Maart, in *Zeeland* bleef, maar dat zij, op den 17 Maart, zich weder te *Dordrecht* bevond."

zonder door *Arkel* en *Egmond* aan den eenen, *Brederode* aan den anderen kant, en door de namen van *Hoeksch* en *Kabeljaauwsch* toen reeds onderſcheiden: in welken ſtrijd der factien dan eerst de *Kabelj.* partij *Willem* tot hoofd had aangezocht en weten te overreden; wanneer, natuurlijk, de *Hoekſchen* betuigden *Margareta* alleen te erkennen, en voor Haar te ſtrijden, aan welke de landen, daar *Willem* ze eerst verliet, van zelf weder vervallen waren (*ad*).

§. 16.

(*ad*) *Chron. auct.* Jo. de Beka, Matth. *Anal.* T. III. p. 244. *Chron. Osnabr.* ap. Meibom. ald. aang. door Matthaeus. *Append. ad* Bekam, *in* Margar. *p. m.* 143 ſq. Heda, p. m. 244. Reigersb. *Chron. v. Zeel.* 36 Kap. *Oude Holl. Kron.* bij Gouthoeven, bl. 384. *Chron. de Holl.* in Matthaei *Anal.* T. V. p. 566. Schotanus *Frieſ. Hist.* VI. Boek. Alkemade, *Jonker Franſ. oorlog*, 1 Hoofdd. — Den opſtand tegen *Margareta*, niet berokkend door *Willem*, ſtelt ook Vossius *Annal.* L. x. (Deze lijst, zoo wel als die in (*ac*) kan zeker vermeerderd worden, want ik heb noch tijd noch gelegenheid gehad, om alle Schrijvers na te zien. Velen echter ſpreken hier zoo kort en onduidelijk, dat ze in dezen niet in aanmerking kunnen komen.)

Nog eene andere veronderſtelling heeft Huijdecoper, in zijne *Lambacheriana*, bij Mel. St. III. D. bl. 544. dat Keizer *Lodewijk* door zijne bemoeijing

§. 16.

Aanmerking over het gebrek aan gelijktijdige echte geſchiedberigten.

Moeijelijk en gevaarlijk is het, in dit verſchil te beſlisfen; vooral, dewijl wij juist hier zoo zeer lijden, door gebrek aan gelijktijdige, kundige en onpartijdige Schrijvers, waardoor vele van de gewigtigſte gebeurtenisſen dezer jaren altijd duister moeten blijven: b. v. *Willems* gedrag jegens zijne Moeder, ſedert haar eerſten afſtand, — de redenen van zijn hervat of gewelddadig vastgehouden bewind, — en van *Margareta's* weder aanvaarden van 't gebied; - de oorzaken, die *Willem*, na 't fier verbond met zoo vele Steden en Edelen in Mei 1350, reeds in

jing met de verdere opvolging in deze landen, en door zijn' oudſten Zoon van de Erfenis gewelddadig te verſteken, oorzaak geweest zij van den eerſten haat tusſchen Moeder en Zoon. — Maar, gelijk de geleerde man in 't algemeen in die Verhandeling, uit zijn bekend verkeerd oogpunt, zeer vele hiſtoriſche feiten geheel ſcheef beſchouwt; en naardien hier de afſtand van dien oudſten Zoon zelven voorkomt, (terwijl 't natuurlijk was, dat de Keizer, van dit vervallen, maar van den Broeder zijner Echtgenoote afkomſtig leen, eene *apanage* voor hare jonger kinderen maakte:) zoo vind ik niet, hoe dat bevorderen des tweeden Zoons tot de opvolging, oorzaak van haat tusſchen dezen en zijne moeder konde geven, of hem aanleiden, om zich voor den tijd, bij haar leven, het Graaffchap aan te matigen.

in September tot nederigen afftand bragten, — en die, waarom hij, van *Margareta*, die toen alles inhad, reeds in Januarij daaraan volgende, *Zeeland* in eigendom verkreeg, — en die, waarom, zoo ras daarop, weer zoo felle krijg ontftoud, — en genoegzaam alle de gebeurtenisfen hier te lande, gedurende de vierdehalf jaar, die tusfchen *Margareta's* beflisfende nederlage, en haar tweeden *finalen* afftand verliepen (*ae*), en

(*ae*) Over het vorig tijdperk, van-, en vóór het openlijk begin der troebelen, geven de Graafl. rekeningen dezer tijden, door den Heer van Wijn zeer zorgvuldig bij een gegaderd en geëxcerpeerd, nog al eenig flaauw, offchoon op verre na niet zoo volkomen licht als wij mogten wenfchen. Maar zij toonen ons toch, dat Koning *Eduard* van Engeland al vroeg in 1346, gewapende *demonftratien*, om zijner vrouwen vermeend regt te doen gelden, tegen deze landen maakte; — dat ook in deze landen zelf, voornamelijk in Zeeland, veel onlust en beroerte was; zelfs geweld van wapenen, en gruwelijke euveldaden gepleegd werden; — dat *Willem* reeds in Novemb. 1347 de Baljuwen van Rhijnland, Amftelland en Kennemerland gelastte, „ te gebieden, dat alle, die opene brieven hadden van mier Vrouwe der Keizerinne wegen, die brengen zouden in den Hage, te registreren"; ('s geen welligt tot onaangenaamheden aanleiding kon geven; offchoon men toen, en later, Moeder en Zoon nog, zoo 't fchijnt, in goede vriendfchap vindt) — Zij toonen ook, dat men eigenlijk niet met fommige

en ſtraks de ware omſtandigheden van *Willem's* razerijen en lotgevallen; — of *Willem* bij zijne Gemalin kinderen, en wel, toen hij krankzinnig werd, in leven gehad hebbe, of niet, enz. — Daar nu dit bijkans geheel onzeker en onbekend is, hoe kan 't ons verwonderen, dat wij niet weten (waaröp het echter, om den loop en geest der partijſchappen voor 't vervolg te beoordeelen, zoo zeer aankomt,) of in 1349 en 1350, het begin van de geweldenarijen en van de ſcheuring des lands gemaakt zij door den twist van eenige magtige adelijke geſlachten, wier eene deel den jongen vurigen Vorst in hun belang en tot hun' aanvoerder wist te krijgen; dan of eene partij der landzaten 't eerst door *zijne* heerschzucht in opſtand en krijg gekomen zij? (*af*)

§. 17.

ge kronijkſchrijvers zeggen kan, dat *Margareta* na *Willem's* afſtand *afwezig blijvende*, dit aanleiding tot opſtand gaf; gelijk door de Heer v. W. reeds even te voren bij deze Verh. bl. 26 is aangemerkt, — en dat *Willem's* afwezigheid, na 't weergegeven bewind, ſlechts van korten duur kan zijn geweest. Zij bevestigen bovendien, en vullen aan, 't geen de Charters dier tijden, bij Mieris uitgegeven, aanwijzen. — (Vrees voor inval der Engelſchen was ook vermeld door Alb. Argentin. p. 135. bij Huijdec. *op Mel. St.* III. D. bl. 542.)

(*af*) 't Schijnt dat de meeste oude Schrijveren zich

§. 17.

Sommige Geſchiedſchrijvers dan, ſtellen de Vorsten voor, als ingewikkeld in den reeds beſtaanden twist der *Landzaten;* andere, 't Volk, dat is, de Edelen en Steden, als in partijen geſcheurd, om de heerschzucht der *Vorsten.* — Een derde gevoelen of onderſtelling is ons voorgekomen, welke wij niet onvermeld mogen laten; want, offchoon, zoo ver wij weten, ſlechts in één verouderd politiek dagblad geſchreven, is dat dagblad afkomſtig van den beroemden WAGENAAR, en blijft ook nog ſteeds, als uitmuntend voorbeeld voor echt *patriottiſche*, vrijmoedig beſcheidene politieke dagbladen, en voor de kennis der Hollandſche Staats-

Eene ſtelling van WAGENAAR getoetst.

zich voor deze laatst (§. 15) voorgedragene wijze verklaren; terwijl echter de meeste nieuweren, de andere, door ons, met hare eigen variatiën, éérst (§. 14) voorgedragene wijze kiezen. Voor het andere (§. 15) voorgedragen gevoelen meen ik nogtans uit den ſtaat dier tijden, en den geheelen loop dezer twisten, meerdere inwendige bewijzen (hoedanige, bij gebrek van uitwendige, eigenlijk-hiſtoriſche, veelal ons oordeel beſtemmen moeten) gevonden te hebben: maar zal dezelve, wegens den reeds opgemerkten zamenhang dezes eerſten met het laatſte deel der vrage, — natuurlijken zamenhang, van den *oorſprong* met den geest en doorgaande *ſtrekking* der partijen — eerst later en aan 't einde der Verhand. kunnen ontwikkelen.

Staatsgeſteldheid en Staatsgeſchiedenis, in het altoos gedenkwaardig tijdſtip van 1747 en 1748, belangrijk:

De PATRIOT dan, *N.* 9. bladz. 83, ſchrijft: „ De Hoekſche en Kabeljaauwſche Tweeſpalt, „ die, in 't midden der veertiende eeuwe, in „ Holland ontſtond, en tot op 't einde der „ vijftiende duurde, *was zijne geboorte ver-* „ *ſchuldigd aan 's Volks misnoegen over de* „ *Regeeringe*, en werd gevoed door zulken, „ die, onder eenen ſchoonen naam, naar nieuw „ gezag ſtonden, of zich in eenig verloren be- „ wind poogden te herſtellen. Die in 't on- „ derſpit lagen, en wederom op 't kuſſen zoch- „ ten te geraken, riepen, dat zij voor de voor- „ regten des Volks, of voor de wettige Re- „ gering ſtreden, en beloofden verligting van „ gemeene lasten, zoo 't Volk hun wilde bij- „ ſtaan. Velen gaven hun gehoor. Vele an- „ deren hielden 't met hunne partijen. De „ verdeeldheid kreeg eene gedaante. Men on- „ derkende elkanderen aan roode en graauwe „ Bonnetten", *enz.* — (Hierbij kon dan, ten opzigte van deze latere troebelen, gevoegd worden, 't geen van de vroegere gelijkvormige partijdigheid MELIS STOKE vermeldt, ter plaatſe, boven, bl. 12. aant. (*h*) aangehaald.) — Maar onze WAGENAAR ſchreef aldaar,

't zij

't zij dan als Patriot, of als politiek dagbladſchrijver, althans hij ſchreef daar te veel *ad homines*, om in dezen van eenig gewigt te zijn Immers, hoe zeer naderhand, in den loop dier tweeſpalt, 's Volks (dat is, bij hem, *der ſtedelijke burgerijen*) misnoegen, door de voornameren aangeſtookt, meermalen aanleiding tot opſtand moge gegeven hebben; zeker had die klaſſe des volks, voor welke WAGENAAR zijn blad ſchreef, geene ſchuld aan *de geboorte* van dien H. en K. tweeſpalt. — En wat de vergelijking der gemelde plaats van MELISSTOKE betreft, behalve dat deze hier eigenlijk niets *ten bewijze* afdoet, vind ik ook in die plaats zelve, een dubbel, eenigzins verſchillend, aanzigt der zake. Eerst is 't, vs. 70-82, als of de Landzaten zelve (d. i. de Edelen,) onvergenoegd over 't beſtier, bijzonder ook om dat het Vrouwelijk beſtier was, en zij niet genoeg geraadpleegd werden, tegen de Regentesſe waren opgeſtaan: maar dan volgt er onmiddelijk, vs. 83-94 eene plaats, welke reeds vooráfbeſtaanden naijver en vijandſchap tusſchen adelijke familiën aanduidt, waarvan 't eene deel nu aan de Vorstinne kleefde, en weshalve 't andere een' ander' Vorst of Landsbeſtierder voor zich en voor het land

opzocht (*ag*). Zoo verſchilde dan zelfs ook dit niet van de gronden en den oorſprong der H. en K. factiën, volgens die in de tweede plaats (§ 15.) opgegeven wijze voorgeſteld.

§. 18.

Over eene plaats van PHIL. *a* LEY DIS, nopens het vroegſte beſtier van *Willem*.

Maar ten opzigte dier H. en K. partijſchap worden wij nader op den weg geleid, door „ 't geen men vindt, nopens zekere klagte der „ Keizerin *Margareta*, als had haar Zoon „ *Willem* V, of door zijne jongheid, of door na-

(*ag*) Ik hale deze verſen aan als echt. Want zonder gronden van kritiek, die zediger en zekerder zijn, dan de *opinie* en individuëele ſmaak, zelfs van eenen B. Huijdekoper, wage ik het niet, die geheele plaats voor ondergeſchoven te verklaren. Maar 't is of Melis Stoke meer ondervinding gehad hebbe van *hofs-intrigues* en -*kabalen*, dan Hij, die deze plaats verwerpt, als „ wildzang, die noch te vatten, noch te begrijpen is." — Geldiger argument voor de aanwending der *hooge kritiek* ter uitmonſtering van die verſen 83—94, mogt diezelfde, door ons hier opgemerkte, ſchijnſtrijdigheid dezer met de ſtraksvoorgaande verſen opleveren: maar een oplettend lezer ziet ligtelijk, dat het ſlechts *ſchijn*ſtrijdigheid is, en beide dingen te gelijk kunnen waar geweest zijn; alzoo de gunst en invloed van de eene *partij* ten Hove, natuurlijk bij de andere partij die ſtemming, en die taal en die handelwijs verwekte, die *aldaar*, vs. 70—82, en vs. 102 en volgg. beſchreven ſtaan.

„ nalatigheid, of door behendig aanraden van
„ ſommige luiden, hare heerlijkheid, regt,
„ hoogheid en erfenis verkort, waarom zij ook
„ alle hare officieren gebood, om, zoo dra zij
„ gewaar wierden, dat men iets van dit boven-
„ gemelde aantaſtte, of aangetast hadde, zulks
„ te wederroepen, en er de hand aan te ſlaan."
„ (Mier. *Chart. B.* II. D. bl. 780.) Eene
„ zaak, des te meer aanmerkelijk, 1. om dat
„ uit die vervreemding, van welke onze Schrij-
„ vers, zoo veel men weet, niet ſpreken, zou
„ kunnen verklaard worden, de redenen, of
„ ééne der redenen, om welke *Willem*, vol-
„ gens zijne eigene bekentenis, het bedongen
„ jaargeld aan zijne Moeder niet heeft betaald,
„ of kunnen betalen. 2. Om dat die zaak
„ voorheen van zoo groot gewigt is beſchouwd,
„ dat PHILIPPUS *à* LEYDIS uit het weg-
„ ſchenken der domeinen door *Willem* in zij-
„ ne jeugd, *ultra vires patrimoniorum*, *per*
„ *importunitatem petentium*, *eumque*, *ſine*
„ *pudoris velamento vexantium*", gelegenheid
„ heeft genomen, om zijn boek, *de Curâ*
„ *Reipublicæ et ſorte Principantium*, blij-
„ kens de eerſte bladzijde van dat boek, te
„ ſchrijven." (*)

(*) Al het aangeſtreepte („") is aanmerking, van

Deze aanwijzingen leiden ons tot beter begrip en beoordeeling veler zaken, leiden ons op den weg tot het navorſchen van den oorſprong dezer tweeſpalt en burgeroorlog: — maar wij vinden hier nog hinderpalen.

1. Men kan ook, naar men 't opvat, in dat *manifest* van *Margareta* ſterker drukken op de andere woorden: „ *behendig aanraden van* „ *ſommige luiden*": — en 't kon ſchijnen, dat men dit wel mogt doen, om dat zoo, op dat *officiële* ſtuk van *Margareta's* terug*nemen*, dat van *Willem's* eerst terug*geven* des geheelen gebieds den weerklank maakt, alwaar hij bekent: *door aanraden ſommige zijner luiden*, zijne beloften, en de voorwaarden zijner Moeder niet gehouden te hebben. Dan konden deze ſtukken beter dienen tot ſtaving van 't gevoelen, dat den oorſprong dezer landsberoerte aan de Landzaten zelf, niet aan de Landsvorſten wijt: — doch, van wege de gewoonte, en men zou ſchier zeggen, den *aard* van *diplomatiſchen* ſtijl, heb ik boven, in mijne opgave en kritiek der verſchillende gevoelens, van deze weerkeerige authentieke verklaring geen gebruik gemaakt. 2.

wege het Genootſchap, op deze eerst minvolledig bewerkte Verhandeling gemaakt; en heeft dus aanleiding gegeven tot de nadere ontwikkeling, in 't volgende, tot op bl. 46.

2. Het werk van PHILIPS VAN LEIJDEN, en de maatregelen, welke, denkelijk, onder 't beſtier van Hertog *Albrecht* op het zelve gegrond en gevolgd zijn (*ah*), gingen, naar den geheelen toon en omſlagtigheid, en de verſcheidenheid van *caſus poſitien* in hetzelve, niet enkel op die ſchadelijke aliënatiën en verſpillende mildheid van *Willem*, in de anderhalf jaren tijds van zijn eerſte bewind; maar denkelijk

(*ah*) Bij 't lezen van het werk van Philippus de Leijdis, kan men, dunkt mij, naauwlijks twijfelen, of hetzelve moest niet ſlechts tot leering dienen voor het toekomende; — waartoe ook, zou men zeggen, de treurige ondervinding der jammerlijke gevolgen krachtiger werken moest, dan die regtsgeleerde ſpitsvondigheden; — maar moest tevens tot regel en grond ſtrekken voor maatregelen, welke men ten opzigte van 't voorledene wilde nemen; en moest achteruitwerken, door te toonen, dat de voorledene daden *ipſo jure nul*, in zich zelve nietig geweest waren, als ſtrijdig tegen reeds vroeger beſtaande algemeene wetten. — *Toonen*, althans volgens den ſmaak en gewoonte van die tijden, door toepaſſing van de beginſelen van regeerkunde en Staatsregt der voormalige Romeinſche Keizers, als waren die ook nog, en ook hier Staatsgrondwetten. *Willem* had wel, volgens 't getuigenis van Phil. à Leijdis, reeds zelf, en zonder op 't boek van dezen te wachten, vele ſchadelijke *conceſſien* herroepen (waarover iets in de volg. aanteek.) maar toch niet alle; denkelijk begeerde het Hof nog deze *deductie*.

ook op de bovenmatige beloften en giften, welke van weerskanten, door *Margareta* zoo wel als *Willem*, gedurende de vierdehalf jaren nieuwen ſtrijds, gedaan waren, om zich te handhaven in 't bewind, dat *Willem* weer had aangegrepen. *Willem* zelf had wel, naderhand, meester geworden zijnde, de door *Margareta* verleende privilegien, alle, deels uitdrukkelijk, deels door eene niet min duidelijke omſchrijving, van kracht beroofd; maar veelal meer in naam, dan in de daad, alzoo hij veelal ſtraks in *zijnen* naam, die zelfde wederſchonk (*ai*).

§. 19.

(*ai*) Dit een en ander beneden nader verhandelende, hebben wij aldaar de Schrijvers aangehaald. Vele van de privilegien, door Vrouw *Margareet*, ook in 't begin van hare regering, *bij hare blijde inkomſte* gegeven, gaf *Willem*, toen hij meester, en beter beraden geworden was, niet te rug, maar hield ze in. Ja eene merkwaardige plaats van Phil. de Leijdis, Caſ. 78, p. 271 leert, dat *Willem* ook zelf reeds veel van 't geen hij-zelf weleer gegeven had, weer had ingetrokken: 't zij dan op den raad en de regtsgeleerde gronden van Mr. *Gerard Alewijnſe* (Phil. de Leijd. caſ. 73, p. 218 etc.) en Mr. *Philips van Leijden*, 't zij liever, op grond en *analogie* van 't geen de Landzaten, door vorige ondervinding van zijn *prodigaal* gedrag geleerd, en de kwade gevolgen voor 't algemeen, der overmatige mildheid en goedheid des Vorsten wel inziende, hem hadden *doen be-*

loo-

§. 19.

Al het bijgebragte dan, verſchaft ons (naar mij dunkt) zelfs nieuwe gronden, om waarſchijnelijk te ſtellen, en doet ons gemaklijker en in 't geheel verband begrijpen, dat *Willem's* ſpoedig hervatten van 't pas weer afgeſtaan gebied, en de krijg, die daarvan 't gevolg was, grootendeels meê te wijten zijn, aan 't aanzoeken den aandrang van zulken, die reeds te voren van hem al te groote gunstbewijzen hebbende genoten, nu vreesden door Vrouw *Margareet* en haar thans triomferenden aanhang te diep vernederd, en van 't genotene weer uitgeſchud te worden. Dit was ook in zich zelve ligt

looven: „ dat hij binnen de *naastvolgende* jaren niets van zijne heerlijkheden, goederen of regten, verkoopen, verleenen, verſchenken zou", enz. enz. Mier. *Charterb* II. D. bl. 795, 6 Dingende tegen *Margareet*, wier magt om te begunstigen en te beloonen geenszins op deze wijze gebonden was, heeft *Willem* denkelijk zich ook niet ſtipt aan dat charter kunnen houden, maar wel eens de hand moeten ligten. Hiervoor was nu wel *in eventum* gezorgd, bij die verbintenis zelve: *Ende waar 't zake, dat wij eenig van deze poincten voorſz.* enz.: — maar 't herroepen, ook uit krachte dier *clauſul*, wierd niet zonder doel of vrucht verzeld en opgeſmukt, door eene zoo breede en geleerde deductie dier clauſule, en ſtaving uit het algemeene en Staats-regt.

geloofelijk; offchoon wij, door het bijgebragte, den zamenhang der geheele zaak beter bevroeden. — Maar de groote vraag blijft, nopens den oorfprong van *Margareta's* en *Willem's éérfte* verfchil, den *eerften* burgerkrijg, de *eerfte vorming* der beide burgerpartijen. — Gefteld, *Willem* was door zijne bovenmatige concesfiën en gefchenken te zeer verarmd en uitgeput, dan dat hij, al hadde hij gewild, aan zijne verbintenis jegens zijne moeder en de voorwaarde van 't aan hem afgeftaan gebied had kunnen voldoen; maar wilde niet goedfchiks, niet dan door overmagt in krijg er toe genoodzaakt, het verbeurd bewind weder afftaan: — zoo blijft nog de vraag: was de grond van die verarming, van dat fchenden zijner verbintenis, van dien opftand, het eerst — (1) in *zijne* ziel, het zij in gierigheid, om dat jaargeld niet te betalen, of in heerschzucht en drift tot onbepaald bewind, waartoe 't hem noodig was, den landzaat, ook door de grootfte opofferingen, te gewinnen? of wel (2) alleen in jeugdige losheid van hem, onnadenkend of praalzuchtig verfpillen en jeugdige vermetelheid? of kwam hier (3) bij, dat eene partij van Edelen geweten had, hem geheel in haar belang, en als 't ware, in hare magt te krijgen, en zijne onerva-

Nader voorftel der drie erlei mogelijkheid en gevoelens.

rene

rene goedheid misbruikte voor zich zelf, en tegen hare perſonele of erfelijke vijanden?

§. 20.

Het boven aangemerkte is nogtans dienstig, om ook hier gemaklijker en veiliger te beſlisſen: want het *eerſte* dezer, en te gelijk der boven (§. 13.) opgegevene gevoelens, 't welk, gelijk wij boven (aant. *af*) zagen, uitwendig wel het minst geſtaafd wordt, verſchijnt hier thans ook als in zich zelf onwaarſchijnlijk. Uit gierigheid eene jaarlijkſche uitkeering van tienduizend oude ſchilden in te houden, en daaraan eenen oorlog en 't geheel gebied te wagen, kon in hem niet wel vallen, die zich uitputtede door onberadene gulheid: heerschzucht vond ook geen voedſel bij 't inhouden dezer ſchatting aan de wettige bezitſter, wier loutere goedheid de landen vóór den tijd, en zoodanig had afgeſtaan, dat *Willem*, dit matig penſioen betalende, haar niet meer te ontzien noch te erkennen had, maar geheel meester bleef. Het eerſte verworpen.

§. 21.

Het *tweede* van de zoo even voorgeſtelde keus, waartoe deze nadere aanmerkingen op zich zelve 't meest zouden leiden, meen ik echter niet *alléén* te moeten behouden, maar tevens het Het 2de en 3de verbonden;

derde, 't welk ieder ziet, dat er zeer wel meê zamen kan gaan, te moeten bijvoegen. Want

Opgehelderd uit PHIL. a LEYDIS,

I. Ik vind in den gelijktijdigen Schrijver en ſchranderen Staatsman PHIL. *à* LEYDIS, veel ſpoor en melding van beroerten hier te lande, toen *Willem* V eerst aan 't beſtier kwam, en van binnenlandſche verdeeldheid en factiën der Grooten, tot welker eene hij zich zelven al te zeer overgaf. *Caſ.* 73, p. 246. — *expedire Comiti de Hollandia, nunquam habere Conſiliarium, ortum habentem de patriæ ſuæ potentibus — vix etenim in partibus Conſules et Conſiliarii eligentur, ſævitia partialitatis omisſa, qua proh dolor! nec judicium redditur nec juſtitia colitur;* en verder aldaar *p.* 248, vermeldt hij, dat zelfs tegens de eerſte aankomst van Hertog *Willem*, de Graafijkheids registers en documenten waren verloren geraakt, terwijl ſlechts de goede trouw en 't goed geheugen van Mr. *Gher. Alewijnsz.* des Graven eigendom weer had te regt gebragt. — *Caſ.* 61. *p.* 209. *reprehende per hæc Principes partiales, qui nimium obfuſcati, juſtitiam non exercent; ex qua partialitate ſecuta ſunt enormia* (*ak*). Maar vooral komt hier

(*ak*) Aan onze meening, hier ſporen van vroegere troebelen te vinden, werpe men niet tegen 1. dat

Phil.

hier in aanmerking, de voor aan 't werk geplaatſte *metaphora* of *allegorie*, alwaar hij wel, gelijk gedurende 't geheele werk, de klagte heeft van 's Vorſten (*Willem's*) jeugdige zwakke goedheid, en 't misbruik door ande-

Phil. a Leijd. in zijn *prohemium* zegt: *viſa est per ſibi præſidentes Respublica infelix et disperſa:* want (a) de *præſidentes* kunnen ook de Grooten zijn, wier twisten 't land verſcheurd hadden. (b) Hij ſchreef ſlechts om 't verkeerd gedrag des *Vorſten* aantewijzen, en de middelen van redres, en om te hopen tot derzelver gebruik. — 2. dat hij elders, Caſ. 71, p. 243 vermeldt, het *ſolenne factum Principis, motoris præſentis opusculi, qui ob rebellionem ſedandam, quam nonnulli in Rempublicam et ſibi ſubditos excercebant, castra multa funditus diſſipavit:* want (a) zij, tegen welken de Vorst zich verklaart, en die toch gewapend blijven, zullen zoo wel weerſpannelingen genoemd worden, als waren zij zelf begonnen tegen den Vorst op te ſtaan. (b) de uitdrukking, door Ph. v. L. gebruikt: *rebelles in Rempublicam et in ſubditos principi* laat ons gevoelen zeer wel toe. — 3. dat hij in zijn Tract. *de formis et ſemitis reipubl. gubern.* p 390, ſchijnt aan te duiden, als of *de vleijers zelf*, al te zeer *verrijkt zijnde* door 's Vorsten al te groote goedheid, tegen hem waren opgeſtaan: want (a) er is geen blijk, dat dit op de Hoekſche partij gemunt zij, of zulks toen hebbe plaats gehad. (b) al had zich een der vorige gunstelingen naderhand zoo tegen *Willem* gedragen, kan 't in den tekst gemeld en geſtaafd gevoelen over het begin der troebelen, hier mede wel beſtaan.

deren onbeſcheiden daarvan gemaakt, en deszelfs geheele berooide verlegenheid, en zijn regt, ja verpligting, om het zijne terug te nemen: maar hij laat aldaar deze beſchrijving voorafgaan door die van den onmiddelijk vorigen toeſtand der landen: *Cumque dicti* Leonis ('s Hollandſchen Graven) „ *proh dolor! pigritiës, et nonnulli* „ *catulorum abſentiam dictæ regionis ap-* „ *peterent curſu volente naturæ, et incon-* „ *ſueti dictis incolis deductus imminerent* [deze plaats komt mij voor, vrij *corrupt* te zijn] „ *per multas adverſitates, et incommoda la-* „ *cerationis, violentæ illationis et jacturæ* „ *vocibus frequenter ululabant:*" „ *o! quam* „ *ſanctum et divinum, pio et ſoli ſubeſſe* „ *Principi! nam ubi regnum in ſe dividi-* „ *tur, deſolationis vicinitas nullatenus elon-* „ *gatur*" — „ *dictique incolæ, exulante con-* „ *cordia, vocatis quibusdam aliunde*" (ſommigen zullen zich tot den Koning van Engeland gewend, anderen misſchien Heer *Jan* van *Beaumont* aangezocht hebben) „ *mutuo ſe di-* „ *lacerasſent, aliqui eorundem ſubtilitate* „ *naturæ, reſpectum utilitatis habentes et* „ *ſpem victoriæ conſequendæ, exquiſitis for-* „ *mulis post multas fatigationes et minas,* „ *illustrem* Leunculum (Willem V.) *de* „ *antris produxerunt aquilinis* (uit het Duit-

„ ſche

„ ſche Keizershuis). *Hic impubes et ſpecio-*
„ *ſus aſperitatem ignorans, ſuos, ut lacta-*
„ *neus, aperte confovebat. Et quæcunque*
„ *cujuscunque valoris comitiva adventus ſui*
„ *expoſceret, blandis allectibus et tractatu*
„ *ſonoro pro nutibus impetravit: — et ad*
„ *tantam disſimulationem dicti Leunculus et*
„ domina Leaena, *nobilis ſanguinis et il-*
„ *lustris* (*al*) *ex uſurpatione dictorum in-*
„ *colarum devenerant, ut, ſecluſa verecun-*
„ *dia, omnia non recitanda breviter impor-*
„ *tune petere et obtinere in nullo vereantur.* — *De primordiis non pavescas.* —
„ *Cum enim his Leunculus a nido proceſſe-*
„ *rit Aquilino* (van *Keizerlijk* bloed is) *ſi*
„ *cum rostri ſentiat acutiem et ungularum*
„ *feritatem, ſua non vendieet, ducis erit,*
„ *non originis.* — *Et quia ſoliditate ciborum*
„ *jam uſus est, non Leunculi ut prius, ſed*
„ *Le-*

(*al*) Ik verſtond hier door eerst *Machteld van Lankaster;* doch op eene gegronde aanmerking des Heeren van Wijn, „ dat *Ph. v. L.* hier dan een' ſprong tot volgende tijden zou doen, en toen *Willem* niet meer zoo wel *leunculus* konde heeten" — geloof ik liever, dat die „ *Dame* Leeuwin, van edelen ge-„ bloede", in tegenoverſtelling van het *leeuwenwelpje*, de Keizerlijke Moeder, *Margareet* zelve zal moeten beteekenen.

„ *Leonis aviti fortem induat animum et*
„ *naturam.* (*am*))

§. 22.

en verder geſtaafd.

II. Dus opgevat en aangewend, worden deze daadzaken in goed verband gebragt met het getuigenis der oudſte Geſchiedſchrijvers over den oorſprong der H. en K. twisten, 't welk wij boven voordroegen. Zoo verklaren en ſtaven deze onderſcheiden dingen zich onderling; mits dat verhaal, dezen ten gevolge, wat nader bepaald, en dus opgevat worde: Dat die verdeeldheid en vijandſchap tusſchen voorname adelijke geſlachten niet eerst in dat eenige halfjaar, 't welk tusſchen *Willem's* afſtaan en weeraanvatten des bewinds verliep, gerezen zij; maar dat zij, te dier gelegenheid in openbaren burgerkrijg weer uitgeborſten, toch reeds voorheen beſtaan hebbe: doch nu de eene (naderhand *Kabeljaauwſche*) partij, zich, gelijk reeds in *Willem's éérſte* beſtier, aan 't Hof en bij Hem ingedrongen, en daartegen de andere (de *Hoekſche*) Vrouw *Margareta* weer-opgezocht, opgewekt en ingehuldigd hebbe.

Ik zoude verſchooning moeten vragen, voor dit

(*am*) De laatſte plaatſen heb ik uitgeſchreven tevens ter ſtaving van het gezegde in aanteek. (*ah*) en (*ai*).

dit lang betoog, en deze langzaam ſchoorvoetende ontwikkeling; maar zoo langzame behoedzame gang was er noodig, om zeker te gaan, en eindelijk 't gewenschte doel te bereiken. Ik vleije mij, dat ook thans, (behoudens 't geen eerst heel tegen 't einde nader aangeduid kan worden — z. aanteek. (*af*) boven bl. [31] dit belangrijk, en toch zoo duister punt van 's Lands vroegere geſchiedenis eindelijk voldoende opgehelderd, en, — zoo ver thans nog mogelijk — voldaan is aan het eerſte deel van 's Genootſchaps vraag: „ uit welke eerſte begin„ ſelen de H. en K. partijſchappen ontſtaan „ zijn?" (*an*)

§. 23.

II. DEEL. Over de aanleiding tot

Wat nu betreft de *aanleiding* tot- en *afleiding* van de benaming van *Hoeks* en *Kabeljaauws*;

(*an*) Dus ziet men hier weer nieuwe, en thans bijna volkomen gelijkheid dezer tweeſpalt, en der te voren (§. 7.) vermelde, gedurende de minderjarigheid van *Floris* V. Dat die, althans zoo verre blijkt, geen erfelijke ſteeds weer opborrelende familiënoorlog verwekte, was misſchien 1. om dat ſlechts de Ruwaarden daar in betrokken waren, hier de Landsvorsten. 2. om dat ſtraks de Adel zich tegen *Floris* te vereenigen had; terwijl de latere Holl. Vorsten zelve te veel deel in de factiën genomen, en telkens, als 't ware, partij ſchijnen gekozen te hebben. —

de benamingen van *Hoeks* en *Kabeljaauws* enz.

jaauws; ook hier zwijgen echte verhalen, gelijk over den oorſprong van de *roode* of *graauwe* kleur der *mutſen*, waar aan men beide partijen met een' oogopſlag onderkende (in welke verſchil van factie-naam en kleur, welk juist de factiën algemeen doorgaande en ſchadelijker maakt, welligt — gelijk dat met Burgerpartijſchap gaat, — bij den grooten hoop het geheele wezen der partijſchap beſtond:) — ook hier is de boven gemelde en bewezene onzekerheid, aangaande de redenen en wijze der vorming dier beide partijen, ons bijzonder lastig.

Met verwonderlijke eenparigheid vindt men door allen den naam van *Kabeljaauws* (en het Latijnsche *Aſellatus*) afgeleid van den bekenden Zeevisch, die ook langs onze ſtranden in menigte gevonden wordt, en grooter en aanzienelijker is, dan de andere gewoone Zeevisſchen van deze ſtreken: — en van dezen naam, (die dan éérst moet in zwang geweest zijn,) leidt men dan ook algemeen dien van *Hoeks* af; als door welken de getergde partij had willen te kennen geven, dat gelijk een kleine haak of angel (een *hoek*) dien grooten visch vangt en bedwingt, zijl. dus ook hunne magtige en trotſche tegenpartij wel zouden bedwingen.

't Verhaal (*ao*), dat op eene maaltijd, eene bij-

(*ao*) Bij Beverwijk, *in zijne Beſchrijv. v.* Dordr. en Alkemade, *Jonker Franſ. Oorl.* bl. 10, 11. enz.

bijzondere ſpotternij of gezwets van twee Edellieden, de aanleiding tot die algemeene partijnaam zou gegeven hebben (gelijk, volgens ſommige Frieſche Schrijvers, de partijſchap zelve, immers het uitbarſten van de factien der *Schieringers* en *Vetkoopers*, door een tafelgeſchil ontſtaan zou zijn (*ap*)) rust op zwakken grond. Wij mogen ook niet beſliſſen, of de naam van *Kabeljaauwſchen* eerst door de eene partij aan zich zelve gegeven, en, vroeg of laat, naderhand, de wederſlag van *Hoekſchen* daarop uitgevonden zij; dan of 't eerst de *Hoekſchen* beide namen uitgevonden hebben; voor hunne weêrpartij, die van den fieren, ſterk ſchijnenden visch, maar die voor eenen kleinen *hoek* niet beſtand is (*).

Zekerder mag men ſtellen, dat de naam van *Hoek-*

(*ap*) Gabbema, *Hiſt Verh. van* Leeuward. Foeke Sjoerds, *Frieſ. Jaarboek.* III, D. bl. 130, volgg.

(*) *Aanteek.* van den Heer van Wijn. „ Daar *Margareta* haren Zoon beſchuldigde over het *verſpillen* harer domeinen, en de *Kabeljaauw* eene verſlindende visch is, zou men onder de *conjecturen* mogen ſtellen, of ook daar uit, die partijnaam door de Hoekſchen aan *Willems* aanhang gegeven zij." [Eene geheel andere, insgelijks nieuwe *conjectuur* van den Heer Bilderdijk zal men bij bl. 54 vinden.]

Hoekſchen wezenlijk van den haak of angel, niet van de *hoekers*, *hoeker*ſchepen, ter vischvangst gebruikelijk, afgekomen zij, daar REIGERSBERG (*aq*) berigt, dat eerst na 't eind dier twisten, omtrent 't jaar 1493, die grootere ſchepen ter vischvangst begonnen zijn gebouwd, en *hoekers* genoemd te worden.

Dat de *Hoekſche* partij zich naar den angel noemde, niet naar den kleenen visch, die den angel bedekkende, den Kabeljaauw verlokt, is zeer natuurlijk; daar de hoek den Kabeljaauw vat en bedwingt, zelf doorgaans ongeſchonden blijvende, maar 't weerloos aas onwillig aan de vangst opgeofferd wordt.

§. 24.

De eerſte melding dezer namen in echte oude ſtukken eerst in den j. 1428.

Maar het verdient opmerking, dat de eerſte melding van de partijnamen van *Hoeksch* en *Kabeljaauwsch* in echte oude ſtukken, eerst in den zoen tusſchen *Filips van Bourgondie* en *Jakoba* van 1428, dus bijkans *negentig* jaren later dan de ſtrijd tusſchen *Margareta* en *Willem* voorkomt; dat in dat ſtuk de onderliggende *Hoekſche* partij vóór de triomferende *Kabeljaauwſche* genoemd wordt (*ar*); en dat,

(*aq*) *Chronijk v.* Zeeland, 53 Kap.

(*ar*) z. Wagen. *Vad. Hiſt.* III. D. bl. 488, en het aangehaalde Stuk zelf, *Gr. Pl. B.* III. D. bl. 17.

dat, volgens eene geloofwaardige aanteekening in de Stad *Hoorn*, die reeds in 't j. 1426 met zoo veel ijvers en geluks tegen *Jakoba* geſtreden, ja reeds in het eerſte begin dezer burgeroorlogen deel genomen, en toen met hare naburen Enkhuizen en Monnikendam, de partij van *Margareta* tegen *Willem* gekozen had (*as*), die factienamen nog eerst eene halve eeuw later, dan in 't j. 1478, zijn bekend geworden (*at*)

Wat dit laatſte betreft: Hoorn en Westfriesland, ſchoon van zelf ſteeds meê betrokken in de twisten over de heerſchappij en opvolging, en blootgeſteld voor de invallen der eene en andere partij, ſchijnen van den factiegeest bevrijd te zijn gebleven, door aloude afzondering, en ook toen nog mindere vereeniging dier landſtreek, en des langzamerhand derwaards uitgebreiden *Hollands*; en vooral, doordien de Edelen en Voornamen, tuſſchen welken toch de factien en waarlijk ſtrijdige belangen meest beſtonden, hunne oogmerken, kuiperijen, aanſlagen, meer op 't voornamer deel der Landen; waar ook de hofplaats was en zetel van 't bewind, gevestigd hielden.

(*as*) Mieris *Charterb.* III. D. bl. 4, 5, 8.
(*at*) Velius, *Chron. v.* Hoorn, bl. 115.

Ten opzigte der late melding der factienamen, ben ik 't ééns met WAGENAAR (*au*): „ dat „ er echter geen twijfel is, of zij zijn al veel „ vroeger, aan de meeste oorden, gemeen ge„ weest." Het waren toch oude, reeds voorlang gevormde partijen, wier eene voor *Jakoba*, de andere liever voor ieder anderen was; wier eene, onderdrukt door Haar Vader, *Willem* VI., (maar welke gebeurtenisſen onmiddelijk zamenhingen met die onder de regering van *Willems* Oom en Vader,) bij zijnen dood het hoofd weer opſtak, terwijl de andere tegen deze, dus voor *Jakoba*, de wapens aangordde.

§. 25.

Over het noemen der *Hoekſche* en *Kabelj* partij; niet K. en H.

Eindelijk: dat de *Hoekſche* partij in dat openlijk Staatsſtuk de eerſte genoemd wordt, ſchijnt eenvoudig, zoo als nog in 't algemeene ſpraakgebruik, gemaks- en welluidenheids-halve geſchied te zijn; ſchoon 't hier ook voorbedacht, uit beleefdheid, om allen ſchijn van vernedering aan de ongelukkige *Jakoba* te beſparen, dus kan geſteld zijn.

Over de Kleuren en Teuzen der factiën.

In de *kleuren* van onderſcheid — ten opzigte van welke ik bij de Vaderlandſche Schrijvers tot nog toe geheel vruchteloos eene ſtellige melding, of ſlechts eenige aanwijzing gezocht

(*au*) t. aangeh. pl. III. D. bl. 488.

zocht heb, welke de rede van de beiderzijdſche keuze *dier* kleuren mogt geweest zijn — in de kleuren van onderſcheid, zeg ik, *kan* de *graauwe* kleur die des *Kabeljaauws* nagebootst hebben, de *roode*, 't bloed van den gewonden visch, 't welk den hoek verft. Maar aan den anderen kant, zou zelfs de naam van *Kabeljaauwsch*, *na* de factie-kleur, en ten gevolge derzelve kunnen ontſtaan zijn; indien men onderſtelt, het geen uit de gewoonten dier tijden zeer waarſchijnelijk is, dat de volgelingen zich dra door de wapen- of gekozen kleur der aanvoerderen onderſcheiden hebben, voor dat men nog om partijnamen dacht; en dan hier mede zamenvoegt, dat de *Brederodes*, hoofden der *Hoekſche* partij, den *rooden* Hollandſchen leeuw in hun wapen voerden, terwijl de *graauwe* kleur als die van den *graauw-Kabeljaauwſchen Egmond* wordt opgegeven (*ay*).

Men ziet echter, dat deze gisſing bijzonder past bij het eene gevoelen over den oorſprong der troebelen, door ons in §. 15. voorgeſteld, en bij de gisſing, of liever, uitkomst veler verſtrooide opmerkingen, welke wij, ter nadere bepaling van dat gevoelen, tegen 't einde dezer Verhandeling zullen voordragen.

(*ay*) Velius *Chron. v.* Hoorn, bl. 144.

Derhalve, hoe goed ook deze *conjecture* weer in dien zamenhang past, en mij *plauſibel* ſchijne, kan ik ze hier ſlechts geven voor 't geen ze is, voor gisſing; terwijl de prijsvrage *nadere en voldoende bewijzen* vordert. Maar ten opzigte van alle de bijzonderheden, waar op het hier meest aan zou komen, ontbreken ons gelijktijdige en voldoende berigten, z. bov. onzen §. 16: zoo dat voldoende bewijzen, naar mij dunkt, nog zullen moeten afgewacht worden, indien 's Lands oude Geſchiedkunde nog met nadere ontdekkingen van oude Schrijvers of documenten verrijkt mogt worden (*).

Wij

(*) Met veel genoegen echter, deel ik, daartoe van den Schrijver gunstig verlof bekomen hebbende, aan den Lezer dit gedeelte meé van eenen brief des Heeren Bilderdijk aan mij; waar Hij, zoo wel over de kleur als den naam der *Kabeljaauwſchen* eene zeer vernuftige gisſing voorſtelt, en ze tevens voortreffelijk ontwikkelt: — „ De Hollandſche Hofkleeding — dus zegt de overlevering in mijne familie, — „ is met het ophouden van 't Huis van Holland niet „ veranderd geworden, maar onder Henegouwen ge„ bleven, *geel* en *rood;* derhalve ook onder *Marga„ reta*, als Erfdochter van Henegouwen. Maar de „ Hofkleeding van Beieren was, natuurlijker wijze, „ *blaauw geruit*. Deze kleeding, waarmeé men on„ der *Willem* van Beieren voor den dag kwam, „ vond

§. 26.

III. DEEL. Onderzoek naar het hoofdoogmerk der partijen.

Wij ſpoeden ons, van dit minder gewigtig onderzoek, tot het laatſte deel der vraag: „ welk het hoofdoogmerk dezer partijen ge„ weest zij, ſedert derzelver oorſprong, tot „ den uiteinde toe?"

Zoo

„ vond men bij onze Natie, ſpotzuchtig uit den „ aard, en wärsch van het vreemde, belachlijk; en „ men vond goed, de ruiten bij ſchubben te verge„ lijken, en te zeggen dat de Hovelingen van *W.* „ er uitzagen als groote Kabeljaauwen. Dit eens „ door iemand geopperd zijnde, volgde den Beier „ dit *ſobriquet* van *Kabeljaauwen* na, en men zei „ niet meer *de Beieren*, maar de *Kabiljaauwen*, en „ zoo vervolgens, voor Beiersch of Beierschgezind „ *Kabiljaauwsch.*

„ De partij van *Margaretha* nu, behield (natuur„ lijk) haar Hofkleeding, dat is de oude; en zoo „ ſtond 't bleekblaauw tegen over 't rood, de twee „ heerſchende kleuren in beide Hofkleedingen tegen „ elkander.

„ Die dus voor den nieuwen Vorst waren, voer„ den den rand hunner hoeden met dit blaauw, de „ anderen met rood. Dit gemengeld en bleek blaauw „ was bij den grooten hoop graauw, zoo dra men „ uit overmaat van ijver, den geheelen lederen of „ wollen hoed begon te verwen, en van daar dan „ de *graauwe* hoeden: zoo zelfs het woord *graauw* „ in dien tijd niet gemengeld blaauw of *vair* betee-

Twee gevoelens hieromtrent in zwang.

Zoo gewigtig deze vraag is, zoo moeijelijk is zij; bijzonder wegens twee verſchillende, van beroemde mannen, met groote verzekering en ſchijnbare gronden, voorgedragen gevoelens; — moei-

„ kent, 't geen mij uit eenige blazoens, die men in „ oude boeken beſchreven vindt, wel zoo toeſchijnt.

„ 't Gemeen, hier en daar opgemaakt, ſchold de „ Beierſchen voor Kabiljaauwen. Op 't dreigement, „ dat de Hertog hun wel zoo veel Kabiljaauwen op „ 't lijf zenden kon, om die ſchreeuwers op te vre- „ ten, was het antwoord gereed: „ heeft hij *Kabil-* „ *jaauwen*, wij hebben *hoeken*." En zoo bracht de „ eene benaming de andere voort.

„ Gij hebt dus wel geoordeeld, dat de roode hoed „ of muts, van den rooden Hollandſchen Leeuw zij- „ nen oorſpronk had; alhoewel volgens deze tradi- „ tie, niet juist van *Brederode* afkomſtig zijnde.

„ Ik heb nog oude ſlechte afbeeldingen gehad op „ pergement, van mijne familie, waarin een Beiersch- „ gezinde (of liever Kabiljaauwſche, want hij was „ aan het Hof van *Filips* van Bourgondië) met den „ hoed op, vertoond werd: de hoed ongekleurd, de „ rand doorgeſneden en opgerold, zoo dat de blaau- „ we randvoering boven kwam. — Ik ſta er niet voor „ in, of het effen blaauw, dan geruit was, want de „ verf was vrij wat afgebladderd, en de ſtukken zelf „ zijn mede in de algemeene ſchipbreuk verloren. — „ De perſoon in quæstie was een *de Bie*. — (Het „ geen mijne oude Aanteekeningen inhielden, omtrent „ het bewaren van de oude Hofkleeding van 't *Hol-*

„ *land-*

— moeijelijker nog voor ons, die, na beide gewikt en gewogen te hebben, ze beide verworpen hebben, dus beide moeten weerleggen; zonder te mogen vertrouwen, dat ons eenvoudig antwoord en ongekunstelde beſchouwing, den voorrang boven de uitgewerkte ſtelſels van zoo beroemde Geleerden verwerven zal.

§. 27.

Misſchien is nimmer een gevoelen, althans dat zoo zeer op vooroordeel en op eenzijdig aanſchouwen gegrond was, zoo algemeen en ſtellig voorgedragen, geloofd, nageſchreven gewor-

A. het oude en algemeene gevoelen.

„ *landſche* huis onder *Henegouwen* — waar door de ver-
„ andering met de *Beierſche* zoo veel meer opvallen
„ moest — wordt zeer bijzonder bevestigd door het
„ bewaren van den ouden wapenkreet *Holland*, die
„ onder Henegouwen gebruikt bleef. Zoo meldt M.
„ Stoke zelf, dat in den ſlag tegen de Vlamingen,
„ waar in *Willem* III (van *Henegouwen*) gehood ne-
„ vens *Grimaldi* van wegens Frankrijk, de wapen-
„ kreet was: *Holland!* en *Parijs!*").

Men ziet, dat deze wijze van de kleuren van onderſcheid af te leiden van de wapenkleuren der hoofden van de factiën, in 't algemeen overeenſtemt met mijn voorgedragen denkbeeld, offchoon deze bepaling dier afleiding de namen en kleuren der factiën van de *Vorſtelijke* hoofden afleidt. (Zie boven, bl. 22, volgg.)

worden, dan het oude, men mag ſchier zeggen, algemeen-Hollandsch gevoelen: dat, van den beginne af aan, de *Hoekſchen* wel doorgaans de zwakſten, maar ook ſteeds de regtvaardigſten geweest waren; de *Kabeljaauwſchen* daarentegen, geweldenaars, weerſpannigen, uitziende naar vreemde Heeren en kruipende voor de Vorsten, 's Lands vrijheid en voorregten aan derzelver willekeur opofferende; maar „ dat de „ partije die men de *Hoekſche* noemde, niet „ en is geweest een factie, maar een deel van „ de onderdanen van 't Land, die volſtandig „ bleven in haar devoir, om de wetten, uſan„ ciën, vrijheden en geregtigheden van 't land „ voor te ſtaan, die door de *Kabeljaauwſche* „ wierden gecontraveniëerd:" en dus, na dat „ de *Hoekſche*, waarvan wel de principaalſte „ waren de Heeren uit den Huize van *Brede*„ *rode*, na vele efforzen gedaan tot behoude„ niſſe van de oude Vrijheid, onder de groote „ mágt van de Princen — hebben moeten „ zuchten," — eindelijk, „ d' oppreſſie van „ de Vrijheid op 't hoogſte zijnde gekomen, „ de opregte *Hoekſche*, en Voorſtanders van „ de Vrijheid, en wettige autoriteit van de „ Staten, door hare kloekmoedigheid en ge„ trouwigheid, het *Spaanſche* juk hebben af„ geſchud, en de vrije Staatsregering geveſtigd"

„ tigd" (*aw*). Dus ſpreekt het *Delfs*, ja *Nederlandsch* Orakel — orakel, mits geen geest van kerkelijke of ſtaatkundige partijſchap uit hem ſpreke.

Hierop ſluit dus de taal van een ander beroemd ſchrijver, die, de nederlaag en dood van Jonker *Frans* van *Brederode* in 1489 verhaald, en gezegd hebbende: „ Dus eindigde „ na 150 jaren dit *Hoeks* en *Kabeljaauws*"; daarop laat volgen: „ Ten zij men zegge, dat „ hetzelve daarna tot dezen huidigen dage heeft „ geduurd, en duren moet, zoo lang eenig aan„ zienlijk Hoofd in deze Landen, eenig deel „ aan de regering heeft, of gehoord wordt te „ zullen krijgen; want die *ſtaats* gezind, en „ tot eene wettige regering des Lands genegen „ is, die is warelijk *Hoeks:* maar alle die ſe„ dert dien tijd, de uſurpatiën en dwingelandij „ des Hoofds, 't zij Keizer, Koning, Hertog, „ Graaf, Stadhouder ofte Prins zijn gunſtig „ geweest, zijn warelijk verſlindende *Kabel„ jaauwen*, hoewel onder een liefelijker naam „ geworden" (*ax*).

De

(*aw*) H. de Groot, in de *Holl. Conſult.* 2de D. conſ. 225. n. 84 ſqq. p. m. 632 ſqq.

(*ax*) V. H. *Grafelijke Reger. in Holl.* Cap. 29. (Zoo kon men, een weinig verder gaande — daar toch

De Groots gevoelen, als gezegd, wordt ſedert bij ſchier alle Schrijveren gevonden (*ay*).

§. 28.

toch Raadpenſionaris of Stadhouder even min onderſcheid maakt, als Stadhouder en Graaf — ook 't graauw, dat de de Witten verſcheurde, bij de oude brave Hoekſchen argumenteren. —

(*ay*) M. Voſſ. *Annal.* Lib. XVII, aangehaald en gevolgd door v. Heemskerk, *Bat. Arcad.* aan 't ſlot zijner Verhand. over deze twisten. Scriverius en Alkemade aangeh. en gevolgd door Centen, *Aanmerk.* op Velius, bl. 115 en bl. 138. Otto, *Notit. Rerumpubl.* C. 6. p. 26. n. 8. Stijl, *Opkomst en bloei der Nederl.* bl. 80, 84, 96 Cerisier, *Tafereel* II. D. bl. 314 enz. Aldus ook nog in de *Bijvoegſ. en Aanmerk. op* Wagenaar, IV. D. bl. 55, 56. — [Dus vinde ik mede, ſedert het eerſte binnen zenden dezer Verhand., niet ſlechts in de *Vaderl. Letteroef.* 1806. 1 D. *bl.* 547, *ond. aan*, in 't verſlag van 't ſtraks te melden werk des Heeren Meerman, de *magtigere Kabeljaauwſchen* tegen de *betere Hoekſchen* overgeſteld; maar ook de edele Meerman zelf heeft nog dit oud gevoelen in Zijne Voorlezing *over 't beleg en de verov. van Leiden in* 1420 (*Verhand. van de Maatſch. der Nederl. Letterk. te Leiden*, I. D. bl. 6, 7, 8.) — Doch Hij-zelf erkent, in die algemeene voorverhalen en inleiding tot het eigenlijk bepaald doel, meestal de *Vaderl. Hiſtorie* van Wagenaar, en de *bijvoegſelen* des Heeren van Wijn gevolgd te zijn; en toont toch hier niet zonder ſchroom te volgen; — en volgt hen ook niet

§. 28.

Achttal gronden deszelven opgegeven.

Vele en zeer ſchijnbaar zijn de ſchijngronden voor niet blindelings, maar geeft voor 't oude gevoelen twee gronden op, welke ik geloof dat nieuw zijn, althans 't heugt mij niet, ze bij de Schrijvers, welke ik heb kunnen gebruiken, gevonden te hebben; welke ook de reden was, dat ik ze hier te voren niet mede voorgeſteld en beproefd had. Ook deze argumenten echter hebben mij, na 't wederleggen van alle die oude, niet van gevoelen kunnen doen veranderen. 't Zij mij vergund, met een woord er op aan te merken. 1. Dat de voorwaarde of uitſpraak, in 't goede-mannen-zeggen van eindelijken zoen tusſchen *Willem* en *Margareta* vooraangeplaatst: dat de *zoon* aan de *moeder excus* vragen zoude — maar daar meê 't kamp gewonnen, en geheel zijnen (naar 't ſchijnt, ook der Landzaten) zin hebben zoude — dat, zeg ik, deze conditie, van bloote, zeer natuurlijke formaliteit, geenszins bewijst, dat *Willem*, of de meerderheid der Landzaten, in den eigenlijken aanleg van den twist, waaromtrent nog zoo veel duisters is, onregt hadden. 2. Het natuurlijk vooroordeel bij twisten tusſchen *ouders* en *kinderen*, geldt meer *rhetorisch* dan *hiſtorisch*, en blijft op zich zelve toch ſteeds *vooroordeel:* terwijl ook in dezen daartegen over ſtaat, het vooroordeel ten gunste der meerderheid, door ons, boven, maar ook zeer juist door den Heer Meerman zelven, bl. 6, opgemerkt. En al had *Willem*, wegens zijne bijzondere betrekking zedelijk misdaan, dat hij zich tegen zijne Moeder tot hoofd op-

voor dit gevoelen (*az*). Immers, „ 1.) had *Margareta*, met wie de Hoekſchen 't hielden, de Steden, toen zij de regering had, vele kostelijke privilegiën gegeven. 2) Was *Willem* een geweldenaar, zijne Moeder met opſtand en krijg uit haar wettig bewind verdrijvende. 3) Was 't edel geſlacht van *Brederode*, van den beginne af aan, tot in het naſpel, in den Jonker-*Franſen* oorlog, aan het hoofd der Hoekſche partij; en zedert, onder *Filips van Oostenrijk*, aan 't hoofd der voor 's Lands regten en privilegiën zaamverbonden Edelen. 4) Zag men, kort na *Willem's* triomf, de *Kabeljaauwſchen*, toen hij krankzinnig wierd, en Hij-zelf en 't Land eenen Ruwaard noodig hadden, hun ſtokpaard, van „ niet vervrouwd „ te willen zijn," verlaten, en zijne Vrouw, eene Engelſche prinſes, liever dan zijn' Broeder en naasten opvolger *Albrecht*, tot de Voogdij beroepen. 5) Was immers naderhand, de *Hoekſche* partij, die van *Jakoba*, de wettige

opwierp, haar beöorloogde en uit het bewind joeg; dan volgt hier uit nog niet noodzakelijk het onregt der *Kabeljaauwſche partij* der Landzaten, in 't eigenlijk verſchil: z. boven, §. 13, 15.]

(*az*) De meeste zijn verzameld door H. de Groot, ter aang. pl.; doch wij hebben bij zijne redenen nog verſcheiden van elders gevoegd.

ge Vorstinne; de *Kabeljaauwſchen* ſloegen zich tot alle geweldenaars, *Jan van Beijeren*, *Jan van Braband*, *Filips van Bourgondië*. 6) De *Kabeljaauwſchen* ſtemden den Vorst drukkende beden, en andere dingen tegen de privilegiën toe; 7) daartegen moesten in 't jaar 1482, uit de Hoekſchen, door vonnis van het *Kabeljaauwſche* Hof van Holland, de Hoofdſchout en een Burgermeester van *Dordrecht* hun hoofd op 't ſchavot laten, om het gebruik maken van de privilegiën, en weerſtand aan uitheemsch geweld: gelijk eindelijk 8) het oude bekende versje, en algemeen ſpreekwoord, voor de *Hoekſchen* beſlist en bewijst,

Hadde regt naar reden gegaan,
De Hoek hadde den Kabeljaauw gevaân."

§. 29.

Ik heb echter niet geſchroomd, alle deze bewijsredenen, kortaf, *ſchijn*-gronden te noemen. Dit kort vonnis mag ſlechts het beſluit zijn uit een geleidelijk naauwkeurig onderzoek. Ik zal dus de moeite nemen, en verzoek van mijnen Lezer het geduld, om deze dingen één voor één weêr na te gaan. — Nopens 't 1ſte. a) Daar de menſchen vooronderſteld mogen worden, hun tijdelijk en uitwendig belang best

en weerlegd.

1.

ven te kunnen beoordeelen, en ſteeds te willen behartigen, doet het veel af, dat reeds van den beginne ſchier alle de Steden zich tot de partij van *Willem* voegden. *b*) Hertog *Willem*, de privilegiën door *Margareta* gegeven, herroepen hebbende, ſchonk zelf die zelfde weer, zoo ver ze met de algemeene billijkheid en welvaart beſtaanbaar waren, en ſchonk andere nieuwe (*ba*). *c*) Hier komt bij, 't geen te regt tegen die geheele ſtelling is ingebragt: dat de *Kabeljaauwſche* Vorsten geene mindere of ſlechtere privilegiën gaven, dan de *Hoekſche*; zoo als inzonderheid *Filips van Bourgondië*, dien men anders meê beſchuldigen moet, hooglijk bedankt en geroemd, en met den grootſten eernaam van *den Goeden* betiteld wierd, door hen, die hem beter kenden en beoordeelen konden.

§. 30.

2. Op 't 2de.) — Hoe *Willem* tot het aanmatigen van 't hoog gezag gebragt werd, welke wettige redenen de Landzaten hadden, om van *Margareta* af te wijken, blijft nog onzeker. Ver-

(*ba*) V. d. Wall, *Privil. v.* Dordr. I. D. bl. 200, 208, 227, 228. Van Oosten de Bruijn, *Haarlem*, I. D. bl. 197. Mieris, *Charterb.* II. D. en in 't begin des III. Deels.

Verre de meerderheid viel haar af, en *Willem* toe; en men moet in twijfel ten voordeele der meerderheid, men moet het gros eens volks niet schuldig en misdadig vermoeden. (Denkt iemand *democratisch*, dan heeft hij te minder grond om 't volk deszelfs vrije keuze te betwisten of te verwijten — doch op die grondstellingen beriepen zich de Kabelj. zeker niet — en die ontschuldiging gold ook niet tegen DE GROOT en *van den* HOVE, wiet *Staats-gezind*, alles behalve *democratisch* is.)

§. 31.

3.) — De klagten en opstand over de tiran- 3.
nij van *Filips van Spanje*, hangen geheel niet zamen, met die reeds lang gedempte en vergeten troebelen. Dien zamenhang te willen bewijzen, uit den bijval der *Brederode's*, ware eene erge *petitio principii*. 't Kon zijn, dat men het bestendig aankleven dezer Edelen, eerst van de *Hoeksche*, toen van de gemeene Hollandsche belangen, wel aan den zelfden; maar aan geen geheel zuiveren geest hebbe toe te schrijven, waarvan beneden (§. 53) — en dat, gedurende de 150 jaar van 't branden der H. en K. twisten, de *Brederode's* bestendig en erfelijk Hoeks waren, was 't natuurlijk gevolg der *eerste* keuze, waar van wij de redenen niet

weten, en van de eens gevormde, mogelijk reeds vroeger ſmeulende vijandſchap tegen de *Egmonds*.

§. 32.

4: 4.) — Hoe zeer de meeste Schrijvers dit geſchil tusſchen de twee partijen, welke der twee perſonen de Voogdij bekleeden zou, verhalen, moet hetzelve nogtans niet zeer hoog geloopen hebben; daar de *Kabeljaauwſchen* in het vol bewind waren, *Albert* buitenlands en jong was (*bb*), en niet gemeld wordt de Voogdij *geïnvadeerd* te hebben, maar om die te aanvaarden, met gemeen overleg ontboden (*bc*) en

(*bb*) Immers volgens 't gemeen gevoelen, zijne geboorte in 1337 ſtellende, hem bij zijn overlijden in 1404, 67 jaren gevende; (z. Wagen. *Vad. Hiſt.* III. D. bl. 268, v. en bl. 352) was hij in 1358 pas 21 jaar. — Volgens één nieuw gevoelen zou hij zeven jaar ouder geweest zijn; *Bijvoegſ. en Aanm. op* Wagen. III. D. bl. 68. v.

(*bc*) Zoo zegt ook de Heer Kluit, die toch 's Lands oude geſchiedenis op 't grondigst had beoefend, van dit opdragen van *Willem's* en der Landen Voogdij, eenvoudig dit (*Hiſtor. der Holl. Staatsreg.* V. D. bl. 244.) „ De Hertog *Aalbrecht* was door „ het voorzigtig ſtaatsbeleid zijner Schoonzuster, „ *Machtilde van Lankaster*, *Willem's* Gemalinne, met „ raad en goedvinden van 's Vorsten Raden, ſpoedig „ uit Beijeren opontboden, om de voogdij en be-

„ zor-

en goedschiks ingeschuldigd te zijn (*bd*); behalve de weêrbarstigheid der Delvenaren; doch welke, gelijk ook *Albert's* misnoegen tegen den Baljuw van Kennemerland; *Bloemestein*, 't niet blijkt, dat ook in 't algemeen, met den tweespalt der H. en K. factien zamenhing (*be*). En al ware er verschil, en wel tusschen de twee partijen over de Voogdije geweest, heeft men deswege nog geen grond, om met het gros der Schrijveren, de Kabelj. te beschuldigen van eigenbatige *verloochening* hunner ei-

„ zorging van den persoon haars Gemaals, en het „ Ruwaardschap, of de regering der Landen, gedu„ rende dien kranken toestand te aanvaarden," enz. — Evenwel, *Albert* was reeds te voren, en te vroeg daartoe hier gekomen, en toen was er openlijke twist van de Gravinne, *Willem's* Gemalinne, met hem: Mier. *Charterb.* III. D bl. 22, 23. *Bijvoegs. op* Wagen. III. D. bl. 64 — en de vijandelijkheden van Delft tegen *Albert* waren reeds gepleegd, en met vijandelijkheên beantwoord; voor den 6 Maart 1358, en het verdrag van *Albert* met *Machtilde* (zie dat Verdrag zelf bij Mieris, III. D. bl. 91.) — Door *Machteld ontboden* te zijn, verklaarde nogtans *Albert* den 23 en 26 Febru. (Mieris, ald. bl. 39, 40.) Ja *Machteld* erkent dit, in het zelfde stuk van d. 6 Maart.

(*bd*) Z. Wagen. zelf, hoe zeer die 't oud verhaal met alle kleuren en verwen voordraagt, III D. bl. 293.

(*be*) Fragm. van oude Rijmkron. bij Matth. *Anal.* V. I. p. 65

gene beginſelen, zoo lang 't niet uitgemaakt is, dat het beginſel dier partij dadelijk, gelijk men ſchrijft (*bf*), afkeer van *Vrouwelijk beſtier* in 't algemeen, en 't mogelijk blijft, dat het bepaaldelijk afkeer van *Margareta's* beſtier — ja dat het oorſpronkelijk twist tuſſchen de Landzaten, niet tuſſchen de Vorsten, geweest zij. Men heeft ook geen' grond, om die partij te beſchuldigen van *onregtvaardigheid:* daar toch, 1.) Hertog *Willem's* krankheid, althans in den beginne, geenzins als ongeneesſelijk en zoo langdurig beſchouwd werd; en dus, daar 't enkel noodig was de zaken aan den gang te houden, zijne Gemalin en Raden geen *ander' Vorst*, (die ligt zich zelf als Heerſcher zou gedragen,) behoefden te verlangen: — en, vooral 2.) het lang niet uitgemaakt is, of niet *Willem* toen ter tijde, een of meer kinderen in leven had (*bg*); van

(*bf*) Wagen. *Vad. Hiſt.* III. D. bl. 293. *Tegenw. Staat* v. Holl. I. D. bl. 54, v. en anderen.

(*bg*) Vele Kronijken getuigen, dat *Willem* bij zijne Gemalin *geene kinderen verwekte*, maar dit kan zijn volgens den regel, *non eſſe et non apparere* &c. De meening kon zijn, gelijk de waarheid was, dat hij geene kinderen *naliet*. Want dat hij bij zijne Vrouw kinderen, en wel beiderlei geſlachts verwekte, maar die jong ſtierven, betuigt Beka, in *Joan.* IV. p. m. 119. en dat *Albert* de Voogdij over Vader *en kind* voe-

van welke zeker, gelijk meer dan één vroeger voorbeeld uit 's Lands geſchiedenis bewijst

voeren zoude, wordt vrij duidelijk gevonden in de conditiën en de opdragt zelf des Ruwaardſchaps, z. *Gr. Pl. B.* III. D. p. 5. Idsinga, *Staatsregt*, I. D. bl. 130 en 221.

(Misſchien zou men in 't ſterven van dit kind of kinderen de reden kunnen vinden van de nog duistere dubbele bijzonderheid, dat *Albrecht* het Graaffchap voor zich op eigen naam in 1371 of reeds vroeger, door Keizerlijke brieven poogde te verwerven; maar zich te vrede hield, met die brieven verworven te hebben, zonder, zoo lang zijn broeder leefde, den Grafelijken titel aan te nemen. z. Wagen. *Vad. Hiſt.* III. D. bl. 302–5. Idsinga, *Wagenaar* te regt weerſprekende. geeft geene betere verklaring aan de hand.) — [Beka's getuigenis wordt, althans gedeeltelijk, geſtaafd, door de bijzonderheid, nopens de geboorte, maar 't ſchielijk afſterven, eener *dochter* van *Willem*, in de lente van 't j 1556, welke de Heer van Wijn uit Grafelijkheids-rekeningen van dien tijd aan 't licht gebragt, en authentiek bewezen heeft in zijn *Huiszitt. Leven*, (I. D.) bl. 641. — Maar noch uit Beka, noch hieruit blijkt het, dat er, toen *Albrecht* Ruwaard werd, nog kind of kinderen in leven waren. Het geen ik dan, na Idsinga, bl. 221, hier van ſchreef, ſteunde meer op het authentiek ſtuk in 't *Groot Plac. B.* — Bij nader onderzoek blijkt mij nogtans, dat Idsinga en ik ons hieromtrent vergist hadden. — Want, dat ſtuk in 't *Gr. Pl. B.* dat ook voorkomt bij Mieris, *Ch. B.*

wijst (*bh*), de moeder de naaste en wettigſte Voogdesſe was.

§. 33.

5. 5.) — a) 't Mag nog betwijfeld worden, of *Jakoba* regt van opvolging had, dan of haar Vader en zij zelve haar de opvolging door geweld en tegen regt verzekeren wilden. Dit immers volgt uit het ſteeds meer veld winnend gevoelen van de volſtrekte leenroerigheid dezer gewesten, en naar gemeen leenregt. b) De wederopſtand van beide partijen, was, buiten opzigt op wettige of onwettige opvolging, 't na-

III. D. bl. 41, vergelijkende met gelijkluidende formulieren in andere documenten bij Mieris, bl. 39, 40, 42 bis, en 45, bleek dat *kind* daar geboren te zijn enkel uit eene ligt begrijpelijke ſchrijffeil, van *ki*, daar 't wezen moest *la* (land). — Zoo meende ik onlangs in een charter van *Margareta*, bij Mieris, II. D. bl. 708, 9, hare bekentenis te vinden, dat de landzaten „ *gecoght* hadden die pointen" enz.: maar uit gelijkluidende, bl. 710, 712, 714, bleek die *c* een *t* te zijn; — welke letteren in het oude ſchrift zeer ligt en dikwijls verwisſeld worden: b. v. *ald.* bl. 710 ſtaat *getoont*; maar beide plaatſen moeten zeker *geëmendeerd* worden uit bl. 712, *getoogt*.]

(*bh*) De Weduwen van *Floris* I. en II. Voogdesſen harer Zonen, *Dirk* V. en VI. en hunner Landen. z. Idsinga, I. D. bl. 129. Stijl, *Opk. en Bloei*, bl. 49, 50.

natuurlijk gevolg van de vorige gebeurtenisſen onder *Willem* VI. c) In de verdrukkingen van *Jakoba*, was eerst, *Jan van Beijeren* een Hollandsch Vorst, Zoon van Hertog *Albert*, die hier te lande veel verkeerde en zeer gegoed was (*bi*): daarentegen was *Jan van Braband*, wien Jakoba eerst in 't land haalde, of aan wien zij gekoppeld werd, een jong vreemd Vorst. Echter, de peis eens gemaakt, en deze Brabander *Jakoba's* wettige man en Voogd geworden zijnde, hadden de *Kabelj.* even veel regt, hem, ondanks zijne zwakheid van geest en van moed, te blijven aanhangen, als de *Hoekſchen*, van met *Jakoba* te hunkeren naar den *Engelſchen* Hertog van Glocester, een ſlecht mensch, en onmagtig om zich en *Jakoba* te verweren. — *Filips van Bourgondie* had een dubbeld regt, dat van *Jan van Beijeren*, 't welk hij geërfd had, en zijn eigen, als *Jakoba's* naaste erfgenaam. Evenwel deden hij en zijne partij onregt, met *Jakoba* van huwelijk te onthouden en van de regering te verſtoten; doch buiten twijfel had *Jakoba*, 't zij dan door hare ſchuld of ongeluk, de hoogachting en toegenegenheid der landzaten veelal verloren. — Men voege hierbij, 't gezegde op 1. c) bl. 64.

§. 34.

(*bi*) Wagen. *Vaderl. Hiſt.* III. D. bl. 325.

§. 34.

6. 6.) — 't Is waar, dat de *Kabeljaauwſchen* doorgaans den Vorst beliefden; maar dit moet men denkelijk verklaren, niet uit den kwaden ſlaafſchen aard dier partij, maar omgekeerd; getriomfeerd hebbende, waren zij in 't beſtuur, en moesten doen, wat hunne betrekkingen medebragten. Een *ſubaltern* regent immers, moet altijd behoedzaam te werk gaan, en zeemanſchap gebruiken. En toegegeven, dat ook hier, gelijk doorgaans gebeurt, partijſchap grootendeels eigenbelang geweest zij, en de bovendrijvende der beide van hoogere magt afhankelijke partijen, zich zelve door opofferingen ten koste van 't gemeen hebbe willen ſtaande houden; dan gedenke men, dat het geen, als wij zeiden, *doorgaans* gebeurt, ook plaats had bij de *Hoekſchen*, wanneer dezer omſtandigheden 't medebragten. Ook zij willigden, in de regering zijnde, zware beden in, welke door drukkende ſchattingen moesten zaamgebragt worden, en gaven daar door ſtof aan de ſtokerijen hunner vijanden (*bk*): Ook zij verhuurden zich aan *Filips van Bourgondië*, om de Gentenaars, die hunne privilegiën met de wapenen verdedigden, met krijgsgeweld te onder te brengen (*bl*): en

(*bk*) Wagen. *Vad. Hiſt.* IV. D. bl. 5 & 6.
(*bl*) Wagen. *ald.* bl. 38.

en te regt is opgemerkt, dat, wanneer zij-zelven er voordeel uit verwachtten, ook de *Hoekſchen* gaarn duldden, dat pasverkregen privilegiën verwaarloosd wierden (*bm*). Eindelijk, men weet, dat, na den dood van *Karel* den Stouten, beide partijen eendragtig, van de jonge verlegene *Maria* bovenmatige voordeelen bedongen, beide partijen de lasten en ſchattingen even noode droegen; en beide daarvoor lijden moesten (*bn*).

§. 35.

7.) — Wat die Hoeksgezinde Dortſche Regenten betreft; 't is mogelijk, dat dezen ter goeder trouwe gehandeld hadden, en, zoo zij meenden, ſlechts door ijver voor 's Lands heil en regt, (offchoon denkelijk in de daad ook door partijſchap) aangevuurd, te ver gegaan waren; en 't hoog Gerigtshof al te ſtreng, ja mogelijk ook wel niet zonder zucht voor de tegenpartij bevonden hadden: — te bejammeren is het ook, en geenszins te prijzen, wanneer, gelijk ook toen geſtaâg geſchiedde, in burgertwisten de ééne partij de andere van kwade trouw en misdaad beſchuldigt, en met het zwaard aan de Geregtigheid ontrukt, vervolgt. — Doch 't ſchijnt ons zeker, dat waarlijk de- 7.

(*bm*) *Ald.* bl. 191.
(*bn*) *Ald.* bl. 165, 175.

ze lieden in hunne partijzucht, in roeren en ſtoken veel te ver gegaan waren: men moet de *ſententie* en alle de onderſcheiden ſtukken, hun daar tot ſchuld gerekend, zeer bevooroordeeld lezen (*bo*), om hen, met onzen WAGENAAR (IV. D. bl. 199, 200) aan te merken, als „ weinig of niet anders dan martelaars van „ Staat, en van het verdedigen en behartigen, „ der oude, grootendeels pas vernieuwde ge„ woonten en voorregten." Ook heeft voorlang de ſchrandere en hartelijk Staatsgezinde BIJNCKERSHOEK den weg gewezen, om de eer van 't Hof in deze zaak te verdedigen (*bp*): waarbij men, om het Hof van de verdenking van factiegeest te zuiveren, opmerken moet, dat de jongſte verandering in hetzelve, in 1480 gedaan, waarſchijnlijk geenszins, gelijk ſommigen in hun vooroordeel ſchrijven, was, om dat geheel *Kabeljaauwsch* te maken (*bq*); maar denkelijk, om ten gevolge van een pas aangegaan verdrag en belofte, aan *Hoekſche* leden, dus aan evenwigt, en daardoor onzijdigheid, plaats te geven (*br*).

§. 36.

(*bo*) Bij Wagen. IV. D. bl. 198, v.

(*bp*) *Quæst. Jur. Publ.* L. 2. C. 1. p. 191. — ook aangeh. bij Wagen. zelven, IV. D. bl. 200; en *Tegenw. St. v. Holl.* I. D. bl. 74.

(*bq*) Wagen. *Tegenw. St.* I. D. bl. 73.

(*br*) *Bijvoegſ. en Aanm.* op Wagen. IV. D. bl. 56, v.

§. 36.

8.) — Het ſpreekwoord, eindelijk, bl. 63. 8.
ſchijnt gemaakt in de latere Spaanſche troebelen (*), toen men 's Lands oude geheurtenisſen herdenkende en vertellende, medelijden had met het lot van hun, en hunne daden prees, die lang voorheen zich tegen de magtige Vorſten uit de huizen van Bourgondië en Oostenrijk verzet, en goed en bloed bij hunnen weerſtand opgezet, en ook verloren hadden. Men weet, en heeft er even hier weer een gewigtig voorbeeld van gezien, hoe partijſchap en eenzij-

(*) *Aanm des Heeren* v. Wijn. „ Ik zoude dit, „ ook uit de taal dezer versjes, denken; doch teffens „ vermoeden, dat het niet geheel mis was, wanneer „ men de *zaak* zelve op de twisten tusſchen *Mar-* „ *gareta* en *Willem* V. applíceert. Immers, 't zij „ (zoo als ik liefst met den Schrijver denke) *Willem* „ door daarbij geinteresſeerde Edelen, wierde opge- „ zet, of dat de ſchuld meer aan hem zelve lage, „ hij brak ten minsten altijd zijne wettige verbintenis „ aan zijne Moeder, en viel, in jaren van genoeg- „ zame bewustheid, deze zijne Souveraine af, met „ de wapens in de vuist:" — *Concedo*, gelijk boven, (bl. 61, 62, *aant.*) aan den Heere Meerman, wat *Willem* betreft: doch meene ook boven en hier voldoende getoond te hebben, dat van *zijne* zedelijke ſchuld, het beſluit tot onregtmatig en ſchuldig oogmerk *der Kabelj partij* niet doorgaat. —

zijdige beſchouwing de Geſchiedenis bederft, zelfs in zaken, die waarlijk geene betrekking op die partijſchap hebben. Immers, indien niet reeds voor de tijden van H. DE GROOT en ſedert, ten gevolge van den afkeer van 't juk van Spanje, en der zucht om de magt der Staten te verheffen, de ware denkbeelden van de oude magt der Graven en het oude Hollandsch Staatsregt, geheel beneveld waren geweest, zou men denkelijk in de voorlang bedwongen Hoekſchen, geene beſtendige Vrijheidsgezinden gezien, of hen niet als zoodanigen geprezen hebben. Een allernadeeligst beſluit voor de zedelijkheid onzer Voorvaderen moest uit dat oud gevoelen volgen; want het grootſte deel der natie, vooral der ſtedelingen, is, van den beginne af en beſtendig, Kabeljaauws geweest. Was nu de ſtelling, welke wij hier meenen weerlegd te hebben, over het goede of kwade der zaak, geſchiedkundig bewijsbaar, dan „ zou„ de er geen land onder de zon te vinden zijn, „ dat bij aanhoudenheid vruchtbaarder in laffe „ verraders en onderdrukkers van hun eigen „ Vaderland en medeburgers geweest is, dan „ Holland!" (*bs*)

§. 37.

(*bs*) Idsinga *Staatsr.* I. D. bl. 164. Wagenaar zegt wel, (*Vaderl. Hiſt.* IV. D. bl. 290)

§. 37.

Dit gevoelen opzettelijk weerſprekende en weer- B. Stelling van VAN LOON, IDSINGA

290) „ dat het omkomen of de vlugt der aanzienelijkſte Hoekſchen ook een voorname hinderpaal was, dat niemand iets voor de vrijheid ondernemen durfde:" en zeker ſchijnt men aan 't gebrek van voorname deelnemers, geſchikte hoofden en leidslieden van den opſtand, het ſchielijk beteugelen en verſtrooijen van 't *Kaas-en-broodsvolk* te danken gehad te hebben. — Aldaar, bl. 289, met het einde van dat bloedig Kaas-en-broods-ſpel in 1492, erkent Wagenaar, dat men te gelijk het einde der H. en K. tweeſpalt plaatſen mag: maar III D. bl. 265 had Hij-zelf gezegd, dat men *derzelver overblijffelen zelfs tot in het midden der XVI. eeuw beſpeurd heeft.* — Ik wenschte wel, dat hij daar, bij 't beſchrijven van dat later tijdvak, 't welk hij bedoelde, ons eenig nader licht gegeven had; maar vinde dit bij hem nergens. Het zwaar Volks-oproer te *Gend* van 1539 en 1540 heeft toch met het Hoeksch en Kabelj. niets gemeen. — Of heeft misſchien Wagenaar (V. D. bl. 185 — *vergel.* IV. D. bl. 289, en de boven, in (*ay*) aangehaalden) er evenwel dat, en zelfs de woelingen tegen *Philips*, *Granvelle* en de Inquiſitie volgens zijne denkbeelden meê verknocht? — Hij ſpreekt ſlechts van „ overblijff. tot *in het midden* der XVIde eeuw" — maar, van den Hove (bov. bl. 59) eenigzins, en duidelijk en regtſtreeks Ockerse, *Ontwerp tot eene algem. Characterk.* III. St. bl. 10, 11. voegen dat zoo te zamen. — Voor dien zamenhang der onlusten, en

on-

weerleggende (*bt*), hebben VAN LOON, IDSINGA en KLUIT eene geheel andere ſtelling hopens het waar en doorgaand verſchilpunt der partijen; welke door IDSINGA (*bu*) dus uitgedrukt is: „ Dat de grond der verſchrikkelijke verwijderingen der H. en K. geen andere „ geweest is, dan, of de Vrouwen van regtswege in de landen opvolgen konden, of niet; „ 't welk de eerſte ſtaande hielden, en door „ de andere ontkend wierd."

Dit echter, dus algemeen uitgedrukt, kon gebragt worden tot het geen reeds WAGENAAR, overigens door den algemeenen ſtroom mede weggeſleept, in éénen adem zamenpaart (*bv*) met het oud gevoelen, door IDSINGA verworpen en weerlegd; over welk gezegde der Kabelj. „ dat ze niet vervrouwd wilden „ wezen," wij boven reeds iets zeiden (4. §. 32.),

onderſcheidene partijen in dezelve, is, naar mijne denkbeelden, en het boven betoogde en weerlegde, geen grond: van menschkundigen zamenhang te vinden in 't gedrag en den invloed van het huis van Brederode, ben ik zelf niet vreemd, z. bov. 3. bl. 65. en beneden, §. 53.

(*bt*) Idsing. t. aang. pl. bl. 162—4. Kluit, *Conſpect.* l. mox laud.

(*bu*) *Staatsr.* I. D. bl. 430.

(*bv*) *Tegenw. St. v. Holl.* I. D. bl. 54, 55, vergel. bl. 55, 56.

32.), en nader zeggen moeten; en volgens welk, zoo alleen dit in 't algemeen de drijfveer der partijen geweest ware, onmogelijk de factiën onder *Albert*, *Willem* VI. en *Maximiliaan* zoo sterk hadden kunnen gedreven worden.

Maar duidelijker en bepaalder verklaart zich hierover de beroemde KLUIT (*bw*); namelijk, dat het verschil over de mannelijke of ook vrouwelijke erfopvolging der Graafschappen, en de vrouwen-liefde der *Hoekschen*, gegaan hebbe over de natuur van 't *leen*, over het *soort van leen* waartoe de Graaflijkheid dezer Landen behoorde, als welke de *Hoekschen* voor *goed*, vrouwelijk, leen wilden gehouden hebben, de *Kabeljaauwschen*, meer naar waarheid, voor een *gewoon*, *regt*, enkel mannelijk leen verklaarden, 't welk bij gebrek van wettigen enkel-mannelijk-verwanten opvolger (*agnatus*), aan het Keizerrijk verviel, en door den Keizer uitgegeven werd aan wien hij wilde (*bx*). en KLUIT.

§. 38.

(*bw*) *Histor. crit. Comit.* Holl. T. I. P. 2. p. 455 57. et *fragm. Dissert.* in *Consp. Hist. crit.* p. LXXVIII—LXXX—LXXXIII. — Zoo ook, weleer, Kluits Leerling, Bilderdijk, in het 2de couplet zijner voortreffelijke Romance, *Arnold Beilaert*, en in de aanteek. daarop, *Mengel.* I. D. bl. 113, 127.

(*bx*) De twist over de *successio agnatorum collate-*

ra-

§. 38.

Verdere gronden door KLUIT bijgebragt.

Ook hiertoe 1.) haalt men het gezegde aan; en wil 't hierop eigenlijk thuisgebragt hebben, van *niet vervrouwd te willen wezen*, en de waarschuwing van den beroemden ouden Hollandschen Regtsgeleerden en Staatsman, *om de Vrouwen van de regering verwijderd te houden* (*by*). — Welk gevoelen der meesten, en de beginselen van dezen sedert zoo noodlottigen tweespalt, dus 2.) reeds in 't j. 1203, over het regt van *Ada* tot de opvolging van haren Vader *Dirk* VII. in de regering dezer landen geweest was: — en van hier, 3.) zoo geweldige strijd ontstaan, ten tijde van *Margareta* en *Willem*; — en deze strijd, 4.) weer uitgebarsten tegen *Jakoba*, toen zij, zonder wettig erfregt of Keizerlijke gifte, haars Vaders landen, aan het Rijk vervallen, en door den Keizer aan haren Oom *Jan van Beijeren* gegeven, met wapenen usurperen wilde. — 5.) *Filips*

ralium, *an* liberorum *tantum?* wordt door den Heer Kluit van dezen afgescheiden, en niet tot deze partijschappen gebragt. —

(*by*) Phil. a Leijdis. *z.* Kluit, *Hist. Crit.* d. 1. p. 457. — (*Holland* niet *aan 't spinnewiel* of *spinrokken*, geen *spille-* of *konkel-leen*, Bilderd. t. aang. pl. bl. 127.)

lips van Bourgondië had zich wel, 't zij door testament van *Jan van Beijeren*, of als neef van *Jakoba*, buiten den Keizer in het bewind gesteld; maar dit had hem oorlog kunnen berokkenen met den Keizer, wien hij ook naderhand behoorlijk hulde deed. En — 6.) dat, nog later *Maximiliaan*, als leenman uit kracht en in den naam zijner Vrouwe, *Maria*, door den Keizer zoo vlot erkend wierd, was, (zegt men) niet om 't regt van *Maria*, maar om het groot belang van 't Keizerlijk huis geschied. — Laatstelijk, 7.) was van de nieuwe hardnekkige poging der *Hoeksche* partij, in den zoogenoemden *Jonker-Fransen*-oorlog, de ware, dus ver onopgemerkte oorzaak te vinden, in een bevel door *Maximiliaan* omtrent dien tijd gegeven, „ dat alle Hollandsche en Zeeuwsche „ Leenen, niet meer op Vrouwen zouden ver„ vallen, maar bij gebrek van *mannelijk* „ *kroost*, tot den Vorst zouden wederkeeren." — Gelijk dan ook „ de gebeurtenissen *in an*„ *dere landen uit deze zelfde oorzaak*, tot „ bewijs dezer stelling verstrekken; alzoo de „ factiën 8) der *Heeckerens* en *Bronchorsten*, „ in Gelderland, — 9) der *Schieringers* en „ *Vetkoopers*, in Vriesland, — 10) der *roode* „ en *witte roos*, in Engeland, hier uit eenigzins

„ te verklaren waren." (*Cogita factiones.... hinc quodammodo explicandas*) (*bz*).

§. 39.

Getoetst en wederlegd.

Zoo groot zijn de verdiensten van den Heer KLUIT, en deszelfs ontdekkingen, omtrent de oude Geschiedenis en Staatsgesteldheid dezer landen zoo gewigtig, en meestal voor onpartijdigen zoo voldoende bewezen, dat men het ons niet euvel nemen, ja zelfs ten pligt rekenen zal, dat wij dit zijn gevoelen, — zoo herhaald en stellig voorgedragen en aangedrongen, en 't welk door de opeenstapeling van alle deze voorbeelden zoo schijnbaar wordt, — wanneer wij, (gelijk wij reeds boven aanduidden,) ons met hetzelve niet kunnen vereenigen, nogthans stuk voor stuk en volledig nagaan, toetsen en wederleggen.

1. Op 't *eerst* aangevoerd gezegde der *Kabeljaauwschen*, merken wij kortelijk aan, (en deze aanmerking past ook op de leer van PHILIPPUS à LEYDIS): dat zulks wel personeel op *Margareta*, en sedert op *Jakoba*, en van ouds ook van *Ada*, gezegd en waar kon wezen; zonder nog te bewijzen, 't welk hier de stelling is, dat men aan deze Vrouwen *'t regt* der

(*bz*) Zie alle deze argumenten *Consp. Histor. Crit.* p. LXXVIII—LXXXV.

der regering uit overtuiging der ſtrijdige *natuur van 't leen* betwistte; en voor deze overtuiging, voor dat beginſel van 't Leenregt ſtreed. — Zonder eenigzins te denken op dat beginſel, of op deszelfs toepaſſing op de Graafelijkheid van Holland, beſtonden de redenen, die van 't beſtier dezer Vrouwen (*ca*), ja die in 't algemeen, van voren (*à priori*) van Vrouwelijk beſtier (*cb*) afkeerig maakten: maar noch dit algemeene, noch dat perſonele bewijst, dat hieruit eene *quæstio Juris controverſi Feudalis* gerezen, en deze 't groot verſchilpunt in de H. en K. troebelen geweest is.

§. 40.

2.) De wettigheid of 't onregt van *Ada's* erfopvolging ſchijnt *controvers* geweest te zijn, en 't land is er over in tweeſpalt en oorlog geweest. Wij hebben echter boven (bl. 7.) reeds aangemerkt, dat, zonder acht te ſlaan op de beginſelen van 't regt, zeer ligt uit perſonele verkiezing of onwil partijſchappen kunnen ontſtaan zijn. En hier moet vooral opgemerkt worden, dat *Willem* I. zich als *erfgenaam* en daar 2.

F 2 door

(*ca*) Van *Ada*, z. boven §. 5. — Van *Margareta*, §. 14, — Van *Jakoba*, §. 33.

(*cb*) Zeer goed uitgewerkt bij Kluit, *Hiſtor. Crit.* d. p. 475.

door wettig Vorst droeg, en algemeen erkend wierd (*cc*), schoon hij eerst vele jaren later, in 1213, de landen van den Keizer ter leen verhief, en plegtig in 't bezit bevestigd wierd (*cd*): maar volgens de geschiedenis van 't Leenregt, ja volgens den Heer KLUIT zelf (*ce*), had de opvolging der mannelijke *zijdmagen*, offchoon in *oude* leenen, *toen nog geen plaats*; dus *Willem* in 't *leenregt* geen *erfregt* had: — dus kwam ook de *controverfie*, of deze Graaflijkheid een *regt* dan *vrouwelijk* leen ware, geenszins te pas, maar kwam alles aan, op de zucht voor de perfonen; men moge dan *Willem's* erfregt of *Ada's* fout gevonden hebben waar men wilde.

't Verschil van Keizer *Albert* met *Jan van Avennes*, in 1300, over 't regt van dezen tot de opvolging van *Jan* I, Zoon van *Floris* V, kan 't regt van zijdmagen, en wel uit vrouwen, dus als een goed leen, betroffen hebben: — men vindt echter toen, behalve *Renesse*, den *delator fisci*, geene wederspannigheid, veel min 't land over deze ftelling in factiën verdeeld. (Doch mogelijk was hier ook voornamelijk geschil,

(*cc*) Z. de plaatsen aangeh. bij KLUIT zelf, *Conspect.* p. LXVIII, en vergel. boven, §. 5.

(*cd*) KLUIT, *ibid.* p. seq.

(*ce*) ibid. p. LXVIII

ſchil, of de *ſurvivance*, door Keizer *Rudolf*, in 1296, aan *Jan van Avennes* gegeven, indien *Floris geen* erfgenaam *naliet*, ook gelden kon, daar de eenige zoon van *Floris*, kort na hem, zonder kinderen overleden was? — welke vraag vrij wat overeenkomst zoude hebben, met de eens bij de Romeinſche regtbank zoo beroemde *cauſa Coponiana ſive Curiana* (*cf*))

§. 41.

3.) Op het verſchilpunt van de tijden van *Margareta* en *Willem* komt alles aan, daar de Heer KLUIT erkent (*cg*), gelijk ook trouwens uit het bovenverhandelde genoegzaam gebleken is, dat eerst in die tijden de partijſchap onder die namen, en met die blijvende noodlottige ſcheuring, ontſtaan zij. — Van dezen grondſlag hangt dus alles af, en vervalt er meê. — De Heer KLUIT zelf nogtans, meldt deze ſcheuring, als om deze reden geſchied, niet bij 't 3.

(*cf*) Over welke men zie, Cicero, *de Oratore*, Lib. I. c. 39 & 57. in *Bruto*, c. 52. in *Orat. pro Cæcin.* c. 18. en Quinctil. *Inſt. Orat.* L. VII. c. 6 & 9. — *Hier* had het omgekeerde geval plaats.

(*cg*) *Hiſtor. Crit.* d. I. p. 456. *Conſpect.* p. LXXVII. LXXXI. LXXXII. — Dus noemt hij ook *Hoeks* en *Kabeljaauws* de ſtrijdige gevoelens over dat ſtuk van Leenregt, p. LXXVIII. LXXXII.

beſchouwen van 't leenverval door den dood van *Willem* IV. veroorzaakt, maar later, bij de volgende *aperture*, na 't overlijden van *Willem* VI, als in 't voorbijgaan, en als 't ware vergeten, en moetende ingehaald worden (*ch*). En 't is mij onbegrijpelijk, hoe dees kundige man, over dat geval nadenkende, zich tot dat gevoelen heeft kunnen bepalen, en hetzelve zoo ſtellig voordragen. Want, vooronderſteld zelfs, ('t welk echter anders ſchijnt te blijken,) dat geen verſchil of nijd der edele geſlachten, zonder in den beginne eens op die beide Vorſtelijke perſonen te denken; maar dat het verſchil van deze perſonen, de factiën hebbe doen ontſtaan: dan kon daardoor wel het onbepaalder gevoelen, dat afkeer van *Margareta's*, of zelfs, in 't algemeen van vrouwelijke regering, dit oproer en den burgertwist veroorzaakt had, onderſteund worden: maar in dien twist tuſſchen *Margareta* en *Willem*, kon dat verſchil over dat ſtuk van 't *Leenregt* niet te pas komen; veel min de partijen nu, anderhalve eeuw na diergelijk verſchil in *Ada's* tijden, zoo zeer in 't harnas jagen, dat daaruit deze *Hoekſche* en *Kabeljaauwſche* verdeeldheden ontſtonden. Het verſchil, 't welk de Heer KLUIT ſtelt, had alleen kunnen vallen tus-

(*ch*) *Conſpect.* N. III. p. LXXVI, ſeq. Vergel. N. IV. p. LXXVIII.

tusschen *Margareta* en haren Oom *Jan van Beaumont*, van wien, als naasten mannelijken bloedverwant des overleden Graafs, de Heer KLUIT even te voren zelf gesproken, maar zijne prætensie, en zulke schrik- en jammerlijke gevolgen derzelve te regt verzwegen had (*ci*). *Margareta* en haar Zoon *Willem* streden wel, wie heerschen zou, maar zeker niet, wie van hun beiden naar Leenregt de wettige heerscher was. Vrouw *Margareta* was ook geene *Dochter* van *Willem*, den laatsten leenman; wanneer alleen de vraag van *goed* of *kwaad leen* vallen kon; maar Zuster. Althans kon geen geschil over Leenregt plaats hebben tusschen Haar en haren Zoon, die toch slechts *door haar* met *Willem* IV. verwant was; even min als hij 't regt van *opvolging*, hem door zijn' Vader beloofd, gebruiken kon, om zijne Moeder bij haar leven van 't leen te ontzetten. — Bij *Margareta's dood*, indien zij tevens ouder *dochters* had nagelaten, had er verschil over het erfregt kunnen ontstaan (*ck*): maar dit verschil, welk de Heer KLUIT als 't *schibboleth* der partijschappen opgeeft, kon voor of

(*ci*) *d. fragm. Disert.* in *Consp.* N. III. p. LXXVI. (Zie 't geen wij boven, §. 11, gezegd hebben.)

(*ck*) Conf. Voet, Digress. *de Feudis* (post *Comment.* ad Lib. 38 *Pandect.*) n. 4 et ibi citat.

tegen *Margareta* nimmer — vooral niet door haar zoon, en bij haar leven — aangevoerd worden (*cl*).

— (IDSINGA vergist zich wonderlijk, wanneer hij, na zijn boven, bl. 78, opgegeven gevoelen, en 't gezegde: dat de grond der verwijderingen zou geweest zijn, dat de *Hoekſchen* het regt der *Vrouwen*, om in de Landen *op te volgen*, *ſtaande hielden*, het welk de anderen *onikenden*, onmiddelijk vervolgt: „ dit zelve „ onderſcheid van gevoelens had wederom in„ vloed op het geval van den ongelukkigen „ *Willem* V., wanneer hij krankzinnig wierd, „ als wanneer men over den perſoon aan wien „ de Voogdij behoorde, oneens was" — daar toch reeds lange algemeen opgemerkt is, dat hier juist beide partijen, vooral de *Kabelj.* geheel tegengeſtelde gevoelens van die men hun als eigen toeſchrijft, gevolgd zouden hebben. Waar-

(*cl*) (Indien eene *quæstio juris* de partijen verdeeld hebbe, is het ook wonder, dat geen van beide zich duidelijk op hun regt en op de oude herkomst, — of op eene onpartijdige regtbank, — of op een wettig Leen-hof, — of *judicium parium* beroepen; — of eenige regtsgeleerde *deductie* hebbe doen opſtellen, of eenige *manifesten* uitgegeven tot betoog van hun wettig regt: — wonder althans, dat geenerlei blijk van iets van dat alles, 't zij door charters, 't zij zelfs maar in de kronijken, ons overig zij.)

Waarover wij boven, §. 32, 't noodige gezegd hebben.)

§. 42.

4.) Derhalve eerst na vijftig jaren kon in de reeds bloedige factiën der *Hoekſchen* en *Kabeljaauwſchen* die geest gekomen zijn, dien de Heer KLUIT haar toeſchrijft; namelijk in de burgeroorlogen voor en tegen *Jakoba*, *Willem's* VI. Dochter. Evenwel, ſchoon over *Jakoba's* regt of onregt nog hedendaags getwist kan worden (*cm*), mag men twijfelen, of juist die *controverſia Juris Feudalis* het waar verſchilpunt der partijen geweest zij. 't Is waar, *Jakoba's* Oom bewoog den Keizer, hem die landen ter leen toe te kennen, gelijk weleer ook *Ada* door haren Oom verſtoten was geweest, ſchoon ſedert *Jan van Beaumont* 4.

 zich

(*cm*) De Heer Kluit zelf ſchijnt zich vrij duidelijk tegen haar te verklaren, *Conſp.* d. I. p. LXXVIII—LXXX, de belofte van Keizer *Rudolf* aan Graaf *Floris* V. denkelijk aanmerkende als enkel perſoneel, en, al ware ze van *effect* geweest, *zonder conſequentie* moetende zijn; gelijk ze zoo ook voorkomt *Conſp.* p. LXXI. Maar in de *Hiſt. Crit.* zelve, T. I. P. I. p. 176, ſchrijft Hij, dat na 1282, en de aan *Floris* V. gedane concesſie, de Graaflijkheid een *goed leen* (*feudum promiscuum*) geworden was, en vorscht naar de reden, waarom naderhand tusſchen de *Hoekſ.* en *Kabelj.* hier over nog geſchil en krijg had kunnen zijn.

zich eene vrouwelijke zijd-mage had moeten laten voortrekken: maar 't is bekend, dat *Jan van Beijeren* aan *Jakoba* en haren man plegtig verklaard heeft, *afſtand* te doen, en zich niet te zullen bedienen van het regt, 't welk hem door den Keizer mogt zijn gegeven, en ſedert het bewind uit handen en op naam van Vrouw *Jakoba* en haar wettigen man (wiens regt zij door onwettige ſcheiding en nieuwe verbintenis niet kon verkorten), ontvangen en gevoerd heeft. — Vooral moet men hier opmerken, 't welk hier de zaak beſlist, dat niet na 't geven des, zoo men wil, vervallen Leens aan *Jan van Beijeren* de factiegeest begonnen, of uit dien hoofde weer ontſtoken is; maar dat ſtraks na den dood van *Willem*, de *Kabeljaauwſche* Grooten, door hem verwonnen en verdreven, het hoofd opſtaken, en tegen het beſtuur, dat aan de Hoekſche zijde was, vijandelijkheden begonnen, eer nog iemand, althans *Jakoba's* Oom *Jan* zelf, die zich *in tegendeel* als haren *Voogd* opdrong, dacht om *Jakoba's* regt van opvolging te betwisten (*en*). Welke daad, even zeer als de volgende, dat *Jan*, om zijn eigenbelang en heerschzuchtige oogmerken te bevorderen, met de *Kabelj.* opſtandelingen aanſpande, zich beide zeer natuurlijk, buiten de on-

(*en*) z. Wagen. *Vad. Hiſt.* III. D. bl. 415, volgg.

onderſtelling, die men hier wil doen gelden, verklaren laten.

§. 43.

5.) 6.) In alle de geweldige en bloedige woelingen der beide partijen ſedert *Jakoba's* tijd, werd nimmer weêr van wettigheid of onwettigheid van den Landsvorst, nimmer van dat verſchil over de natuur der leenen gerept. Het waren dolle factiën der ingezetenen, die zonder het regt van den Landsheer te loochenen, en zonder zijne magt te berekenen, gedurig met geweld elkander aanvielen en verjoegen: factiën, welke, zelfs bij verdragen met den Vorst, alle beide erkend en geduld wierden, ja verzekering van gelijk regt, ook in 't beſtier, ontvingen; ſchoon de Vorst zich-zelf tot eene van beiden bekende, welke dan de *heerſchende* genoemd wierd (*co*). Veelal had men 't meer op den Stadhouder, dan op den Vorst geladen, of knoopte men bijzondere burgertwisten behendig aan de groote zaak (*cp*). Niemand was er 5. 6.

(*co*) Wagen. *Vad. Hiſt.* IV. D. bl. 12, 165. *Bijvoegſ.* bl. 56, 57.

(*cp*) Zoo had de verjaagde Schout van *Hoorn* in 1478 zijn regt aan den Heer van *Egmond* overgedragen; en daardoor eerst de factiën van H. en K. in deze Stad gebragt. Velius, *Chronijk*, bl. 115, volgg.

er, die na *Karels des Stouten* dood de Landen als aan 't Keizerrijk vervallen verklaarde, veelmin dat de Kabeljaauwſche Keizerspartij daartoe de wapenen gebruikt zou hebben. ('t Kan zijn, dat Keizer *Frederik* meer belang ſtelde in het bezit zelf, dan in de quæstie over de leenroerigheid der landen: nogtans bedenke men, dat hij, zoo gaaf het *erfregt van Maria* erkennende (*cq*), hier door, indien zij geen regt, maar hij alleen, als Keizer, 't regt der landen gehad had, 1. zich zelf niet bevoordeeld; en 2. het Keizerrijk, 't welk hij ſlechts als gekozen Vorst, niet als erfgoed beſtierde, ſchandelijk beroofd en geplunderd zou hebben.)

§. 44.

7. 7.) Toegeſtaan, dat ALKEMADE de oorzaken van *Jonker*-Franſen-*tumult* of -oorlog vrij romanesk gedicht hebbe, kan ik nog niet toeſtaan, dat de ſtelling, welke dat tumult voor-al zamenvoegt met, en verklaart uit de voor-onderſtelling, welke wij hier weerſpreken, beter grond hebbe. 't Is waar, men vindt in eene onuitgegeven Chronijk van Vlaanderen, en daaruit bij WAGENAAR (*cr*), dat, wanneer, bij

(*cq*) z. Wagen. *Vaderl. Hiſt.* IV. D. bl. 181.
(*cr*) *Vad. Hiſt.* IV. D. bl. 241.

bij den nieuwen opſtand van die van Vlaanderen tegen *Maximiliaan* in 't begin van 1488, zijn voornaamſte raad, de Schout van Brugge, *Pieter Langhals*, door zijne eigen burgers openlijk onthalsd wierd, zulks meê geſchiedde op aandrijven der Hollanders en Zeeuwen, die hem voor den inſtoker hielden van die verklaring van *Maximiliaan* nopens de Leenen, welke door ons boven, bl. 81, uit het Latijn des Heeren KLUIT vermeld is, en bij WAGENAAR nagenoeg even zoo beſchreven wordt (*cs*). Maar 1.) ſchijnt mij deze zaak nog zeer onzeker: 2.) kan men uit andere oorzaken dien *Jonker Franſen oorlog* zeer gemakkelijk verklaren, zonder behulp dier eenzijdige vooronderſtelling.

1.) Immers *a*) de Vlamingen konden op *Langhals*, die van Brugge op hunnen Schout om

(*cs*) Ook ALKEMADE *Jonk. Franſ. Oorl.* bl. 52, 3. heeft iets van misnoegen der Landzaten tegen *Maximiliaan*, maar wegens de leenroerigheid en wel 't verval aan *'t Keizerrijk*, dat men zeide dat hij dreef; en zijne neiging, om de Landen, wanneer zijn Zoon minderjarig ſterven mogt, aan zich te brengen: doch 't eerſte was door 's Keizers handelwijs en erkentenis zelf weerſproken, z. N. 6. (§. 43.) — het laatſte was vrij natuurlijk; doch minder volgens 't Leenregt, dan volgens het gewoon burgerlijk Erfregt.

om eigene redenen fel genoeg verſtoord zijn. Hij was de grootſte raadgever van *Maximiliaan*, de klagten waren vele, vooral zoodanige, daar 't ſteêvolk, de Kooplieden en handwerkers veel meer belang bij hadden, dan bij het erfregt van de Leenen. Zulk eene volkswraak ſtrekte dus voor den Vorst, althans voor alle zijne Staatsdienaars, ten ſpiegel. — *b.*) Op *Langhals* boven al moesten die van Brugge bijzonder gebeten zijn, om dat mede op zijn' raad de intrede van *Maximiliaan* den ſchijn gehad had van verraad, en van de Stad bij verraſſing te willen overweldigen (*ct*).

c.) Men vindt ook die verklaring of placaat, die zoo gewigtig zijn moest, noch in 's Lands Wetboeken, noch van dezelve bij de voorwaarden der loslating van *Maximiliaan*, noch in al 't gene daarop volgde, nader gewag; — *d.*) noch ook ſchijnt ze, althans voor Holland, waarover 't hier gaat, noodig te zijn geweest; alzoo reeds in 't jaar 1525 door *turbe van getuigen* als *overoud gebruik* bewezen wierd: — (welke manier van bewijs ook, *e.*) na zulk *placaat* niet meer te pas kwam) — dat zelfs de *oude* d. i. aangeërfde Hollandſche leenen altijd voor *kwade leenen* gehouden waren geweest; ja zoo

(*ct*) *Oude Nederl. Chron.* bij Gouthoev. bl. 539, b.

zoo kwaad, dat ze zelfs niet vererfden op eenige, zelfs *mannelijke*, *zijdmagen* van den *laatſten* bezitter, zelfs op geen' broeder (*cu*).

2.) Die, door verſcheiden oorzaken beroemd geworden, *Jonker Franſen oorlog*, ſchijnt, wat het eigenlijk doel betreft, ſlechts een der gewone exploicten der ſtrijdende partijen, waarvan de jaarboeken dier tijden krielen, en hoedanige ſchier elke ſtad leed, geweest te zijn. Aan 't hoofd des opſtands was, naast *Brederode*, dezelfde Heer van *Montfoort*, die zoo vele jaren, en lang voor dat prætens decreet van *Maximiliaan*, den krijg tegen de Kabeljaauwſche Hollanders gevoerd had (*cv*). Het blijkt ook niet, dat over iets nieuws of iets bijzonders, vooral niet over 't harde Leenregt, geklaagd werd. De benarde toeſtand van *Maximiliaan*, door den Vlaamſchen opſtand, moest ligt den moed der Hoekſche Hollanders doen rijzen, die buiten dat getergd waren, doordien 't Stadhouderſchap aan hun' erfvijand *Jan van Egmond* gegeven was (*cw*). Geen wonder dan ook,

(*cu*) Bort, *Tract. van Leenen*, V. D. Kap. 3, 4. de Groot, *Inleid. tot de Holl. Regtsgel.* 2. B. 41. D. num. 3.

(*cv*) z. Wagen. *Vad. Hiſt.* XIV. Boek, n. 17 en vervolg.

(*cw*) Wagen. *Vad. Hiſt.* IV. D. bl. 233.

ook, dat zich tegen dezen een *Brederode* ſtelde (*cx*) (men zie boven, bl. 65, ond. aan, 66; en men volge den geheelen loop der troebelen). Eindelijk, mag men eene wezenlijke verſtandhouding der misnoegde Hollanders en Vlamingen ſtellen (*cy*), en derhalve tevens den invloed van ſtokerijen van *Frankrijk*, — 't zij middelijk, in zoo ver dat op Vlaanderen werkte (*cz*), 't zij ook hier meer onmiddelijk en regtſtreeks, — niet uit het oog verliezen (*da*).

§. 45.

Om de maat vol te meten, en uit verſchuldigde hoogachting voor den Heer KLUIT, en wegens het gezag, 't welk zijne ſtelling, door de gelijkvormigheid van andere Staatsverdeeldheden dier eeuwen in andere landen, verwerven moest, zullen wij kortelijk ons oog vestigen, op

(*cx*) Zoo wordt ook dit beloop der zaak, en dit bemagtigen eener Stad (Rotterdam) enz. zeer eenvoudig ontwikkeld door Wagenaar, *Vad. Hiſt.* IV. D. bl. 244, 5.

(*cy*) z. Centen op Velius bl. 142. Wagen. *Tegenw. Staat v.* Holl. I. D. bl. 76

(*cz*) Wagen. IV. D. bl. 236, 238.

(*da*) Zoo vond eindelijk *Naaldwijk*, na 't overgaan van Rotterdam, Woerden en Sluijs, alles vruchteloos op de eilanden, en in Noord-Holland beproefd hebbende, in Frankrijk geruste ſchuilplaats.

afzonderlijk op elk der drie door Hem hier toe bijgebragte voorbeelden of bewijzen. — Hoe zeer ook uit het een of ander uitheemsch voorbeeld *op zich zelf*, (gelijk die nu reeds, door het boven betoogde, ſtaan,) geen wettig beſluit tot den onbekenden aard dezer oude *Nederlandſche* factiën ware afteleiden: is het ons bovendien, bij bedaard onderzoek, vrij duidelijk gebleken, dat geene van die allen, noch die gemelde Gelderſche, noch Vrieſche, noch Engelſche burgeroorlogen, om dat ſtrijdig beginſel van 't leenregt kan gevoerd geweest zijn.

8.) De *Gelderſche* factiën der *Heeckerens* en *Bronchorſten* hadden haren oorſprong in den naijver en nijd van deze twee geſlachten; wier eene, door 't andere van invloed aan 't Hof beroofd, wraak nam, door 's Vorsten jonger' Broeder *Eduard*, tegen den wettigen Vorst *Reinoud* III. op te zetten. Die beide Vorsten, kort op een, beide kinderloos geſtorven zijnde, terwijl de beide partijen tegen elkander ijverden, was het natuurlijk, dat elke partij een' Vorst voor beide wilde kiezen, en elke tegen hem, wien de andere gekozen had, weêrſtreefde: — de factiezucht maakte dit verſchil; niet, omgekeerd. — Hier viel nu wel de keus der *Heeckerens* op eene *Vrouw*, de zuster der beide Hertogen, Gravinne van Blois, terwijl de

8.

Bronchorſten een' *Man* kozen, *Willem van Gulik*, en deze door den Keizer aangeſteld werd. Maar 1. 's Keizers keus volgde na, en bewerkte dus geenszins de keuze der Landzaten, noch vormde hun geſchil. 2. *Willem* zelf was enkel door zijne Moeder, ook eene Zuster van *Reinoud* en *Eduard*, aan hun en 't Hertogdom vermaagſchapt. Na den dood van *Reinoud* IV. wierd *Adolf van den Berg*, die door den Keizer met het Land begiftigd was, door ſchier al de landzaten verſtoten, en kwam er geene partijſchap voor zijn erf- of leen-regt.

In de Hollandſche twisten onderſteunden doorgaans de *Gelderſchen* de *Kabeljaauwſche* partij; maar dat was, deels, om dat de *Hoekſchen* doorgaans heul zochten en vonden in *Utrecht*, het welk gedurig met Gelderland in oorlog was; deels, om de naauwe maagſchap der geſlachten van *Arkel* en *Egmond*, met dat der Gelderſche Hertogen. Gelijk dan *Egmond*, door huwelijk met eene dochter van *Arkel*, kleindochter van Hertog *Willem* VIII, tot het bezit van het Hertogdom *Gelderland* kwam (*db*).

§. 46.

(*db*) Men zie over deze zaken Wagenaar, *Vad. Hiſt.* III. D. bl. 300, 316. IV. D. bl. 136. *Tegenw. St. v.* Gelderl. bl. 78—98. Cerisier, Tafer. II. D. bl. 26, v. 116, v.

§. 46.

9.) De *Vriezen* geene *leenen* kennende, had ook de twist over mannen- of vrouwenleen althans geene ſchuld aan de lange gruwelijke ſcheuring der *Schieringers* en *Vetkoopers*. Ook deze kwam geheel uit onderlingen haat van Edele geſlachten, die zich tegen andere verbonden, en hunne onderhoorigen, dorpen, Kloosters en de Steden medeſleepten. De vrije Vriezen vochten ook niet zoo bloedig, wie in Holland regeren zou; noch *voor* de regering der Hollanders in Vriesland. De zamenhang, die gevormd wierd tuſschen de Hollandſche en Vrieſche twisten, waar door men dan eens de *Vetkoopers* nageeft, van in het algemeen voor 't *Hollandsch* beſtier geweest te zijn; dan van de *Schieringers* zegt, dat zij de *Hoekſche* zijde gehouden hebben (*dc*), was zeer natuurlijk, zonder dat zij iets bewijst van al 't geen hier te bewijzen was, of waartoe het wierd bijgebragt: — maar de zwakſte partij neigde ligt naar buitenlandſche hulp; dat buitenland zelf in

(*dc*) z. Wagen. *Vad. Hiſt.* III. D. bl. 328, v. 338, 452. IV. D. bl. 211. Schotan. Geſchied. van *Friesl.* bl. 220, 375 enz. *Tegenw. St. v.* Friesl. I. D. bl. 425, 544, 558, v. 594, v. (Schoon deze *compilatie* ſlechts tot 1414 gaat, en daar afbreekt.)

partijen geſcheurd zijnde, werd de *oppoſitie*-partij aldáár weêr ondersteund van hier, om zoo den overweldiger t'huis de handen vol werk te geven.

§. 47.

10. 10.) Even eens dunkt mij, dat zelfs niet eenigzins (*quodammodo* — z. §. 38, aan 't einde) hier toe te pas kunnen komen, de geſchillen in 't koninklijk geſlacht, en tusſchen de Rijksgrooten van *Engeland*, bekend onder den naam van *de roode en witte roos*. Want 1. kon aldaar 't geſchil over de troons-opvolging der mannelijke of vrouwelijke linie, geenszins afhangen van de controverſie over de beginſelen van 't *Leenregt*; laat ſtaan dan van 't Hollandsch-, of Rijksleenregt. 2. Men behoeft ſlechts een oog te ſlaan op de geſchiedboeken en de ſtamtafels tot deze gebeurtenisſen betrekkelijk, om te zien, dat *Eduard* IV. van *York*, en zijn broeder en opvolger *Richard* III. hun regt om *Hendrik* VI. van *Lankaster* te onttroonen, wel grondden op den voorrang, die aan de oudere *Vrouwelijke* linie boven de jongere mannelijke, bij het onttroonen van Koning *Richard* II. door Hendrik IV. van *Lankaster*, had moeten toegekend geweest zijn; — maar dat ook *Hendrik* VII., die *Richard* III. van *York* onttroonde,

ſlechts

ſlechts door zijne Moeder, (niet door zijn' Vader, een' Graaf *Tudor*; waarom toen ook het nieuw Stamhuis *Tudor* begon) aan Koning *Hendrik* VI. en 't Huis van *Lankaster* verwant was. Dus, 't zij hij zijn regt afleidde, gelijk hij verkoos, van zich zelf, d. i. van zijne Moeder; 't zij van zijn huwelijk, en de ſtelling, dat zijne Vrouw, dochter van Koning *Eduard* III. vóór haren Oom *Richard* had moeten gaan; hij, zoo wel als de *Yorks*, ſtreed altijd voor Vrouwelijk erfregt.

Het is waar, dat de *Yorks* ook in regte *mannelijke* linie van den gewezen Stamvader, Koning *Eduard* III. afdaalden; maar overal vindt men, dat zij hun regt tot den troon, en om dien met geweld in te nemen, afleidden van hunne afſtamming (door eene Vrouw) van *Eduard's tweeden* Zoon: En 't ſprak van zelf, dat hunne mannelijke afkomst van den *vierden* zoon geen regt kon geven, om *Hendrik* VI, die van den *derden* zoon in mannelijke linie voortkwam, te onttroonen, en tevens aan zijn' zoon *Eduard* het regt van opvolging te ontzeggen. —

§. 48.

Beide deze door ons weerlegde gevoelens, over 't waar en doorgaand verſchilpunt van de

C. Denkbeeld van den Schrij-

ver aangaande dit punt.

H. en K. partijen ſtrekken tot nieuw bewijs, hoe gevaarlijk het is, door liefde voor een ſystema, of enkele ſtelling, hypotheſe met hypotheſen te willen ſteunen, en alle gebeurtenisſen, en zoo den geheelen omvang der Geſchiedenis, eenzijdig te beſchouwen. — Derhalve, zelf iets anders in de plaats zullende ſtellen, moeten wij ons vooral van dezen misſlag wachten: — Maar wij gevoelen ook hier, hoe veel gemaklijker dikwijls het afbreken, dan het bouwen, het wederleggen dan het verbeteren is: en vooral hindert ons hier, het boven, §. 13–16, aangetoond gebrek aan geſchiedkundige berigten nopens die tijden, toen die bloedige tweeſpalt aanving, en het groot verſchil der berigten, over de wijs van aanvang en de naaste oorzaken van den tweeſpalt zelven, waarvan echter, om tot het blijvend oogmerk en verſchil derzelve te beſluiten, zoo veel kon afhangen. — Wij mogen dus op de billijkheid rekenen, dat men van ons niet verge, 't geen wij niet geven kunnen, om dat het er *niet is* (ook hier immers, is *non apparere*, *non eſſe*) en zullen voorts, het geen ons meest-waarſchijnlijk voorkomt, in de volgende aanmerkingen voordragen.

Voorloopige aanmerking.

§. 49.

1. Aanmerk.

I. 't Zij, dat de factiën zich eerst om en door

door het verschil van Moeder en Zoon vormden, 't zij dat deze, en dus ook, als van zelf, de volgende Vorsten, in de reeds gevormde partijschap der landzaten betrokken raakten, laat het zich, naar mij dunkt, uit de gesteldheid zelve der toenmalige tijden en personen menschkundig zeer wel verklaren, waarom de partijen zich zoo vormden, en de landzaten op die wijs partij kozen, als wij zien dat ze gedaan hebben. Natuurlijk wacht en veronderstelt men, in de Steden levendig gevoel van eene vaste regering; waarbij zij tegen het geweld, of oude regt van eigendom, of 't burggraafschap der Edelen, bescherming vonden: — een aantal Edelen, begeerig naar een' jong en wakker Vorst; bij wien vreugd van 't Hofleven, aanleiding tot krijgsdapperheid, en belooning derzelve, te wachten waren (*): maar daar en tegen evenwel meer

De scheuring en de loop der tweespalt was natuurlijk.

(*) *Aanm. des Heeren* van Wijn. „ Schoon in „ deze Verhand. duidelijk genoeg, ja op eene uit„ muntende wijze is aangetoond, dat hier geen quæs„ tie over 't *Leen* was, achte ik echter vrij zeker „ te zijn, dat, zoo wel als sommige Edelen, in 't „ bijzonder ook de Steden, al terstond na doode van „ *Willem* IV. meer tot de regering van een' *Vorst*, „ als die haar beter scheen te kunnen beschermen, „ dan wel tot die van eene *Vorstin* geneigd waren. „ Straks na doode van *Willem* den IVden, op 14 Oc-

to-

Edelen, best in hun schik met *Anarchie*, of zwakke Vrouwelijke regering; op dat ieder van hun, onafhankelijk, zijn' ridderlijken zin zou kun-

„ tober 1345, maakten de *Regering en Gemeente* van „ *Dordrecht* reeds gezamentlijk zeker Besluit nopens „ het Stads-bestuur, en zulks, als zij zeiden, „ *om* „ *ruste ende prouffyt ons lieffs gerechts* Lantsheer, „ Grave *van Hollant*." Er was toen nog geene „ keuze van den Keizer gedaan, die eerst in Louw- „ maand van 1346 volgde, maar men ziet hier den „ geest uit." [— Ik heb dat Dordsche stuk en die handeling aangemerkt, als eene poging om zich een geregelder en vrijer stadsbestier te geven, eigenlijk ten koste des Grafelijken gezags: — hiertoe was een tijd van vacature des Grafelijken zetels, vooral zonder bepaald wettig Opvolger, uitermate geschikt — de nieuwe Vorst, vooral wanneer zoo iets, gelijk natuurlijk was bij uitbreiding der Stedelijke regten, met gemeen goedvinden geschiedde, en er zich niemand tegen opdeed, bevestigde, ook om de gunst der landzaten te winnen, ligt de zaken, zoo als hij ze vond, enz. — De Graaf zelf moest er evenwel zijn' naam toe leenen: dit dunke niemand vreemd; zoo immers wierd ook later, op naam van Koning *Filips* tegen hemzelven krijg gevoerd. — Maar meer heb ik in die vermelding van *Graaf en Landsheer* niet kunnen vinden. Geene bepaling, dat het een *man*, geene *vrouw* moest zijn. Het was natuurlijk, bij 't algemeene onzekere, die woorden hier *masculino genere* te gebruiken. Er was immers nog geene keus ge-

kunnen volgen. Van hier vindt men in den

be-

geſchied; en toch ſpreken zij ook al van den *gerechten Landshere.* — De Heer van Wijn vervolgt:] „ Toen men misſchien zag, dat dit niet gaan wilde, „ koos men (volgens *Albertus Argentinenſis*) een' mid- „ delweg: „ *Gentes* — ſchrijft hij — *Wilhelmi occiſi* „ *Imperatricem* et unum de filiis ſuis *in* do- „ minos *decreverant*"; doch Zandfliet, bij *Mar-* „ *tene et Durand*, Anal. Tom. V. p. 247, zegt bree- „ der: *post necem Wilhelmi IV, qui non reliquit pro-* „ *lem, dominus dictus* Ulerink, *Tutor Hollandiæ*" „ (niemand was thans *Tutor Hollandiæ*, dan 's laat- „ ſten Graven Oom, *Jan van Beaumont*, uit welk „ laatſte woord hier die naam bedorven ſchijnt — „ deze is dezelfde van wien boven in deze Verhand. „ §. 11, bl. 17—21 breeder geſproken wordt) „ *mi-* „ *ſit ad Ludovicum Bavarum — ut unus ex filiis ejus* „ *ſibi mitteretur, qui jure hereditario terram prædic-* „ *tam gubernet.*" Wanneer ook Vrouw *Margaret*, op „ 5 Januarij 1349, het gebied overdroeg aan haren „ Zoon *Willem*, geeft zij, onder anderen, voor re- „ den van haar doen: „ dat onze Landen zeer be- „„ zwaart ende beladen zyn met orloge, met ſcou- „„ de ende met alrehande ſaken, zoo dat ſy wel „„ behoefden een *Lantshere* die dagelyks by hem „„ ware" — Maar dit was zeker niet *haar* verlangen, „ maar dat harer *partijen*, en overeenkomſtig de vroe- „ gere denkbeelden van immers een deel der Land- „ zaten."

„ 't Spijt mij, nopens de H. en K. twisten, in

beginne verſcheiden Edelen (*dd*), maar ſchier alle Steden, met *Willem* en aan de Kabeljaauwſche zijde, — bijna geene Steden, maar de mees-

„ het Henegouwſche Archief te Mons geene bijzon-
„ derheden gevonden te hebben. Ook met dat oog
„ heb ik, in de 5 weken, welke ik, in 't jaar 1805,
„ te Mons doorbragt, hetzeive nagegaan)"

(*dd*) Verſcheiden, ook magtige Edelen, inzonderheid de *Arkels* en *Egmonds*; z. de volgende IVde Aanm. — Dit kan ook, ondanks het evengezegde, zeer wel verklaard worden a) uit de jalouſie der adelijke geſlachten tegen elkander, aan welke wij zelfs den oorſprong dezer geheele partijſchap voornamelijk toeſchrijven. b.) Uit de redenen van affectie voor *Willem's* perſoon, welke hier in den tekst vermeld zijn. [c.) Misſchien komt hier vooral in aanmerking de verpligting veler Edelen aan-, en hunne natuurlijke verbindtenis met *Willem*, om hun eigen belang, om dat, zij tot nadeel der Grafelijke hoogheid en van 's Lands belang, te veel van hem getrokken hadden, het geen zij vreezen moesten, door *Margareta* en de Hoekſchen weer kwijt te raken — maar denkelijk naderhand evenwel aan hem of aan *Albrecht* weer hebben moeten afſtaan — z. bov. bl. 37—39, aant. *ah. ai.*] Opmerkelijk is hier het naïf verhaal der oude Holl. vertaling en uitbreiding van Beka, bij Matth. *Anal.* T. III, p. 245. — „ de Hoekſe partye - - klaagde haren
„ nood aan *Margareta*. De Cabbeljaus partye *dat*
„ *ziende, overdroegen met de Steden van Holland*, en
„ bezaten des Hoeks partye kasteel, en wonnen bin-
„ nen een jaar XVII, en worpenſe alle neder"

meesten der Edelen, *Hoeks*, en voor *Margaréta* (*de*).

§. 50.

2. Insgelijks de voortduring der eens ontſtane factiën.

II. De tweeſpalt, eens ontſtoken, vond misſchien reeds in haren aard (als partijſchap en factie,) genoegzaam voedſel en aanleiding om erfelijk te zijn, en ſlechts door algemeene omkeering der Staatsgeſteldheid te kunnen eindigen, zonder, in het gedurig twisten, anderen geest, dan dien van *partijſchap*-zelve te hebben, of ander oogmerk, dan het bovendrijven van ieders partij, 't vernederen of verdrijven der tegendingers. — Dit kon vooral plaats hebben in deze partijſchap, welke terſtond in zoo felle woede ontſtak, daar *Willem* en de zijnen zoo groote ſchade deden aan de Edelen, op welke zij gebeten waren, en dezen weer hevige wraak zochten. Toen zat met eens de wrok in 't bloed, en duurde zoo lang als hun leven; ja werd wederzijds in de kinderen voortgeteeld. — Wanneer wij de geſteldheid en gebeurtenisſen dier tijden, en helaas! onze eigen onder-

vin-

(*de*) Men kon 't als een uitwerkſel dier zelfde geaardheid aanmerken, dat de *Hoekſche* Edelen, uit het Landsbeſtier verdreven, zich tot het rooven op zee en ſtroomen wendden, en daardoor geducht maakten. (vergel. Wagen. IV. D. bl. 244, v. 264, 271, 274, volg.)

vinding van de gevolgen van burgertwisten gadeslaan, zal ons dit geenszins onnatuurlijk of onwaarschijnelijk voorkomen (*). Twist en strijd om 't oppergebied tusschen Regenten, die ieder zich-zelf alleen wettig, de tegenpartij voor weerspannelingen, oproerelingen, landverdervers verklaren, ze uit hunne goederen en in ballingschap verjagen of aan den lijve straffen; door die zelfde stelling en handelwijs der Vorsten, de Edelen verpligt, met alle hunne achterleenmannen en onderhoorigen, de eene of andere partij te kiezen (*df*); de steden door den

(*) „ Die den aard van burgerlijke beroeringen „ oplettend heeft nagegaan, (en ongelukkig is onze „ leeftijd in dit opzigt een meesterlijk school,) zal er „ uit hebben opgemerkt, dat de eerste onderwerpen, „ die de scheuring deden ontstaan, lang kunnen uit „ het oog verloren en verdwenen zijn, en toch de „ scheuring voortduren; dat de partijen van elkander „ kunnen verwijderd blijven, al verschillen ze, ten „ minsten voor het tegenwoordige en toekomende, „ niet meer van beginselen," enz. Meerman, *Beleg en Verover. v.* Leiden, bl. 7.

(*df*) Dit is zeer waar en juist aangemerkt door den Heer Kluit *ad Chron. Egm.* in *Histor. Crit.* T. I. P. 1. p. 210 et in *prim. lin. Coll. Dipl. Hist. Polit.* §. 471, 472 en *Hist. d. Holl. Staatsreg.* IV. D. bl. 400. (Welke laatste plaats echter geenszins dus misverstaan moet worden, als of die geleerde man den

ge-

den invloed of het geweld der Edelen genoodzaakt in den ſtrijd te deelen; de partijen, zich door partij*naamen* en uiterlijke teekenen onderſcheidende, waardoor algemeen en tot onder de geringſte ſtanden, factiegeest opgewekt en onderhouden werd; bijzondere voortplanting der erfelijke veete onder den Adel, met elk verhaal van luisterrijk bedrijf of ontvangen beleediging, of herdenken aan hunne geſlachtsverbintenisſen, of weleer in deze twisten verlorene, thans door een ander geſlacht bezeten goederen: — de magt van 't hoog bewind, al ſchijnt ze door den triomf van eene der partijen gevestigd, niet groot genoeg, om de andere partij geheel te kunnen nedervellen, of haar van heimelijke woelingen en gedurig blijkbare weerbarſtigheid te kunnen wederhouden; en telkens bij den dood der Vorsten, de verdrukte partij gereed om haren ſlag waar-, en 't overwigt inte nemen, genegen derhalve, om zelve voor 't

ge-

geheelen H. en K. tweeſpalt, en ook deszelfs begin, van dit *jus ſequelæ* afleidde; 't welk toch eerst werken kon, na dat er reeds tweeſpalt was, en deze reeds tot burgeroorlog, met de Graven aan de ſpits, aangegroeid was: — maar de *partijen* werden toen daardoor te ligter *partijſchappen*, blijvende factiën, langdurig en verwoestend, van wege den, te dier oorzake, blijvenden wrok, en blijvend ſtrijdig belang.)

geheele Land een' Vorst te kiezen, die de maatregelen en geest van 't vorig bewind verlaten zou: — alle bijzondere burgerlijke twisten, ook zonder grond, uit deze factiezucht afgeleid, of daarmede van achter in verband gebragt: — Naderhand, beide partijen, als duurzame wettige verdeelingen, erkend bij den Landsheer, die zich zelf nogtans met zijn Hof tot een van beide rekent, en dus niet na *kan* laten, de eene boven de andere te begunstigen: — Bij dit alles, de ruwere denkwijze en manieren in die tijden, gebrekkige denkbeelden van Godsdienst en Zedeleer; onvolkomene politie, wetten en regtspleging. — Ware 't wonder, dat van 1350 tot 1490, de factiën Holland konden blijven beroeren, en elkander vervolgen, zonder op *despotisme* of *republiek*, *Frankrijk* of *Engeland*, *goed* of *kwaad leen* te denken? —

§. 51.

Om nogtans, ten opzigte, zoo wel van den oorsprong, als van de doorgaande strekking dezer oneenigheid, iets nader te komen, mogen — vergeleken met het gezegde, boven §. 15, §. 16, aanteek. (*af*) en §. 18 — nog de volgende aanmerkingen dienen.

3 Aanm. partijschappen en factien.

III. Wij zien, van het begin tot het einde dezer beroerten, de Edelen, erfelijk in hunne ge-

geslachten, aanleggers en aanstokers en hoofden dezer burgertwisten. — En zoo zien wij reeds vóór en gedurende die tijden, in dien toestand der burgermaatschappij, de twisten tusschen de *Heeckerens* en *Bronchorsten* in *Gelderland*, tusschen de *Schieringers* en *Vetkoopers* in *Vriesland*, de *Lokhorsten* en *Lichtenbergers* in *Utrecht*, tusschen de *Blaauwvoetsche* en *Ijsengrine* factie in *Vlaanderen* (*dg*); de *Guelfen* en *Gibellinen* in *Italië*, hoe zeer ook veelal die partijschappen eenig ander bepaald oogmerk hadden of voorwendden, in den grond bestaan door verwijdering en erfelijke verbittering der Adelijke Geslachten.

militietwisten der Edelen, in die eeuwen.

§. 52.

IV. Bijzonder merkt men in deze Nederlandsche troebelen eenige voorname Geslachten op, aan welke met regt, van den beginne af en doorgaans, de grootste schuld van de verdeeldheid en alle derzelver noodlottige gevolgen schijnt

4. Tusschen de Hollandsche edele Geslachten.

(*dg*) Van deze z. Heemskerk, *Batav. Arcad.* bij 't begin zijner uitweiding over de H. en K. twisten, en Marchant, aldaar aangeh. — Ook onderlinge afgunst der Edelen, gaf, gedurende de minderjarigheid van Graaf *Floris* V., aanleiding tot de Landsberoerte, uit het twisten van Vorsten om 't bewind; — maar toen slechts om 't Ruwaardschap. z. boven, §. 7 & 17, en Melis Stoke, ald. aang.

schijnt te mogen gegeven worden. Aan de *Kabeljaauwsche* zijde, ARKEL, zoo magtig en moedig, en EGMOND, dat zich van de oude Vriesche Koningen afkomstig rekende; en welke beiden zich ras met het naburig en steeds onrustig *Gelderland* vereenigden, en eindelijk vermengden: — onder de *Hoekschen*, het oude edele NAALDWIJK, en (doch naderhand gezwenkt (*dh*),) WASSENAAR; maar vooral, van den beginne tot het einde, BREDERODE.

§. 53.

5. De heerschzucht van het geslacht van BREDERODE.

Ja, V., zoo men uit enkele daden van onderscheiden menschen, gevoegd bij 't algemeen gerucht, iets mag besluiten tot den blijvenden geest en stemming van een geslacht, vindt men hier, bij de BREDERODES, blijvende geneigdheid en uitzigt, om de heerschappij over Holland,

(*dh*) In den ontaarden Zoon van *Filips van Wassenaar*, die in 1426 met *Jan van Beijeren* tegen zijn' Hoeksgezinden Vader optrok, en dezen hielp uitschudden; z. Heemskerck en anderen, [en vooral de zeer uitgewerkte Verhandeling van den Heer Meerman, sedert het eerste inleveren dezer Verhand. in 't licht verschenen, en ook reeds boven, bl. 60, aangehaald; welke over dat tijdstip, uit oorspronkelijke en zekere documenten, een geheel nieuw en helder licht verspreidt.]

land, waarop zij, door de mannelijke afkomst en vrouwelijke verbindtenis (*di*) dubbele aanſpraak maken konden, aan zich te trekken, immers in de daad, offchoon onder ſchijn van gehoorzaamheid aan andere oppermagt, te voeren — en vindt men hier, in zoo verre, in dezen geest, waarlijk zamenhang in de gedragingen van dat geſlacht in al de Hoekſche, en naderhand in de Spaanſche, troebelen. (*dk*)

Im-

(*di*) Dirk, VIII. Heer van Brederode, (geſtorven in 1236) had in huwelijk de Dochter van *Willem*, echten Broeder van *Floris* IV, Graaf van Holland. Jo. a Leijdis *de Dom. a Brederode* Cap. 21. in Matth. *Anal.* T. I. p. 620. — [De *mannelijke* afkomst uit de Hollandſche Graven blijft aan de *Brederodes* onbetwist, al ſtelt men met den Heer van Spaen, *van Hardeſtein*, ten gevolge der merkwaardige opmerking van den Heer Snouckaert van Schaumburg, dat die afkomst ſlechts middelijk, door het geſlacht van *Teijlingen*, geweest zij. z. Kluit, *Hiſt. der Holl. Staatsreg.* V. D. bl. 259, 260 en de Briefwisſeling tusſchen onze voorname Oudheidkundigen, van Spaan, Kluit en van Wijn, in het *Huiszitt. Leven* des laatstgen. II. D. I St. bl. 1—84.]

(*dk*) Vergel. boven, Aant. (*ös*) in fin. — Daarentegen heeft welligt de brave Graaf *van Egmond*, tot zijne gevoelens en gedrag, om den Koning te blijven aankleeven, eenige aanleiding (hoe verre dan ook, en hem zelf misſchien onbewust,) gehad,

Immers, behalve dat men, in 't begin der bloedige verdeeldheid, als *Margareta's* grootſten ſteun, en ſedert onder *Albrecht*, naderhand onder *Jakoba*, de *Brederodes* aan het hoofd der Hoekſchen ziet; gedenke men aan de vrees en het vermoeden, zelfs onder de regering van *Filips* en *Karel van Bourgondiën*, tegen dit geſlacht gerezen (*dl*), en aan het laatſte en grootſte krijgsbedrijf der Hoekſchen, onder beſtier van *Jonker Frans van Brederode*, die zich als Stadhouder van een jong kind poogde te vestigen (*dm*). Gedurig zien wij de mislukte aanzoeken of pogingen der *Brederodes*, om 't Hollandsche wapen, het welk zij, maar tot hun ſpijt, geſchonden, voerden, weer

in den aêlouden naijver en openlijke veete van zijn geſlacht tegen dat van *Brederode*. — Deze aêloude en blijvende veete der *Brederodes* en *Arkels*, welke met de *Egmonds* naauw verwant waren, blijkt ook, b. v. uit *Append. Bekæ*, p. 129 fin. *Chron. auct. J. Bekæ*, bij Matth. *Anal.* T. III. p. 342, 357, 365. Jo. a Leijd. *d. reb. Domin. de Breder.* c. 37, 43. in Matth. *Anal.* T. I.

(*dl*) z. Wagen. *Vad. Hiſt.* IV. D. bl. 52, volgg. bl. 129, volgg.

(*dm*) z. Wagen. ald. bl. 264. — *Breêro!* was ook het krijgsgeſchrei en de leus der Hoekſche benden, in hunne krijgsdaden in het laatst der vijftiende eeuw. Wagen. ald. bl. 194, 253.

weer zuiver te mogen dragen (*dn*). — Zoo komt men tot Heer *Hendrik van Brederode*, 't hoofd der hervormers, en der tegen het Spaansch geweld verbondene Edelen, wien toen ook deze blaam werd aangewreven (*do*); en die ook dra meer voor zich-zelf, dan voor de zaak der vrijheid ſcheen te ſtrijden (*dp*). Terwijl onder de Staatsregering in 1654, BREDERODE, ſchoon aan 't Huis van Oranje verwant, de vernedering van het zelve doordrijft, als of het hem in den weg ſtond (*dq*); maar, bij wiens dood, zijn eigen Zoon door de jaloerſche Hollanders vernederd wordt (*dr*). Zoo vindt men eindelijk, nog in den laatſten erkenden afſtammeling van dat geſlacht, nog in 1678, ontzettende blijken van Grafelijken hoogmoed en *prætenſie*, door de Staten tegengegaan; en hunne zorg, dat bij zijn overlijden, dat oud maar

 las-

(*dn*) Men zie de geſchiedenis hier van bij Van Leeuwen, *Batav. Illustr.* bl. 722, 886.

(*do*) Wagen. *Tegenw. St. v.* Holl. I. D. bl. 66 *Vaderl. Hiſt.* VI. D. bl. 141, 199.

(*dp*) z. Wagen. VI. D. bl. 213 en vervolgens.

(*dq*) Wagen. XII. D. bl. 322, 413. — (Dit was reeds de geest, door wiens aandrift wij met afgrijzen, *Egalité-Orleans* den dood van zijnen bloedverwant, den braven *Louis* XVI. hebben zien ſtemmen.)

(*dr*) Wagen. ald. bl. 414.

lastig huis voor uitgestorven en vernietigd worde verklaard (*ds*).

Het geen ik omtrent den geest en doorgaande strekking der H. en K. partijen heb voorgedragen, is geene zekerheid, ik beken het, maar slechts hypothese: doch zulk eene, welke ik ten minste durf te laten wegen tegen de beide, welker zoo stellig voorgedragene, dan welke ik voldoende meen weerlegd te hebben (*dt*). — Wil men ze niet, dan blijve het vooreerst bij de voldoende oplossing, in § 50, bl. 107—110, gegeven.

§. 54.

Besluit der Verhandeling.

En hiermede moet ik, om de meergemelde redenen, ook van dit laatste deel der Vrage afstappen. — 't Zij mij vergund, tot slot, het volgen-

(*ds*) Wagen. XV. D. bl. 38, 39. — Is deze laatste zorg der Staten voorbarig en onbillijk geweest, gelijk niet lang geleden in een afzonderlijk boekje beweerd is, zoo veel te sterker blijk geeft zij van de jaloesie en het kwaad vermoeden tegen dat geslacht.

(*dt*) — En ook reeds eene zoo angstvallige wederlegging der aangenomen gevoelens, in eene zaak van dit gewigt, heeft, naar ik vertrouw, hare waarde, en doet wezenlijken dienst aan de Geschiedenis. — Op mijne *hypothese* durf en wil ik te minder aandringen, of haar stelliger voordragen, wegens 't ongunstig resultaat mijner combinatie, voor een oud doorluchtig Hollandsch geslacht —

gende op te merken: De Nederlandsche Gewesten, elk op zich zelven zwak, en door partijzucht en burgeroorlogen geteisterd, moesten komen aan 't al te magtig huis van Oostenrijk, lijden door vreemde krijgsknechten, die de oude Voorregten verdrukten, moesten zelfs meê voor hun, de zwaarste schattingen opbrengen; — alles in 's Hemels wijzen raad, opdat hier meê de vijandschap gebluscht wierde, en nieuwe nadere vereeniging ontstonde, tot gewin der Vrijheid, herstel van den Burgerstaat, en tot verwerven van den bloei en dat vermogen, waarmede ons Vaderland zoo heerlijk in alle Werelddeelen schitterde: — tot dat, ook wel door andere uiterlijke oorzaken, doch voornamelijk ook door nieuw langdurig innerlijk geweld, zelfzoekenden opstand, tweespalt en vervolging, Neêrland verdeeld, geslingerd, verzwakt, wederom vernederd, in slavernij gebragt en uitgemergeld wierd. — [Gave God! mogten ook nu nog weer, door ondervinding wijs geworden, met verbanning aller gedachten aan vorige burgertwisten, alle hoofden, harten en handen zich vereenigen tot ware Vaderlands- en broeder-liefde, ter ondersteuning der ijverige pogingen en verstandige maatregelen van een deugdzaam en onpartijdig Bestuur!]

„ *Een bedenckelyck dingh voor vryе*

„ *vol-*

„ *volkeren, van niet licht haere onder-*
„ *linge afgunstigheeden ſoo verre plaetſe*
„ *te geeven, van in tweeſpalt uit te ſpat-*
„ *ten, die ſelden anders dan met ver-*
„ *kortinge van de vryheydt en verderf*
„ *van landt en luyden kan nedergeleydt*
„ *werden.*"

HEEMSKERCK.

DRUKFEILEN.

Bladz. 7. in de Aanteek. lees; *niet* (gelijk de Heer K, zelf betoogt, *Hiſt. Crit* T. 1. p. 47.) *door regt van erfenis* — offchoon, *enz.*

Bl. 26. in de Aanteek. reg. 5. *lees:* Sedert 20 Sept. tot 10 Octob. 1350 *incl.*

Bl. 36. reg. 14. *ſommige*, lees; *ſommiger.*

Bl. 50. in den tekst, 5 reg. v. ond. *negentig*, lees: *tachtig.*

Bl. 51. reg. 9. dan in 't j. 1478, *lees:* dat is in 't j. 1478.

Bl 60. r. 10 v. ond. lees: *betere Hoekſchen.*

Bl. 67. r. 8 v. ond. lees: Mieris, III. D bl. 41.

Bl. 76 r v. ond. Idsing *Staatsr* moet zijn: Idsing. *Staatsr.*

Bl. 99. in de Aanteek. reg. 2 lees: IV. D. bl 211. 275.

NIEUWE
VERHANDELINGEN
VAN HET
ZEEUWSCH GENOOTSCHAP
DER
WETENSCHAPPEN.

TWEEDE DEEL.

VIJFDE STUK.

Te MIDDELBURG, bij
S. VAN BENTHEM,
Drukker van het Zeeuwsch Genootschap der
Wetenschappen, MDCCCXVI.

NATURAL HIS

Het Genootſchap wil, door het bekroonen en uitgeven van, aan hetzelve in 't algemeen voldoende, Verhandelingen, geenszins verſtaan worden, alle de daar in vervatte ſtellingen volkomen toe te ſtemmen, en als de zijne aan te nemen.

Het erkent ook geene exemplaren voor echt, dan die door den Secretaris des Genootſchaps onderteekend zijn.

J. de Kanter, Phil. D.

VERHANDELING

OVER EEN NIEUWEN

CONTROLEUR-

OF

LUCHT-THERMOMETER,

door

JAN CANTZLAAR,

KOOPMAN TE ROTTERDAM,

LID VAN HET ZEEUWSCH GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN,

aan wien het Genootschap, ter betooning van deszelfs genoegen over de mededeeling dezer uitvinding, de zilvere medaille heeft aangeboden.

Te *MIDDELBURG*, bij

S. VAN BENTHEM,

Drukker van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, 1816.

UITVINDING

VAN DEN

CONTROLEUR-THERMOMETER.

Het is bij alle natuurkundigen uitgemaakt, dat de dampkringslucht, eene der door de warmte meest uitzetbare, en daarom voor den Thermometer verkieslijkſte vloeiſtof is, indien men haar ſlechts daartoe konde bezigen. De vermaarde CORNELIS DREBBEL, de eerſte uitvinder van den Thermometer, wist dit reeds op het einde der XVIIde eeuw, en vervaardigde zijnen wel bekenden *Lucht-thermometer*; doch welke, daar hij niet ſlechts door de warmte, maar ook door de drukking des dampkrings wierd aangedaan, als Thermometer niet kon dienen, en daarom ook is in onbruik geraakt.

Mijn wensch zich echter altijd uitſtrekkende, om eenen zoo gevoeligen lucht-Thermometer, bevrijd van de drukking der dampkrings-lucht, daar te ſtellen; kwam ik, na vergeefsche proefnemingen, ten jare 1810 op de gedachte, dat dit oogmerk zeer eenvoudig zoude kunnen bereikt worden, door een luchtbol boven aan een *Controleur*-pijp te doen blazen; naardien als dan de uitzetting der lucht op het gekleurde vocht op dezelfde wijze, als anders hare drukking zoude werken, en de uitkomst beantwoordde ten vollen aan mijne verwachting.

Ik meen alzoo door eene kleine toevoeging aan den algemeen in gebruik zijnden *Controleur*, of *Barometer* van HUIGENS, denzelven in eenen zeer gevoeligen *Luchtthermometer* te hebben veranderd, welke ik mij vlije, dat niet alleenlijk zeer bruikbaar, maar in meer dan in een opzicht boven den *kwik-* of *wijngeest*-thermometer verkieslijk is.

BENAMING.

Ik heb dezen Thermometer *Controleurthermometer* genoemd; deels, om dat hij volmaakt de gedaante heeft van den *Controleur-*

leur-barometer; deels, om dat hij, even als deze tegen den Kwik-barometer, een tegenstrijdigen gang houdt met den Kwik-thermometer, rijzende als deze daalt, en dalende als deze rijst.

BESCHRIJVING.

Er is reeds gezegd, dat deze *Lucht-thermometer* wordt vervaardigd door eene kleine toevoeging aan den *Controleur-barometer*.

Deze toevoeging bestaat in eenen glazen *Cijlinder*, of *bol*, welke boven aan de Pijp, die het gekleurde Vocht bevat, wordt vast geblazen, en vervolgens met de hier na te meldene voorzorgen gesloten, en welke alzoo de lucht bevatten moet, die door hare meerdere of mindere uitzetting of inkrimping het Vocht in de pijp doet dalen en rijzen. Men ziet de afbeelding in Figuur 1.

De grootere lengte welke deze Thermometer in vergelijking van de gewone kwik-thermometers heeft, laat reeds van voren begrijpen, dat hij niet kan dienen voor teedere Scheikundige proefnemingen, maar eeniglijk

beſtemd is, ter aanwijzing van de veranderingen in de temperatuur des dampkrings en der woningen. Hiertoe zal dan eene uitgeſtrektheid van 100 graden, gerekend van 0 der ſchaal van Fahrenheit (32 graden onder het vriespunt) voldoende zijn.

Stellende voorts de lengte der Pijp of der Schaal op de 28 Rhijnlandſche duimen, dan is iedere graad $= \frac{28}{100}$ D. $= 0,28$ D. dus iets grooter dan $\frac{1}{4}$ Duim, of naauwkeuriger $3\frac{36}{100}$ Lijnen. Men maakt daarvan eene ſchaal op een losſe ſtrook papier, tot het zoo terſtond te melden gebruik.

De Controleur-pijpen dan met den gezegden Cijlinder of bol voorzien, en de eene met *kwik* en de andere met gekoleurden wijngeest, als naar gewoonte behoorlijk gevuld zijnde, en de lucht-Cijlinder of bol nu zullende geſloten worden, raadpleegt men een goeden beproefden kwik-thermometer, welke in het vertrek, waar de Controleur-Thermometer nu zal geſloten worden, hangen moet.

Men houdt de reeds op een ſtrook papier gemaakte ſchaal aan de ſpiritus-pijp, (*) en ziet

(*) Het ſpreekt van zelve dat de gevulde Controleur-pijpen regtſtandig moeten hangen, of gehouden worden; en wel in de nabijheid van den Kwik-Thermometer.

ziet of de graad, welke het gekleurde Vocht teekent, overeenſtemt met den graad van warmte op den kwik-Thermometer: ſtaat het Vocht lager, dan moet het worden aangevuld: ſtaat het hooger, als dan moet men 'er zoo veel uittrekken, tot het nagenoeg met den graad des kwik-Thermometers overeenſtemt.

Nu moet de Cijlinder door den Weerglasmaker voorzichtig geſloten worden, alle mogelijke zorg dragende dat dit ſpoedig geſchiede, en zonder de lucht in den Cijlinder te doen uitzetten; ten welken einde de Weerglasmaker zich van eene ſoort van koperen domper bedienen moet, hebbende aan het boveneind eene opening, waar het puntig uitgetrokken eind van den Cijlinder door kan ſteken: daardoor is het glas genoegzaam voor de hitte der vlam beveiligd, mits het digtblazen zoo ſpoedig geſchiede, (gelijk het geſchieden moet) dat de domper niet heet worde.

DE SCHAAL.

De Cijlinder nu geſloten zijnde, hecht men de pijpen op eene plank, waarop een wit

papier is vastgemaakt, zoodanig dat hetzelve in het vervolg gemakkelijk kan worden afgenomen.

Men hangt den toeſtel nu naast eenen beproefden kwik-Thermometer, op eene plaats waar de lucht aan geene ſpoedige verandering van temperatuur onderhevig is, en dus het best in eenen Kelder; na hier twee of drie uren verbleven te zijn, teekent men op het aangehechte papier de plaats, waar het gekleurde Vocht ſtaat, en daar nevens den graad door den kwik-Thermometer aangewezen.

Vervolgens brengt en hangt men beiden in de opene lucht; en doet dezelfde waarnemingen, bij den opgang der Zon, en des namiddags ten twee uren; telkens weder den ſtand van het gekleurde Vocht, en den graad des kwik-Thermometers aanteekenende.

Des winters kan men op dezelfde wijze te werk gaan in een warm vertrek; zorg dragende, geene aanteekening te doen, dan wanneer men ziet dat het Vocht in eenigen tijd niet van ſtand verandert: want daar deze thermometer zeer veel gevoeliger is dan die van kwik, zou men, daarop niet letttende, min juiste bepalingen bekomen.

Het

Het zoo voorname *Vriespunt*, of beter van *ſmeltend Ys*, (32° Fahr.) kan niet dan des Winters bekomen worden: hetzelve waargenomen en bepaald zijnde, is 'er niets te doen, dan met den paſser den afſtand tusſchen dit punt, en de in warmer jaargetijde bepaalde graden; neemt eens den 64ſten, in 32 deelen af te deelen; welke nu de grootte der graden zullen geven, die men voorts op en nederwaards vervolgt en met cijfergetallen als gewoonlijk merkt; waarna men deze papieren Schaal op een koperen of tinnen plaat kan laten graveren, en deze vervolgens op de plank vast hechten; waartoe men te voren een bepaalden graad op de plank moet hebben gemerkt, en nu is de Thermometer tot het gebruik gereed. Men heeft nu eenen lucht-Thermometer geheel bevrijd van de drukking der lucht: de kwikkolom maakt een beſtendig en gemakkelijk te verplaatſen evenwigt tegen de vermeerderde of verminderde perſing door de veerkracht der in den Cijlinder beſlotene lucht.

AANMERKINGEN.

Na dus het zamenſtel van dezen, door mij uitgevondenen Lucht-Thermometer in 't algemeen verklaard te hebben, is het noodig de volgende aanmerkingen 'er over mede te deelen.

a) Het is hoogstnoodig, dat de inhoud van den *Cijlinder* of *bol* geevenredigd zij aan dien der ſpiritus-pijp, dat is juist groot genoeg, dat, bij eene temperatuur van 100° Fahr., de uitzetting der in denzelven beſlotene lucht het Vocht geheel tot het onderſte der pijp wegdrukke, en in tegendeel, bij eene temperatuur van 0° Fahr., door de inkrimping der lucht, de pijp geheel tot bij den Cijlinder met het Vocht gevuld worde.

Volgens de Proefnemingen van onderſcheidene Natuurkundigen, is de uitzetting der lucht, van de vrieskoude (32 Fahr.) tot de temperatuur van kokend water (212 Fahr.) dus voor een verſchil van 180 graden, $= \frac{372}{1000}$ van hare uitgebreidheid: gevolgelijk voor 100 graden, $= \frac{207}{1000}$ of zeer na $\frac{1}{5}$.— Derhalven moet de inhoud van den Cijlinder of bol *vijfmalen grooter zijn dan die der ſpiritus-pijp.* Het komt 'er dus niet op aan, welke afmetingen of gedaante dit Luchtvat heeft,

in-

indien ſlechts deze evenredigheid tusſchen deszelfs inhoud en die der pijp wordt in acht genomen. De Meetkunſtenaar kan en moet hier, des noods, den Weêrglasmaker voorlichten.

b) Eene der voornaamſte vereischten eens goeden Thermometers is eene juist gecalibreerde, dat is, eene over deszelfs geheele lengte even wijde pijp, als dan kan men met volle zekerheid, indien ſlechts *twee* punten wel bepaald zijn, alle de overige veilig in gelijke deelen afdeelen. Doch Natuurkundigen, die zelve hunne *Thermometers* maakten, weten hoe moeijelijk het is, onder eene menigte lange glazen pijpen, ſlechts één gedeelte van genoegzame Lengte te vinden, 't welk overal volkomen even wijd is, en voor een Thermometer dienen kan. Hoe wenſchelijk het dus ook ten aanzien van dezen *lucht - Thermometer* ware, kan men bij zoo lange pijpen zulks nog minder verwachten; doch daar deszelfs graden zeer groot vallen, kunnen de kleine onregelmatigheden der pijp hier ook van geen grooten invloed zijn; te minder nog, daar men bij het maken der Schaal zich zoo vele waarnemingen, en zoo nabij elkanderen kan ver-

ſchaffen, als men begeert, en daar men dus verſcheidene punten naauwkeurig bepaalt, moet het verſchil op de tusſchen afgedeelde onmerkbaar worden.

c) Het is al mede in de Natuurkunde bewezen, dat de lucht, vochtig zijnde, aanmerkelijk meer door de warmte wordt uitgezet, dan wanneer zij droog is: 't is daarom ook van aanbelang, den *Controleur-Thermometer* niet te ſluiten, dan bij eene zeer drooge luchtsgeſteldheid, vermits anders de hier boven bepaalde evenredigheid van den Cijlinder tot de pijp te groot zou zijn. Overigens kan het wel niet anders, of ook moet in dezen Thermometer eenigermate plaats hebben, 't geen bij den Controleur, als Barometer, het geval is, te weten: het vervlugtigen van eenige deelen der vloeiſtof bij aanmerkelijke warmte: het onderſcheid is alleen dat in den Thermometer deze deelen zich in den Cijlinder opheffen, en als veerkrachtige luchtvormige vloeiſtof, met de daar zijnde lucht medewerken; doch daar zulks voor elken graad van warmte ook altijd hetzelfde uitwerkſel heeft, en onder de bepaling der graden *door onmiddelijke waarneming*

ming begrepen is, behoeft men 'er verder niet op te letten.

d.) Om dezelfde reden valt ook nog eene andere bedenking weg, die men zou kunnen inbrengen tegen het maken der Schaal door afpasſing van gelijke deelen tusſchen twee bepaalde punten, uit hoofde dat, hoe meer de ſpiritus wordt neergedrukt, de kwikkolom des te hooger rijst, en meer tegenſtand biedt, waarom dan ook de graden der Schaal, voor gelijke graden van den kwik-thermometer, gedurig kleiner moeten worden; te meer nog, daar de uitzetting der lucht niet volkomen evenredig aan de vermeerdering van warmte, maar iets minder is.

BEDENKINGEN TEGEN DEN CONTROLEUR-THERMOMETER.

Uit de tot hier toe aangevoerde Aanmerkingen, zal men gereedelijk kunnen afleiden, dat deze Thermometer zeer naauwkeurig vergelijkbaar met den kwik-Thermometer kan gemaakt worden, hoe zeer in een tegenſtrijdigen gang; en ik zie geene zwarigheid waarom men denzelven niet tot een nuttig gebruik zoude invoeren. Slechts twee bedenkin-

kingen zou men misschien met eenigen schijn daar tegen kunnen inbrengen:

1. *de grootte van het Werktuig.*

2. *de moeijelijkheid, of liever langwijligheid van het maken der Schaal.*

Wat het eerste betreft, niemand beklaagt zich over de grootte van den Controleur-*Barometer*, en wanneer het nuttige en gemakkelijke van een werktuig het kleine ongemak van eene meer dan gewone grootte volkomen opweegt, dan is dit geene reden hoegenaamd om het te verwerpen. Gedurende eenige jaren, dat ik reeds dezen Thermometer gebruik, heb ik daarvan geen het minst ongemak bespeurd.

Men gelieve altijd onder het oog te houden, dat ik, gelijk reeds gezegd is, dezen Thermometer niet begeer te hebben beschouwd als bestemd tot *Scheikundige* Proefnemingen; maar alleenlijk voor dagelijksche waarnemingen van de Temperatuur des dampkrings.

Aanbelangende de tweede bedenking; het is zoo, deze Thermometer kan *door zich zelf* niet op de Schaal gebragt worden: doch dit is mede het geval bij de gewone kwik-Ther-

Thermometers, bij welken men altijd eenen proef-Thermometer moet te hulp nemen. Het *langwijlige* der bewerking voor dezen Thermometer kan alleenlijk van eenig gewigt zijn voor hem, die zelve voor zoodanig eenen Thermometer de Schaal begeert te vervaardigen: doch hier bij kan het werktuig nooit verliezen, maar wel winnen; men bepaalt toch de graden, die de warmte in *dat* Jaargetijde het meest bereikt: — terwijl men de Schaal maakt, heeft men 'er reeds gebruik van.—

Door gedurige herhaalde waarnemingen en vergelijkingen bekoomt men eindelijk de meest mogelijke juistheid, en alzoo des te meer genoegen bij het volgend gebruik: maar de bedenking is van geene kracht altoos, wanneer men den Thermometer *geheel gemaakt* bij een kundigen Weerglasmaker, gelijk thans bij A. RABALLIO alhier te *Rotterdam* bekomen kan.

VOORDEELEN VAN DEZEN THERMOMETER.

a.) Dat *grooto* graden bij weerkundige werktuigen altijd begeerd zijn, bewijzen zoo vele verſchillende ſoorten van *Barometers* als zijn uitgedacht, om de kleine verandering van ſlechts 3 duimen, binnen welke de geheele beweging van den eenvoudigen kwik-Barometer bepaald is, eene grootere uitgeſtrektheid te geven. Daar nu de graden van dezen Thermometer ruim $\frac{1}{4}$ duim groot zijn, is dit dan een aanzienlijk voordeel, waardoor de mindere veranderingen des te duidelijker kunnen worden waargenomen.

Men kan zelfs deze graden nog grooter maken, wanneer men de kwikbuis *achter* de plank, en de ſpiritus-pijp *vóór* dezelve plaatst, deze is dan alleen zichtbaar, en men behoeft ze nu, om de regelmatigheid te bewaren, niet evenlang te maken, als de andere; zij kan nu aanmerkelijk langer zijn, mits men den inhoud des luchts-cijlinders of van den bol in evenredigheid vergroote, zoo dat deze altijd *vijfmalen* grooter zij, dan die der pijp. Het zamenſtel wordt hier door ook ſmaller, en meer geſchikt om buiten aan een venſterſlijl te worden vastgemaakt. Zie Fig. 2 en 3.

b.)

b.) *Gevoeligheid* is een tweede algemeen begeerd vereischte: deze *Thermometer* is ten minste vijf malen gevoeliger dan de gewone, een noodwendig gevolg van de eigenschap der vloeistof, die op het Vocht werkt, en die in de daad voor een Thermometer zoo verkieslijk is, dat men wel zeker dien van *Drebbel* zou behouden en trapsgewijze verbeterd hebben, had men toen slechts kans gezien om 'er de drukking des dampkrings geheel van uit te sluiten.

c.) *Gemakkelijkheid van waarneming* is almede een schatbaar voorregt van een weerkundigen toestel. Men zal mij, geloof ik, gereedelijk toestaan, dat, vooral bij avond en met kaarslicht, den stand van eenen buiten hangenden *kwik-Thermometer*, door de terugkaatsing van het glas der buis, veelal niet gemakkelijk is waar te nemen: — het gekleurde Vocht van *dezen* Thermometer valt terstond in 't oog.

d.) Eindelijk meen ik nog als een voordeel van dezen Thermometer te mogen aanmerken, dat, volgens mijne, nu eenige jaren gedane waarnemingen, de door muren, schuttingen of andere voorwerpen terug gekaat-

kaatſte ſtralen, veel minder invloed op deszelfs gang hebben, dan op dien van de gewone kwik-Thermometers; en men daarom ook niet zoo ſchroomvallig behoeft te zijn, om hem zoo veel mogelijk buiten alle terugkaatſing te plaatſen; ofschoon men, als men kan, ook zulks niet behoort na te laten.

En hier mede geef ik mijnen Thermometer in handen der Natuurkundigen, en van allen die vermaak vinden in het waarnemen van den ſtaat des dampkrings: als *volmaakt* prijs ik hem niet aan: welligt zal men middel vinden, om hem nog veel te verbeteren of te vereenvoudigen, en ik zal dit met vermaak zien.

Nu ik deze mijne vinding mededeel, zal men waarſchijnelijk zich verwonderen, dat dezelve niet voor lang heeft plaats gehad. In de daad, het is niet onaardig door een gering Bijvoegſel een *Barometer* veranderd te zien in een werktuig van een geheel anderen aart, 't geen nu, niet de veranderingen der drukking; maar de *temperatuur* des dampkrings aanduidt. Men zal het mijner eigenliefde wel vergeven, dat ik hem voor als nog in denzelfden rang plaats, als zijnen tegenhanger, den *Controleur-Barometer*; en, gelijk men

men dezen, om zijn gemakkelijk gebruik algemeen boven de betere en meer naauwkeurige kwikpijp heeft verkoren, zal men misschien ook, ten aanzien van mijnen *Controleur-Thermometer*, gemak boven uiterst strenge juistheid kiezen, en hem daarom ook t'eeniger tijd, voor het dagelijksch gebruik, de voorkeur geven. Hij worde overigens, bij het afnemen en verplaatsen, met dezelfde omzichtigheid behandeld, als den *Controleur-Barometer*, en liefst in eenen loodregten stand gedragen, wanneer hij van hangplaats moet veranderen.

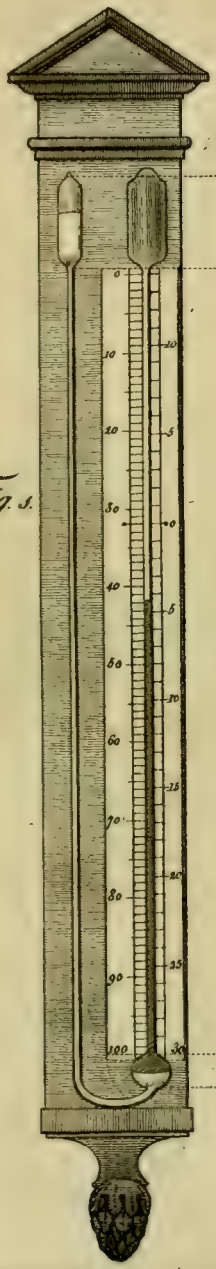

Fig. 1.

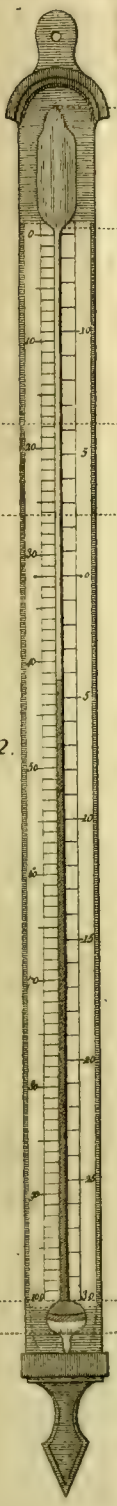

Fig. 2.

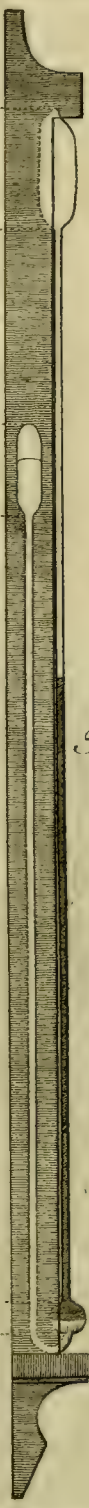

Fig. 3.

J. P. Bouyé. delineavit

J. F. Lange. sculp.

NIEUWE
VERHANDELINGEN
VAN HET
ZEEUWSCH GENOOTSCHAP
DER
WETENSCHAPPEN.

TWEEDE DEEL.

ZESDE STUK.

Te MIDDELBURG, bij
S. VAN BENTHEM;
Drukker van het Zeeuwsch Genootschap der
Wetenschappen, MDCCCXVII.

Het Genootſchap wil, door het bekroonen en uitgeven van, aan hetzelve in 't algemeen voldoende, Verhandelingen, geenszins verſtaan worden, alle de daar in vervatte ſtellingen volkomen toe te ſtemmen, en als de zijne aan te nemen.

Het erkent ook geene exemplaren voor echt, dan die door den Secretaris des Genootſchaps onderteekend zijn.

Kanter, Phil. L.

ZONDERLINGE GENEESKUNDIGE WAARNEMING,

MEDEGEDEELD

DOOR

S. A. DE MORAAZ,

IN LEVEN

MED. DOCTOR TE *SOMMELSDYK*, EN LID VAN HET ZEEUWSCH GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN.

Den *één en dertigſten* van Bloeimaand des Jaars 1798. raadpleegde mij de Heer . . . . ; in het naburig dorp *Middelharnis* woonachtig, over een kind van het mannelijk geſlacht, 't welk zijne Huisvrouw, dien dag, omtrent zeven uren des morgens, zeer voorſpoedig, hoewel, volgens alle waarſchijnlijkheid, ééne maand te vroeg, gebaard had.— De aars van dit Kind was niet alleen geſloten, maar ook geen het minste ſpoor daar van te vinden, terwijl de zwarte drek (*meconium*) door de roede met eene ligte perſing ontlast werd. Dit toeval, 't welk de Ouders zeer veront-

rustte, maakte mijne nieuwsgierigheid gaande: mijn eerste werk bestond daarom in een naauwkeurig onderzoek van alle de uitwendige deelen van dit Kind, waaruit bleek, dat alle, met uitzondering van die der navel- en onderbuik-streek, wel gevormd waren, terwijl het Kind over het algemeen wel gevoed scheen en eene bevallige gedaante had; de geheele buik was zeer opgezet, maar vooral de onderbuik-streek (*regio hypogastrica*): boven het schaambeen vertoonde zich eene bijzonder uitpuilende zwelling, hard voor het gevoel en bruin van kleur; de roede en bal-zak waren niet misvormd, maar zeer ontstoken, en bij het aanraken pijnlijk; de ballen ontdekte men zeer duidelijk in den balzak, terwijl zich aan beide zijden eene darmlies-breuk vertoonde, die zeer gemakkelijk werden ingebragt.

Het Kind sliep den eersten dag zeer rustig en veel; ontwakende gaf het geene teekens van smart of benaauwdheid, zelfs dan niet, wanneer de zwarte drek-stof op bovengenoemde wijze ontlast werd, ook gebruikte het het voedsel, 't welk, daar de Moeder het niet zogen kon, meest uit melk bestond, met veel graagte.

De

De ontſteking der roede en bal-zak werd door eenige verkoelende, in diergelijke gevallen gebruikelijke, middelen te keer gegaan; den volgenden dag was het minder tierig, begon het meer te ſtenen, en ſliep het onrustiger, het zag 'er geel en vervallen uit, de buik zwol meer en meer op, de eetlust verminderde. Alle deze toevallen namen langzamerhand dermate toe, dat het Kind reeds den tweeden van zomermaand, op den derden dag, des middags ten twaalf uren, na vier-en-vijftig uren geleefd te hebben, onder ligte ſtuiptrekkingen den adem uitblies.

Het gelukte mij de Ouders overtehalen, mij de opening van den buik toeteſtaan, ten einde deszelfs zonderlinge inwendige geſteldheid na te ſporen.— Wat zich uitwendig vertoonde, is reeds boven aangeteekend, alleenlijk voege ik hier nog bij, dat de navel eene zeer zonderlinge gedaante had, niet uitpuilende, maar plat en breed was, zoo dat deszelfs rond eene oppervlakte had, waarvan de middel-lijn ruim $1\frac{1}{2}$ duim rhijnl. was, terwijl de openingen der navel-ader en navel-ſlag-aderen op den afſtand eens halven duims van elkander verwijderd, naauwelijks meer zichtbaar en zoo wel geſloten waren, dat

onder of na de geboorte geen droppel bloeds uit dezelve ontlast werd. (*a*)

Na deze beſchouwing der uitwendige deelen, ſcheidde ik, eene kruis-ſnede over den buik gemaakt hebbende, de algemeene bekleedſelen en buikſpieren van het buik-vlies (*peritonæum*) en bemerkende, dat het bovengenoemd uitpuilend ligchaam geheel binnen het buik-vlies beſloten lag, opende ik nu ook dit vlies door eene andere kruisſnede, en vond in het zelve de dunne darmen geheel bloot liggende, niet door het net (*omentum*) bedekt; de geheele onderbuiks-ſtreek was overdekt door een glad, bol, verheven, donker-rood ligchaam, hetwelk op het ſchaambeen rustte, door ééne groef in twee deelen geſpleten was, en bij nader onderzoek bleek de lever te zijn, hebbende dezelve hare gewo-

(*a*) Uit dit en meer andere ſtelliger gezegdens door den Heer DE MORAAZ in deze Verhandeling gebézigd, mag, ja moet men beſluiten: *dat het kind bij deszelfs geboorte niet meer met de Moeder door middel der navelſtreng verëenigd was*; intusſchen was het, om allen twijfel in een zoo zeldzaam geval weg te nemen, wenſchelijk geweest, dat voorn. Heer, *met ronde woorden*, het bevinden van den Vroed-meester of der Vroedvrouw, of wel, wanneer die niet waren tegenwoordig geweest, het berigt van den Vader, of van anderen, die de Vrouw in haren arbeid hadden bijgeſtaan, dienaangaande gemeld had. Het overlijden van den Schrijver dezer Verhandeling, alvorens mij dezelve ter redactie overhandigd werd, maakt hier alle verder onderzoek ten hoogſten moeijelijk en zoude waarſchijnlijk vruchteloos zijn.

E.

wone gedaante en grootte: de banden, waardoor de lever gewoonlijk aan het midden-rif (*diaphragma*) gehecht zijn, waren, zoo wel als de navel-ader geheel afgeſcheurd en daardoor dit ingewand, als niet behoorlijk door de overige buiks-ingewanden, (gelijk wij in het vervolg zien zullen) geſteund, uit den boven- in den onder-buik, tot op het ſchaambeen, nedergezakt.

De gedaante en plaats der maag ter linkerzijde in de boven-buiks-ſtreek en met de milt vereenigd, waren natuurlijk, alleenlijk was zij iets kleiner dan gewoonlijk, terwijl geen net aan derzelver bodem gevonden werd; dwars achter de maag lag de alvleeſch-klier (*pancreas*) met hare regter en dikſte zijde aan den twaalf vingerigen darm (*duodenum*) gehecht, waarin hare buis zich ontlastte, zich ter linkerzijde naar de milt uitſtrekkende: de poortier der maag (*pylorus*) eindigde in den twaalf-vingerigen darm, en deze, zijnde de dikſte en kortſte, in den nuchteren darm (*jejunum*) die ruim één derde duims middellijn en eene gewoone lengte had: deze was ledig en eindigde in den kronkel-darm (*ileum*), welke in zijn gantſche beloop veel dunner was, doch in lengte de twee laatstgenoemde verre

overtrof; deze darm nu was met zwarte drekſtof geheel opgevuld; dan in den blindendarm (*coecum*) kon bij dit kind de kronkeldarm zich niet inplanten, uit hoofde van een allerzonderlingst gebrek, het gemis namelijk van alle dikke-darmen: bij dit gemis vervolgde de kronkel-darm zijnen loop door de roede (*penis*), baande zich door derzelzer hoofd (*glans*) eenen weg naar buiten, even als bij anderen de pis-ſchaft (*urethra*) en ontlastte langs dezen weg de zwarte drekſtof.

Na deze beſchouwing der buiks-ingewanden, binnen het ligchaam, ſcheidde ik het darm-ſcheel (*meſenterium*) en met hetzelve de dunne darmen van de lende-wervelen af, nam alle ingewanden, die binnen het buik-vlies beſloten waren geweest, uit deszelfs holte, zonder van dezelve de roede, den bal-zak (*ſcrotum*) en bilnaad (*perinæum*) afteſcheiden, opdat deze zonderlinge natuur-ſpeling, geheel ten toon geſteld en in geestrijk vocht voor bederf zoude kunnen bewaard worden —

Op de lende-ſpieren, buiten het buikvlies, waren, tot mijne groote verwondering, noch nieren, noch bij-nieren of pis-leiders, zoo min aan de regter- als aan de linkerzijde te ont-

ontdekken; alléénlijk bij een nader onderzoek vertoonde zich ter regterzijde van het middenrif, 't welk zeer hoog in de borst was opgerezen, een hard ligchaam, dat in een met vet gevuld celachtig weefzel zeer naauw was ingefloten, niet zonder moeite daarvan kon worden afgefcheiden: van het vetvlies ontbloot, bleek het ten duidelijkften de regter nier te zijn, hebbende eene donker-roode kleur en eene boons-wijze gedaante; dezelve was glad en effen, en hierin van die eener vrucht of van een pas geboren kind verfchillende: derzelver lengte was bijna twee duimen, de breedte één en één vierde, en de dikte omtrent drie vierde van een' duim, aan het boven-einde dezer nier, was de bij-nier of nier-clier, (*ren fuccenturiatus*) gehecht, naauwlijks één derde gedeelte van dit ingewand groot en dus kleiner, dan zij meestal bij eene vrucht gevonden wordt, bij welke men haar altijd naar evenredigheid grooter dan bij den volwasfen mensch, en fomtijds zoo groot, ja wel eens grooter dan de nier zelve aantreft.— Deze nier, vervolgens door eene infnijding geöpend zijnde, vertoonde zich geheel natuurlijk gefteld te zijn; het nier-bekken, waarin geene pis gevonden werd, liep trechtersgewijze uit

in een' pis-leider (*areter*); maar deze eindigde kort na deszelfs uitgang in een' blinden-zak, en men ontdekte van denzelven evenmin iets verder, als van nier-flagader of ader. (*arteria & vena emulgens*).—

Ik vond geen den minsten spoor eener pisblaas, ook was de pis-weg (*urethra*) hier tot een geheel ander einde aanwezig, gelijk ik reeds te voren heb aangemerkt.

De moederkoek (*placenta*) had hare gewone gedaante, als ook de daaraan nog vast zijnde navel-streng (*funiculus umbilicalis*) alléénlijk hadt zij bij haar uiteinde aan den navel eene meer dan natuurlijke dikte.

Gedurende het leven van het Kind, waarvan ik zoo even de ziekte-geschiedenis en het overlijden vermeld, en wat bij de daarop gevolgde opening van het lijk gevonden werd, heb opgegeven, maakte ik mij, en waarom zoude ik het ontkennen? een geheel ander denkbeeld van de oorzaak der zeldzame verschijnselen, welke zich bij hetzelve opdeden; ik meende toch de uitpuiling boven het schaambeen &c. te moeten afleiden van eene verzameling en ophooping dezer zwarte drek in de blaas, welke in dezelve door middel

del eener veréeniging van dit ingewand met den regter-darm gevoerd en door de roede ontlast werd.

Op dit denkbeeld bragt mij de overweging van de natuurlijke gedaante en plaats, welke aan de blaas van eene vrucht of eerstgeboren Kind is aangewezen, welke in evenredigheid met die van een volwasfenen, altijd langwerpiger, hooger op naar den navel en zich voor een gedeelte boven het schaambeen uitstrekt, terwijl ik in dit mijn gevoelen nog meer gesterkt werd door de waarnemingen eener vereeniging van den regter-darm met de pis-blaas door onderscheidene beroemde ontleedkundige aangeteekend (*b*). Niemand toch zoude vermoed hebben, dat de lever, anders bij eene

(*b*) Men vindt voorbeelden, dat de regter-darm zich bij Kinderen van het mannelijk geslacht, in de pis-blaas of pis-buis opent, in de *Mem. de l'Academie des sciences* 1755, pag. 50, bij HILDANUS, *Cent. I. Observ.* 75. KALTSMIED *Progr. de raro casu, ubi intestinum rectum in vesicam urinariam insertum fuit*, & HORCHENS *Abhand. der Kinderkrankheiten*, pag. 183. Bij Kinderen van het vrouwelijk geslacht ziet men eveneens de regter-darm zich met de scheede veréenigen, waarvan een voorbeeld bij VAN SWIETEN, *Comment. in* HERM. BOERHAAVE, *de cognoscendis & curandis morbis Tom. IV.* pag. 651, van een huwbaar Meisje, die voor het overige tamelijk gezond, met dit gebrek geplaagd was: men zie ook MAURICEAU, *Traité des maladies des Femmes grosses*, Part. I. Lib. IV. Cap. 29. Zelden overleven Kinderen van het mannelijk geslacht langen tijd dit gebrek, waarvan intusschen een zonderling voorbeeld in de

His-

eene vrucht in de bovenbuik-ſtreek, (*regio epigastrica*) en gewoonlijk nog hooger geplaatst, en door derzelver banden aan het middenrif gehecht (zoo als het bij het openen van den onderbuik van dit Kind gebleken is) geheel los van hare banden, op het ſchaambeen rustende, zoude gevonden worden. Welk denkbeeld moet men zich maken van den omloop van het bloed in deze vrucht? welk een van de wijze waarop het Kind, tijdens deszelfs verblijf in de baarmoeder, gevoed werd, daar de navel-ader van de poort-ader was afgeſcheurd, en, blijkens de geſteldheid der navel en der ſtreng zelve, deze waarſchijnlijk reeds eenigen tijd voor de verlosſing van de navel was afgeſcheiden, zonder dat men de minste bloeding uit de vrucht beſpeurd heeft? Wordt dan eene vrucht niet alléén door het bloed der moeder, 't welk de navel-ader aanvoert, gevoed, of mag men uit dit geval en een ander van een volmaakt ge-

Histoire de l'Academie Royale des sciences 1752, pag. 113: vergelijk ROSEN VAN ROSENSTEIN, over de Ziekten der Kinderen, vert. door Prof. E. SANDIFORT. (1)

(1) Men treft buiten de hier aangehaalde, nog vele voorbeelden aan van dit gebrek, zoo wel in Kinderen van het mannelijk als van het vrouwelijk geſlacht: zie eenige verzameld door Dr. F. G. VOIGTEL, in zijn voortreffelijk *Handbuch der Pathologiſche Anatomie*, Band. 2, pag. 640. *R.*

geboren Kind, wiens navel-ſtreng geheel verrot was, door F. HOFFMAN medegedeeld, en waarbij L. HEISTER (*c*) nog andere voorbeelden voegt, beſluiten, dat de vrucht ook uit het lams-vlies-vocht (*liquor amnii*) waarin zij drijft, haar voedſel ontleent, het zij het door den mond in het ligchaam gevoerd, of liever, gelijk andere willen, door de inzuigende vaatjes der huid van zijne voedzaamſte deelen beroofd wordt.

De lever nam, zoo als wij bij de ontleding gezien hebben, eene geheel tegennatuurlijke plaats in: uit den bovenbuik was zij, met verſcheuring der banden en navel-ader, in den onderbuik tot op het ſchaambeen nedergezakt: welke mag wel de geweldadige oorzaak dezer verplaatſing zijn? misſchien wel geene andere, als het gebrek aan ſteun, hetwelk de maag en de andere ingewanden, vooral wanneer die opgevuld zijn, aan de lever verlenen, en dezelve dus, met behulp van haren ophangenden band (*ligamentum ſuſpensorium*), in haar ſtandpunt houden, en dien zij nu, bij gebrek van dikke darmen en pis-blaas, zeker gedeeltelijk misſen moest.

Te

(*c*) Zie zijn *Compendium Anatomicum*, not. (37*).

Te verwonderen is het, hoe, bij alle voornoemde omſtandigheden, eene niet alléén levende, maar voldragene, welgevoede en bevallige vrucht kon geboren worden, en eindelijk, hoe dit Kind, beroofd van zoo vele werktuigen, welke tot het leven volſtrekt onmisbaar zijn, bij de verkeerde plaatſing der lever en vele andere misvormingen nog *vier- en vijftig uren* na deszelfs geboorte geleeft, en, in den beginne althans, geene teekenen van ſmart, benaauwdheid of eenige ziekelijkheid gegeven heeft.

Er zijn bij onderſcheidene Schrijvers (want ik onthoude mij kortheidshalve van meerdere aanmerkingen, waar toe dit geval nog aanleiding zoude kunnen geven,) vele voorbeelden van het gemis of de mismaaktheid der bovengenoemde deelen in eene vrucht voor handen, het zij van ingewanden, nieren, pis-leiders, pisblaas of pisbuis (*d*); maar dat deze bij-

(*d*) Zoo vindt men een voorbeeld eener ontaarding der nieren en zamengroeijing van de beide nier-bekkens en pis-leiders door LITTRE beſchreven, en door L. HEISTER in zijn *Compend. Anatomic.* aangehaald. S. GROSSIUS vond in een Meisje, 't geen echter negen weken geleeft had, geene pis-blaas en de pis-leiders die uit de nieren voortkwamen, in de buiks-holte los hangende, in vleeschachtige en volkomen geſlotene uitwasſen veranderd: zie de *Ephem. Acad. Caes. Leopold. Nat. curios.* Cent. I. & II. Obs. 82. Voorbeelden van eene geſloten pis-buis, welk gebrek herſtel-

bijna alle, zoo als bij dit kind, gemist worden, hiervan heb ik nergens een voorbeeld aangetroffen, (*e*) en het is, om de zeldzaamheid van dit geval, als ook, om aan mijne verpligting, als lid van het Zeeuwſch Genootſchap der Wetenſchappen, te voldoen, dat ik

ſtelbaar, of niet te genezen was, en hoe in diergelijke gevallen de natuur zich, ter ontlasting der pis, een' weg baande door eene verzwering in den bal-zak of door het pis vat (*Urachus*) zijn aangeteekend door VAN SWIETEN *Comm. cit.* Tom. IV. pag. 651 &c. & HALLER *Elem. Phyſiol.* Tom. VIII pag. 313: van het laatſte heeft ook LITTRE drie gevallen medegedeeld in de boven aangehaalde *Ephemer. Cent.* 17. *Obs* 14. Somtijds vindt men de opening der pis-buis onder aan de roede, waarvan ik zelf een voorbeeld gezien heb. In een zoogenoemde Hermaphrodiet was alleen het gemis der pis-blaas merkwaardig, en dat de pis-leiders zich in het midden der teel-deelen, langs eene zekere klierachtige verhevenheid, die eenige uiterlijke overeenkomst met de mannelijke roede had, openden; dit geval door Doctor VAN HORNE verhaald, vindt men bij THOM. BARTHOLINUS *Cent.* IV. *Epist.* 38. BAUX beſchrijft, in het *Journal de Medicine* Tom. VIII. pag. 60, het geval van een Meisje, oud twintig jaren, bij 't welk, door gemis van ſcheede, pis-buis en aars, de pis door de borsten en de afgang door de mond ontlast werd. (2)

(2) Nog oneindig meerdere, waar onder vele zeer opmerkingswaardige, voorbeelden van gemis der, of gebreken in een der bovengenoemde deelen, vindt men in het 2de en 3de Deel van het aangehaalde *Handbuch der pathologiſche Anatomie* van Dr. F. G. VOIGTEL: men zie ook A. PORTAL *Cours d'Anatomie medicale*, Tom. V. Par. 1805. *R.*

(*e*) Des niet te min zijn 'er voorbeelden, door geloofwaardige Schrijvers aangevoerd, van pas geboren Kinderen, die met het gemis van even zoo vele, ja van nog meerdere en zelfs gewigtiger deelen ter wereld gebragt zijn: zie de *Breslauer Samml.* ann. 1722, Jun. *Journal de Trevoux* ann. 1706, Julii &c. &c.

R.

dat ik de eer heb, deze waarneming aan het zelve aantebieden, waar bij ik het preparaat, waarvan bij de opening van het lijk melding gemaakt is, ten geſchenke gezonden heb, zoo om der waarneming duidelijkheid bijtezetten, als om het kabinet van het Genootſchap met eene andere zeldzaamheid te verrijken.